יואל מסטבוים

ששים יום בפולין של היטלר

רשימות של עד ראייה

תרגם: יעקב קויפמן

הוצאת "דבר" / תל-אביב / תש"ש

MICROFILMED
DATE 3-5-84
MAST boim

יואל מסטבוים

ששים יום בפולין של היטלר

רשימות של עד ראייה

תרגם: יעקב קויסמן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

הוצאת ,דבר' / תל אביב / ת'ש

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

כל הזכויות שמורות
All rights reserved

נדפס בארץ ישראל
Printed in Eretz-Israel (Palestine)

הספר יצא בסיועו של הועד להוצאת כתבי י. מסטבוים

נסדר בדפוס „דכר", תל-אביב
נדפס בדפוס הפועל המזרחי, אגודה קואופ. בע"מ, תל-אביב

*
* *

ברשימותי „ששים יום בפולין של היטלר" לא מציתי את כל המאורעות, אף לא התכוונתי לכך. גדול ה"ס־הפגעים ומי ידלנו? ציינתי רק עיקרי־התלאות שמצאו את פולין בכלל ואת היהודים בפרט. וביותר בקשתי לשרטט השתקפותם של המאורעות בחיי־היהודים לסוגיהם וכן להראות תמונת היחסים היהודיים־פולניים וכדומה. הרוצה לנחש מה יהיה שם בבאות, אל יפליג. אין לצפות עוד לשום חידושים מצד הכובש האכזר, כמו שאין לקוות להקלות בשיטת השלטון, בעצם מעשיהם של הנאצים לא תהיינה תמורות. את הזקן היהודי יגזזו ב„שיטה" זו או אחרת. גירושים, עינויים יהיו למכביר והכל על אותו רקע בו בחרו „לכבוש" את הלבבות. כל עוד שהטאבטוני האכזר יהיה השליט בפולין, לא ישבתו המעשים שבסאדיזם "סודם.

גם אני בזה שחלף יסורי בימי שבתי בוארשה הצלחתי להעלות בעטי עובדות שתהיינה לעד ביום פקודה. בעובדות אין שום הגזמה. מובן מאליו, שמטעמי זהירות מצאתי לנחוץ לשנות כמה משמות האנשים הנזכרים ברשימותי. כל מה שראיתי בשתי חצרותי אינו דבר נבדל. מה שנתרחש שם נתרחש, מעט אם הרבה, בכל חצר, בכל מקום יש "יהודי כארקלי ונוצריה טובת לב כמרת לובאצקה, ופולנים כאדאם פיאסאצקי ודאי שיש למצוא לרוב...

בכללו של דבר השתדלתי לגולל את כל תמונת־הימים מסביב למעשי הי"טלר, ענין שהעתונות לא נתנה עליו דעתה אלא במעט. כן, למשל, החיים במרתפים בימי ההפצצות; ורשה ללא אור וללא מים; יום ה־11 לנובמבר; יראי־שמים האוכלים באנסם בשר־סוסים וכדומה בפרטים, שבלעדיהם אין תיאור ימי הזוועה שלם. ודאי, לא רדפתי דקדוקי־מספרים סטאטיסטיים, אך נאמנתי יותר למראה־עינים מאשר למשמע־אזנים. מכאן הודאות שבי, כי נתתי בזה תעודה, שנשמרה בה אמת של ימי המוראות האלה.

י. מ.

פתח דבר

בחודש יולי של הקיץ שעבר, בהגיעי ברכבת אל בית הנתיבות שבוארשה, אחרי שבע שנים שלא ראיתי את מכירי ומיודעי, היתה הרגשתי הראשונה, שזו וארשה העיר נשתנתה תכלית שינוי. נדמה היה לי שהעיר לא רק גדלה והאדירה בחיצוניותה, אלא גם נשתנתה במעמקיה. הכיצד? לפני שנים הייתי רגיל למצוא את האדם הפולני באולם ההמתנה שבבית הנתיבות, כשהוא מגלגל בהרחבת הדעת טבעות עשן מתוך הפאפירוסה שלו ומסיח לתומו על כל הטובה, שמצאה את עמו, וראש לכל — כוחו האדיר של הצבא על שריו וקציניו. ומשהגיע לפרשת גדולתו של צבא פולין היה מתלהב והולך וקשה היה להפסיק שיחתו בשום דבר אחר, לפי שאין דבר בעולם שידמה למדרגתו הנעלה של הצבא. ואולם עתה מצאתי את הפולני אחר לגמרי. ולא זו בלבד — ברגע שנשאלה השאלה: התהיה מלחמה? היה איש שיחי משיא אותי לענין אחר. אותה פגישה היתה לי גם עם אחי בני עמי. משראיתי יהודי תהיתי על קנקנו בנוגע לסכנת מלחמה. ועל זה היה משיב במין בהלה מסותרת:

— הבה, נספר בעניינים שמחים יותר.

הבנתי אל נכון שהמלחמה עומדת מאחרי כתלי המדינה ולפיכך משתמטים מלדבר בה. אינו דומה ענין שהוא בחינת ראיה למרחוק אל ענין שעומד להתפרץ בכל שעה. ראיתי מיד שהמצב רציני עד מאד.

דבר אחד הפליאני מאד. בכל אשר פניתי ראיתי שובע. חלונות הראוה היו מלאים סחורות והתנועה בחנויות כפי שהיתה בימים הטובים. אף בבורסה לא ניכרו כל אותות בהלה, וזה בית הקפה —

מלא הוא וחיים נורמליים תוססים בו. רגע אמרתי בלבי: ייתכן שאותו ענין דאנציג אינו אלא אופן חמישי לעגלה. אולם טעיתי.

הרגשת המלחמה היתה חבויה בלבו של כל אדם. הכל ידעו שאיזה סיוט הולך ונרקם מאחורי הקלעים. בנשמה רבו הצללים. את המלחמה כבר רואים בעין בהירה, אלא שאין נותנים לו לרעיון שישתלט על החי. והנה בבוקר אחד בחודש אבגוסט ראיתי דבר מפתיע. באחת הפינות היפות של הגן הזאפסי, מקום שם עבדו בחריצות גננים באתים ומזמרות להוסיף שכלול ונוי לגן תפארה זה של עיר הבירה, הופיעו ובאו בחורים מספר ודרשו למסור לידם את האתים כולם. הגננים תהו: מה לכם ולמכשירי עבודה שלנו? השיבום: צורך רב לנו בהם. ולא שאלו יותר, אלא נטלו מהם אתיהם ועמדו לחפור בו במקום חפירות חפירות בצורה ובתבנית שעושים במערכה.

ראשונים לעבודה זו היו ממשפילי העיר. אחר נוספו ובאו מהמוני העם, יום יום רבתה וגדלה העבודה. חפרו צעירים ובאים בימים, גויים ויהודים יחד. ראיתי בעבודה יהודים עטורי שיבה יחד עם נערים פולנים, או פולנים מהודרי שפם עם בחורים יהודים לומדי תורה בעלי קאפוטות ופאות. היתה זו ממש אידיליה של עבודה משותפת, למטרה אחת נעלה, מעל הבדלי מעמד ולאום. באו נשים לראות בעבודת בעליהן. באו ילדים לראות את אבותיהם עושים למען המולדת. עמדו והסתכלו ואש מוזרה בעיניהם. ויש אי מי מהעובדים שואל במרירות מסותרת: — א, מאזשע דליא סיאביא גרובי קופאמי? — אפשר קברים למעננו אנו חופרים?...

מאז התחילו אותות המלחמה פורצים ובאים יום־יום ושעה־שעה. הרוחות נסערו, אלא שהכל השתדלו לדכא את הסער. שלוה אבלה בכל. השיחות היו מתובלות יותר ענינים מעשיים. כלומר: מזון יש לאגור. מלבוש יש לשמור. ובינתיים כל שטח פנוי שבגבולות העיר, כל גן וכל מגרש של טיול ומשחק נהפך עד מהרה לחפירות הגנה ואין מרבים על זה את הדיבור. צל כבד מרחף על פני הרחובות המרכזיים — ועל מלחמה כמעט שאין מדברים. חיי יום־יום עוד

ישטפו כרגיל, אלא שהפנים כולם אומרים אימה. העיר וארשה דבר מה איום ונורא מתעתד לבוא עליה — והיא מתאפקת.

כעבור ימים מספר הופצו שמועות משמועות שונות על ידי העתונים ובעיקר על ידי הראדיו. במקומות שונים שבגבולות היו התנגשויות. ורבו הניחושים. והיו גם שלא החשיבו במאום התנגשויות אלו.

ואל עבודות ההגנה השונות נוספה זו הנקראה „ליאופ" — זו חברת ההגנה כנגד התקפות מהאויר. לילותיה של וארשה מאפילים יותר ויותר. חשכה ברחובות ואין אור מבצבץ מחלונות הבתים. עם ערב הכל מתכנסים לבתים, מגיפים תריסים או מכסים את החלונות בוילאות ובניירות כהים. הכל חולמים עתה על מסכה. מסכה כנגד התקפות גאזים. ומעטים המאושרים שזכו בה. יש עוד מסכות עוברות לסוחר — במחיר גבוה, אלא שעד כה וכה — גם בכסף רב אין להשיג עוד.

באשמורת הבוקר רואים כבר „בעלות בית" זריזות ניצבות על האדן כשהן מדביקות את השמשות פסים־פסים של נייר בצורות גיאומטריות שונות — תריסים הם בפני נפץ של פצצות.

מובן שרבים הם קטני האמנה. ראשית לכל: וכי תעלה על הדעת שסתם יבואו ויטילו פצצות על תושבים שקטים? והשנית, מה מועיל בפסי נייר אלה? אם, חס ושלום, רשות תינתן למשחית, מה לחש בפסים אלה? אולם בעלת הבית נאמנה לכתוב בהוראות של „ליופ". הללו, הממונים על הגנת העיר, חזקה עליהם שלא יעשו מלאכתם רמיה, וכל מאמר פיהם קדוש וטהור.

יפים מאד הימים, ימי קיץ שלוים תחת שמי פולין, ערים התושבים ובמידת־מה אף שקטים למדי. אולם בחללה של העיר דבר מה מבשר ואומר: לילות קשים, בקרים של יללה. והחמה עולה ומציפה אורה וחומה, אלא שנחמה אין לה, משום שהאויר כולו ריח מלחמה בו. מעברים ידיעות מסעירות מתגלגלות ובאות. אי שם פלוגה גרמנית תקפה פולנים על לא דבר. כך מודיע קול הראדיו

הוארשאי. אלא שמיד נשמעת גם הכחשה. מברלין מכחישים את הדבר. ונהפוך הוא. פולנים הם התוקפים. ולא עוד, אלא שפלוגת משמר של גרמנים עונתה פה ושם על ידי פולנים „אכזרים". והכל מבינים משמעותם של הדברים מהי...

חצרותי השתים

הערפל הכבד שהיה פרוש על פני העיר לא הניח עוד שום מקום לתקוה. חפירות ההגנה לא היו בודדות. כל גינה, כל רחוב שאינו מיושב אוכלוסים רבים, ואף כל חצר ומבוי ליד בית כנסת או בית יראה משלהם — הכל סומן לחפירות. אנשים למאות ולאלפים עמדו כפופים על אתיהם ומכושיהם ועסקו במלאכה. ובראותי כל זאת לא יכולתי להשתחרר מרעיון האימים, זה שראדיו ברסלוי השמיע לא אחת בשחץ של תיעוב, ש„יהודים כורים להם גופם קברים בעודם בחיים"! והרי גרי׳זאר שבדאנציג מבטיח נאמנה, שאת שאלת היהודים יש בידו לפתור על נקלה, דהיינו: „באופן אינדיבידואלי יעשה את הדבר". כן משמיעים שאר מנהיגים נאצים את הבטחותיהם „להסתדר עם היהודים אחת ושתים", ועשה יעשו זאת „בראיון הראשון עם יהודי פולין". חיל אחזני. מי יודע אם חלקנו לא יהיה גרוע מחלקם של אחינו ה„מערביים"? כי הנה שונה הוא המצב כאן. סוף־סוף מתכונן עם של עשרות מיליונים לעמוד על נפשו ועל חירותו ובתוך עם זה יושב מעורה עם של שלשת מיליונים שמסורת של מאות בשנים תנחהו בדרך חייו, ולא מעטים הם בעלי הרכוש בקרב אחינו בני ישראל. ואל שני העמים הללו לוטשים הנאצים עין, להחריב את הפולנים ולשדוד את היהודים...

ועומד אני בתוך החצר ומסתכל נוגות במעשי ידיהן של הנשים בהדביקן במרץ ובזריזות את הניירות לזגוגיות חלונותיהן. ומודד אני במבטי את החצר המרובעת הדומה, כביכול, למצודה, ומהרהר: האין יש אשר יבוא כוח מלמעלה ויהרוס כהרף עין הכל, הכל?

חצרי זו אינה כשאר חצרות שבוארשה. היא ברחוב הקרוי

„רחוב הזהב". הבתים כארגזים גבוהים, מחוטבים ועשויים זרים זרים, מעשי נוי ותבליטים, להזכיר דברי ימיה של אומה זו, וראשיהם של מלכים ומלכות יציצו מקרן זוית זו או אחרת. כזה היה רצונה של בעלת הבית יאדויגה, שאף בחיצוניותה תהא החצר מקושטת בדמויות ותבניות מההיסטוריה. ומשום שלא מעטים הם השכנים היהודים שבחצר, חיפשה ומצאה בעלת הבית שיש להעניק גם להללו מעט מה„היסטוריה", ולפיכך הטריחה לכאן גם את בּאָראָק יוסילביץ... וכדי להוציא מהלב חשד של אנטישמיות, הריהי משתדלת תמיד לתבל את דבריה במאמרים ליבראליים, והמטרה אחת היא: לקיים יחסים הוגנים בין שני סוגי השכנים:

— זשיד, ניאָ זשיד — וושיסטקו יאָדנאָ.

לאמר: פולנים ויהודים — הכל שוים בעיני. ולא ייפלא שהממונים מטעם „ליוֹפּ" שבחצרי היה מהיהודים והפולנים גם יחד, והיחסים ביניהם למופת. כמדריכה ראשית היתה השכנה, אשתו של המאיור ליובצקי, אשה צעירה, מחונכת ומנומסת כהלכה. היא ראש המדברים בכל הנוגע להגנה מפני התקפות אויר וגם דוגמה נאה לפאטריוטיזם ללא שיעור. על פיה ישק כל ענין ההגנה שבחצר ובעצותיה תנחה את כל השכנים בכל הנוגע לכיבוי אש, מחסה מפני גאזים ומקלטים וכדומה. ועוזרים שנים לה. האחד בשם ווידסלאבסקי, מי שהיה סרג'נט בצבא הפולני, אחד מהלגיונרים של פילסודסקי, והשני הוא רופא השינים מר כהן, יהודי בא בימים ושכן „עתיק" בחצרה של יאדויגה. שלשה אלה היו עמודי התוך של הגנת החצר ובידם כל האמצעים וכל המכשירים הדרושים לעת סכנה. כזוהי החצר הנושאת עליה אופי מיוחד של חצרות „מעורבות", אשר יחסי שכנות טובים שוררים בהן כמסורת.

החצר השניה שהייתי רגיל לבקר היא ברחוב „הפריצים". חצר זו היא גדולה מאד, אך פשוטה, בלי כל יחוס ובלי שום תבניות מחוטבות. הדירות קטנות וצרות. התושבים כולם יהודים, „עמך", חייטים, סנדלרים, עושות מחוכים, פאות נכריות, תופרות, סורגות. פה

ושם בדירה „עשירה" יותר גר אחד בעל „ואליוטה", יהודי העושה מסחר בניירות ערך כביכול, ובבורסה ישמיע קולו ברעש ויתראה כ„גביר". שם גם בעלי עגלות ישכנו כבוד בקרן זוית שבחצר, וקול מצהלותיהם ובעיטות פרסותיהם יצטרף תמיד למקהלת הקולות השונים.

ה„גביר" היחיד והמיוחד של החצר הוא ר' ארקלי, סיטונאי ידוע ב„שער הברזל" ובנאלאבקי. יהודי הדור ומכובד. את בניו וחתניו הושיב בחנויותיו והוא עצמו עוסק תמיד גם בצרכי צבור. קרוב לשבעים הוא, אך שכלו ורוחב בינתו כשל צעיר לימים. את היהודי הזה אני מכיר מלפני שנים רבות, ותמיד הצטיין באהבתו את מדינת פולין, פאטריוט כהלכה. בכל חג לאומי יופיע בכל הדרו, גם ירבה ליתן מהונו לטובת הצבא הפולני. מהיום שהשתררה בפולין הרגשה של מלחמה היה מהראשונים שהתנדבו לגיוס, היינו — לגייס נדיבי עם, ראשי קהל ולהניעם למעשים טובים, והוא עצמו — אות ומופת לרבים. בראש וראשונה התמסר לענין הטיס. תרם הרבה מממונו והתרים אחרים. ועוד ידו נטויה למען הנצחון של האומה הפולנית.

באו אל ר' ארקלי נשים ובתולות שהפקידו בידו תכשיטים ונדוניות ותרו אחרי כל נדנוד שפתיו:

— ובכן, ר' ארקלי, האומנם תהא מלחמה?

ור' ארקלי שהיה מעודו אופטימיסט בכל עניני החיים, נקט הפעם לשון של עצבות. ובתקעו אצבעותיו לתוך זקן המידות שלו יענה באנחה:

— ולואי ואתבדה. המלחמה כמעט שכבר באתנו.

— הייתכן? — תוהות ומשתוממות הנשים.

— ושמא תקפכן פחד בנוגע לתכשיטים, הא? חוששות לכסף הנדוניה, הא? שמא אומרות אתן לקבל מידי חזרה רכושכן, הא? — מיתמה ר' ארקלי ספק ברצינות, ספק בהיתול.

— איננו יודעות מה אתה סח, ר' ארקלי, מתרעמות הנשים, וכי מה לענין זה שלפנינו ענין התכשיטים והנדוניה?

— בעתות מלחמה יש להחזיר פקדונות — משיב הוא במין קול של יושר צרוף.

— וכי מה זה יעלה על דעתך, שחס ושלום, היטלר יגיע אף לכאן?

— חס וחלילה, מתנער הישיש בחרדה, חס וחלילה, אל תפתחנה פה לשטן.

— רואות אנו בך שאתה בכל זאת הוגה בענין ביש זה.

— כן, כן — מנהם ר' ארקלי — אין רצון להגות בענין ביש זה, והרעיון כמאליו נעכר ומעיק, כן, כן.

ואנחה מתפרצת מעומק חזהו והיא נתלית בחלל החדר וחוזרת ונצמדת אל שתי גבות עיניו הצחורות.

בשמוע הנשים ושאר אנשי הבית אנחה יוצאת מגרונו של בעל הבית הנבון, מיד מתאנחים כולם ונפטרים הימנו דוממים כאבלים.

ואף בחצר זו נתארגן ה„ליופ", אלא אחרת צורתו מזו של החצר ההיא המעורבת.

הועד כולו מורכב אך ורק מבני ביתו של ארקלי, המדריך היה בנו הבכור, אדם נאה בלבושו ובהליכותיו, ידען ובקי בתולדות פולין, ופאטריוט פולני למופת. אשתו, מרת אספירה, שימשה כ„רופאה" בועד הגנה זה. בימים כתיקונם היתה עושה בחנויות של הזקן כמנהלת הפנקסים, ורק בעלות ענין דאנציג על הפרק גמרה אומר להסתפח ל„צלב האדום" ועל ידי כך קיבלה את הכשרתה כאחות רחמניה. שאר הבנים חילקו ביניהם את התפקידים השונים של כיבוי דליקות, העברת פצועים. וכאן, כמו בשאר חצרות וארשה, נעשו הרבה תרגילים ואימונים. ור' ארקלי שקד על כך שההכנות והאימונים יהיו כאן על הצד היותר טוב. כמאתים משפחות חיות בחצר זו וגדולה האחריות — היה טוען. ולעתים היה מוסיף בהתעוררות גדולה:

— אם אין אני לי — מי לי?

מסכות גאז

המבוכה גדלה מיום ליום, ולא רק ברחובות, ששם נחפרו חפירות ההגנה. כל חצר הפכה והיתה ל„חזית". יעדי ה„ליופ" עבדו במרץ רב. לאנשי הועד של חצרנו יצאו מוניטין בכל הסביבה. ורבים היו הבאים לשאול בעצותיהם. ועל הכרזת מלחמה טרם שמעו. מסיחים רק בסגירת הגבולות. בחצר צפתה ועלתה דאגה גדולה. זה בית המרקחת הקטן שאשת המאיור התקינה אינו ראוי לשמו. אין בו החמרים הדרושים לעזרה ראשונה. הסתבר שיש צורך לילך ולבקש חבילת צמר גפן וצלוחית של יוד. ונתגלה הסוד שבכלל יש מחסור בכל העיר במכשירי רפואה, מהיום הראשון שעלתה על הפרק שאלת המלחמה העתידה לפרוץ אזלו מהשוק חמרי רפואה ראשוניים, וה„רוקח" שלנו שבחצר העיר על כך בבת־צחוק מהולה מרירות:

— אכן, פאטריוטים גמורים אנו לכל דבר, רק בזוטות לא השגחנו. צמר גפן ויוד הם, כנראה, דברים של מה בכך.

ומחשבת לואי באה במוחי: שמא, חס ושלום, אין האומה בכלל מוכנה למלחמה? ברם, הגברת ליובצקה עשתה הכל כדי להוציא ספקות ופחדים מהלב. וודאי שהכל על מקומו יבוא בשלום. והראיה — הנה תערוך רשימה של בעלי המסכות, כדי לדעת מה ומי חסר אותו מכשיר הגנה נפלא. אלא שבינתיים נתברר, כי אף בזה אין הענין כשורה. רק לפלוני העשיר ולפלמוני האציל מסכה ממדרגה ראשונה, ולהללו מהשכבה הבינונית שזכו במסכות — מהמין הגרוע קיבלו, ולשאר התושבים אין אף תקוה להשיג איזו מסכה שהיא. אחר יצא קול — אלו שעבודה להם במשרדי הממשלה יקבלו מסכות בלי דיחוי. ונשאלה השאלה: ומה יעשו סתם בני אדם, היהיו הפקר לחמרי רעל? יצאה מרת לובצקה והודיעה שבשעת הדחק אפשר להחליף את המסכה במשהו אחר, דהיינו — חתיכת צמר גפן או סתם מטלית יפה לתכלית ההגנה, וכדי להוכיח אמתות דבריה, קמה ומסרה משלה שתי מסכות לרשות החצר כולה, והועד גמר אומר ומסרון למשפחת כהן היהודית. מעשה רב זה העלה את ערך מרת לובצקה עד אין שיעור. אולם שאר

השכנים התקוממו — הכיצד יניחו לה לאשה האצילה שתישאר בלא מסכה של ממש, ואם לתחליף — הרי הם, הם שיקבלוהו ועמדו והודיעו שלא מהיושר לקבל ממנה את המסכות. והיא, האצילה, נרעדה מהיחס היפה של כל השכנים — ומדעתה לא זזה ולא זו בלבד, אלא שבאה בחדרי חדרים ומשמשה בכלי בעלה ומצאה עוד מסכה שלישית ויצאה ומסרתה לי.

עד מהרה יצאה הפקודה מאת הועד לצאת לחצר ולפתוח באימונים. הגברת לובצקה הקפידה שימלאו אחרי כל ההוראות והנסיון הצליח.

אחר יצאתי לראות במעשי ידידי שבחצר השניה. שם לא שמעתי שום דבר על מסכות. כנראה, שלא היתה שם אפילו מסכה אחת. במקומה היו השכנים עסוקים בדברים אחרים. פרטי פרטים נמסרו מפה לאוזן על המתארע בגבולות. דיברו על הגיוס. גילים אלו ואלו — להתגייסות. והכל ידעו שגיוס — משמע מלחמה. ובכל רגע ציפו להכרזתה. ועברו שעות שנדמו לנצחים — והכרזת מלחמה טרם באה.

מראה החצר כולה היה כשל יריד. אמהות ישבו וספקו כפים. בניהן מה יהא עליהם. נשים צעירות טרחו ונאנחו — צידה לדרך יש להכין. והגברים עצמם היו כיודעים ולא יודעים את המעשה אשר עליהם לעשות. לפי שעה עמדו חבורות־חבורות ליד הקיר ועיינו במודעות על הגיוס. ורבים היו כאלה שלא ירדו לסוף הכתוב במודעות, והתנפחו והתנצחו בהלכות גיל, מדרגה וכו'. ברם, הכרתי וראיתי שלא הרי הכרזת גיוס זו כשאר הכרזות גיוס שראיתי בימי חיי. מלבד ענין עצמאותה של מדינה זו, שהפל חייבים בהגנתה, הרי יש עוד דבר שבשום מלחמה לא היתה סכנתה כל כך מרובה, ואשר על כן כל יהודי באשר הוא יהודי, חובת משנה לו הפעם. אמנם, פה ושם היתה דמעה מתגלגלת בזוית עיניה של אשה צעירה, אך בדרך כלל היו הכל בבחינת „ששים אלי קרב". ההרגשה העמומה על גודל סכנתה של יהדות פולין ליכדה וריתקה את כל העומדים להתגייס, והיא כאילו חיממה ועודדה את הלבבות, ומכיון שכך — הבו ונכין

מהר את הדרוש, לבנים די הצורך, ונעלים ושאר דברים היפים לחייל היוצא אל המערכה. ור׳ ארקלי עומד על גביהם ומציידם באמרי פיו משל אהבת המולדת והגנת האומה הפולנית כולה, כי בשלומה לנו שלום וטובתה טובתנו וגומר.

באותו יום ששי...

— קוסטיק, קוסטיק, — פנתה מרת לובצקה אל נער החצר, משרתה, — קח את החצוצרה וצא אל החצר והודעת על אימוני אזעקה.

ואל אנשי ה„ליוֹפ„ הוסיפה:

— מי יודע מה ילד יום. המצב הולך ומחמיר משעה לשעה. יש לצפות להכרזת מלחמה בכל רגע.

אחד מאישי ועד ההגנה כבש בהילותו ושאל בבת־צחוק מעושה:

— האומנם כן? אני לא כן עמדי. סבורני כי פולין לא תיסחף למלחמה כה מהר.

— לא תיסחף? — הצטחקה הגברת במרירות — אשרי המאמין.

נטל קוסטיק, נער החצר הצנום, את חצוצרתו, זו חצוצרת הפח שהיה משתמש בה, כרגיל, להודיע לגברתו על עבודות בית שונות, הצמידה לפיו והודיע לחלל החצר הודעות מהודעות שונות כפי ששמה מרת לובצקה באזנו:

— אימונים, אימוני אַזעקה! כל הדלתות והחלונות יהיו סגורים ומסוגרים! כל אור בל ייראה! כל נפש חיה בל תימצא בחצר!

לא הספיק קוסטיק לסיים קריאותיו בעד חצוצרת הפח — ועל שמי וארשה נראו כתמים שחורים חָגים נעים. עד מהרה הבחינה העין בכתמים ההם כי אוירונים הם, ומיטיבי ראות מנו אחד לאחד — עשרה, שנים־עשר אוירונים! ולא הספיקו להגיע למספר הנכון והנה רעש. קול נפץ מעברים. והקול הולך וחזק.

— מפציצים! — נשמעה זעקה אי־שם מחלון בית אחד.

ואולם רופא־השינים, מר כהן, יצא ופנה למרת לובצקה:

— מה אנו באימונינו? הביטי וראי, הללו, מבחורינו, כיצד הם מתאמנים!

— המשלנו הם הללו? — תוהה אחד בגיל.

— ודאי משלנו. אימוני טייס כהלכה!

— ושמא... שמא לא שלנו הם? — לוחשת מרת לובצקה במין חרדה אטומה. מטוסי פולין — דרכם ברעש, ותמיד הם מנמיכים לטוס.

— והפעם — מסביר מר כהן — לתפארת האימונים יעשו דרכם מעלה מעלה.

— מי יתן ויאמנו דבריך — משיבה הגברת, ראש ה„ליופ", וקולה רוטט פורתה. הוציאה שפופרת והציצה בה למרומים.

מיד נקבצו כל אנשי הועד וביקשו לראות במשקפת אף הם. הכלי עבר מיד ליד בלי אומר ודברים. פתאום הזדעק יהודי אחד:

— צלב הקרס!

כרעם הלמה קריאה זו באזני. תפשתי את השפופרת אף אני וכינתיה אל מול הכתמים השחורים. ברוך השם, לא הבחנתי כל סימן של צלב הקרס. ואולם יהודי אחד מאנשי ה„ליופ" העמיד על דעתו שכל אלה האוירונים משל גרמניה הם. הוא את צלב האימים רואה ורואה. ומיד החרו החזיקו אחריו עוד שנים, שלושה יהודים. מבטי העינים היו מבעיתים. הידים רפו. כנטולי לשון היינו כולנו. פתאום — המולה גדולה בחצר. מה אירע? מהרחוב שטו־באו בני אדם והם מבשרים ואומרים, כי אוירונים גרמנים פשטו על שמי העיר והם עושים שמות. מטילים פצצות קטלניות. כבר יש בתים פגועים, ויש גם קרבנות אדם. ומיד — טרח, טרח, טרררח! ואולם רופא־השינים, מר כהן, ואתו אחדים מהפטריוטים של „ליופ" בשלהם: לא יתכן שסתם ככה יופיע אויב בשמי עיר הבירה. ואותם אוירונים רק תמרונים מעשיים להם. חזרה כללית היא עתה בעיר כולה ויש לאמן את התושבים בקולות נפץ. ויתכן גם שמאנגליה וצרפת הגיעה טייסת נאה לראות אף היא במחזה ה„חזרה הכללית" של אזעקה.

ואנשי החצר היו כבר נוטים לקבל את דברי המרגיעים, אלא שבינתים הופיע אחד עם עתון ביד ובו כותרת כפולה שמנה: מ — ל — ח — מ — ה! ושני נכנס ובא ובשורה בפיו: את אשר יגורנו בא!

ושוב נשמעו קולות נפץ אדירים. חלונות הבתים הזדעזעו. זגוגיות נתנפצו. אחר קול רעם של תותחים הידרדרו בחלל האויר ואחריו — קולות משונים ודרדור מבעית של מכונות יריה. רגע נתרוקנה החצר כולה. אולם איזה כוח מושך אותנו חזרה אל החצר. איש אל רעהו פנה בתנועת־אֵלם. חיורון על כל פנים ובעינים חרון־אימים. היתה הרגשה מוזרה בלבו של כל אחד ואחד. לפתע פתאום כאילו נשמטה הקרקע מתחתינו. השכנים השליכו יהבם על אנשי ה„ליופ״ — מאַין יבוא עזרנו? ואחדים לא עצרו כוח ותמהו: הגם עתה אימונים משלנו הם?

אך הנה הופיע ובא המאיור לובצקי. הקהל הקיפהו: ובכן, אדון מאיור?!

המאיור עמד רגע כנבוך ומבקש מוצא, אחר התאושש, פתח פיו ואמר:

— המצב רציני מאד. מלחמה לנו עם אויב קשה, מלחמה לחיים או למות.

ואֶל רעיתו פנה ואמר:

— הבה ניפרד. הבי לי מברכותיך. אני — אל המערכה.

וכעבור רגעים מספר ליוו כל אנשי החצר את המאיור לובצקי, וליד השער, כשנדמו קולות הנפץ, ברכוהו:

— צאתך לשלום, מאיור, הבא נצחון ואושר לעמנו ולצבאותיו!

ה ב ה ל ה

מעתה נכנס ה„ליופ״ לתפקידו. שנתים ימים היו מתאמנים בהגנה נגד התקפות מהאויר והכל הביטו על אימונים אלה כעל משחק, כעל דאגה רחוקה, רחוקה. בכל אזעקה היתה לשכנים הרגשה של

מלוי חובה של שיגרה. כל האפלה בלילות, כל תרגיל של נפץ ושל יריות — המלאכותיות היתה מוציאה מלבו של האדם את הרגשת הרצינות שבדבר, הרגשת הפחד לימים יבואו. עתה ראו וידעו מה טעם, מה ערך היה תמיד לכל ההתאמנות, והכל חשו בחטא שחטאו בזלזול אימונים.

עבר יום של קולות ובנות קולות של התנפצויות ויריות ובא הלילה, ליל שימורים. ההאפלה בחוץ ובבית היתה מוחלטת. קוסטיק, נער החצר הצנום, מקבל בדחילו ורחימו הוראות מאת מרת לובצקה, והוא שוקד על מילויין. הכל שמים עכשיו אזנם כאפרכסת — מה חדשה ישמיע קוסטיק בחצוצרתו, והוא באחת — להזהר ולהזהר, כל אור בל ייראה ובל יימצא, לא בחצר ולא בבית, וכל מי שנאנס להאיר חדר מחדרי ביתו האָרה כלשהי, אַל יעשה זאת בטרם יכסה היטב את חלונותיו בווילאות או בניירות ובכל אשר יימצא תחת ידו. גם הידיעות על אוירוני האויב, שבאו וחזרו כלעומת שבאו, יודיע קוסטיק, על סיורים של אוירונים ועל אוירונים ש„ניסו" להפציץ וכדומה — הכל יודע קוסטיק בחצוצרתו.

עם בוא הערב נשמעה בפעם הראשונה צפירה גדולה וממושכה, זה היה אות שסכנה גדולה מאד מרחפת. לא הספיק הפחד לתקוף את כולנו עד שחזרו והודיעו בצפירה אחרת שהסכנה חלפה. קוסטיק מסביר אחר כך בחצוצרתו, כי רבים היו אוירוני האויב שרצו לפגוע בעיר. אלא שטעו במרומים ונאנסו לחזור.

משגברה החשכה הגיחו אנשים מבתיהם וירדו לחצר. הכל נשמו רוח לרנחה. מתחילה נדמו כצללים, כיצורי שחת, אחר הודלקו בידי אילו שכנים פנסים כחולים. האור הכחול הרגיע את העין ואת הלב גם יחד. התקרבו אחד לאחד והתחילו מספרים על מאורעות היום ומנחשים הבאות.

רופא־השיניים מר כהן קרב אלי, הושיט לעיני מין סרט ירק־אדום ואמר לי לענוד בו את זרועי, אות הוא כי נתכבדתי ונמניתי על חברי ה„ליוֹפ". מעודי לא עסקתי בצרכי

צבור, אך הפעם לא סירבתי ושמחתי לקראת ה„מינוי". „ליוֹפּ" — הרי זו חברה שפל גופי החיים תלויים בהם. והעבודה אשר הוטלה עלי לא מהקטנות היתה — לעמוד שעות מספר על גג הבית ולהסתכל בשמים ולהבחין באוירונים. רגע קטונתי מאד בעיני — מה אני כי אושיע? המחבלים הללו הראו כוחם ביום אחד מה שלא העליתי על דעתי ימים ושנים — ואני הדל, מה כוחי כי נתחכם להם? אך מר כהן מעודד אותי: לא כגולם אעמוד על הגג. עלי להצטייד גם במכשירים שונים, כגון מחתות ומגרפות להרחיק פצצות תבערה, אתים ומוטות לחתור לי דרך ומוצא במקרה התפוצצות וכדומה. אמר ותחב לידי צנור של מכבי אש וזרזני: עלה, עלה, והשם יצליח דרכך — דרכנו.

עליתי על הגג, וראה פלא: רוח חדשה באה בקרבי. האחריות שבדבר עודדתני. שעה קלה עמדתי והסתפלתי בארבע רוחות השמים. לא ראיתי ולא הרגשתי דבר. בא שומר אחר להחליף אותי. ירדתי ואמרתי: הלילה יהיה שקט. אין כל סימנים של התקפה. אולם עד שנכנסתי לביתי על מנת להכין עצמי לשינה שוב נזכרו בי: עלי לעלות על הקומה החמישית ולהיריד משם חפצי. כן. שם היו מזוודותי. הגיעו ידיעות על אוירונים רבים המשוטטים אף בחשכה. ודאי שיתקיפו בקרוב. ושוב עליתי — והפעם ברוח נכאָה. פגה הרגשת האחריות. עלי למלט את המזוודות ותו לא. הרגשה משונה. לא יכולתי להשאר באותה חצר. עברתי לחצר השניה, כי כך נהגו הרבים. מתוך שעמום ופחד היו עוברים מחצר לחצר. הניחו כי „משנה מקום משנה מזל". אולם בכל מקום היה אותו המצב — חשכה מטילה שעמום נורא ובני אדם אפופי פחד לבאות.

החצר השניה שלי נתמלאה אדם רב. באו פליטים. מה נתארע במקומות משפנותיהם — אי אפשר היה להציל מפיהם דבר. היו שאמרו — נהרסו דירותיהם, ויש שתיקנו — לא נהרסו, אלא עומדים להחרס. אמנם גם לחצר הראשונה זרמו ובאו פליטים, אלא שהחצר לא נתמלאה מהם, כי בינתים יצאוה רבים מבין המגוייסים. לא כן —

השניה. בחצר לא היו כמעט שום מגוייסים. ונוסף לפליטים שבאו מהפרברים נתמלאו הבתים בן לילה יהודים מערי השדה. הרוח הביאתם, בעיקר הופיעו ובאו יהודים מערי הספר. הללו — מקל־נודדים היה בידם עוד מלפני ימים מספר, בעוד וארשה הבירה לא חלמה אפילו על מצב מלחמה. שם בגבולין כבר טעמו כנראה טעמה של הסכנה, ועל כן הקדימו ועזבו את בתיהם ונהרו לעיר הבירה, הם ועגלותיהם וכל אשר להם. הם הם שהביאו את הידיעה המחרידה שהגרמנים מתעתדים לעלות בקרוב על וארשה, ובכוחות אדירים יבואו, עם שבעים ושתים דיביזיות, ובלכתם לא ישאירו בעירות שריד ופליט. בשמוע זאת אנשי החצר אחזתם פלצות — שבעים ושתים גייסות, כחול אשר על שפת הים, ואנו אנה אנחנו באים?! ואשר על כן יש להקדים רפואה למכה. מהקומות העליונות נזדעקו יהודים עם צרורותיהם, הכל מתחבטים ויורדים ובאים אל הדיוטה התחתונה, קרוב יותר לשער, להמלט, להמלט. ועד מהרה נתגלו יהודים שבאו מלודז, מצ׳אֶנסטוחוב, מלובלין. בכל חצר היו פליטים מכל קצוי המדינה שבגבולין, ועד נטות היום נתמלאו כל הבתים, כל המרתפים, כל חדרי המדרגות, כל הביאות, צרורות, צרורות, ויהודים עם נשיהם וטפם מתלבטים בין הצרורות, תוהים ומבקשים מקלט בטוח. קודם לכן ידעו שהמקלט הוא — עיר הבירה. עתה, בראותם את התכונה ואת ההבלה גם בכאן, השתאו ונבעתו עד מאד, והיו כאלה שנתנו דעתם לחזור, מיד היסוס — לאן, אל מול פני המשחית?

ונתלקטו האנשים לקבוצות, קבוצות, עיר עיר ואנשיה, קבוצה, קבוצה וחתוך דיבורה. אלה ביהודית כמנהג וארשה, ואלה יהודית מעורבת גרמנית, הללו בלשון פולנית צרופה והללו בבליל גרמנית ופולנית. ומכל הדיבורים עולה הזוועה שחולל האויב בעיירות, מלאכי חבלה ממרומים ממטירים אש וגפרית, אימים וכליון, בתי עץ כלים בעשן, בתי חומה נהרסים ומכל עבר שטים באים כארבה צבאות האויב, עם רב, שבעים ושתים דיביזיות.

חצרו של ר׳ ארקלי הפכה והיתה לעיר מקלט. השער פתוח

לרנחה, כל חדר מלא עד אפס מקום, החצר עצמה — כמקום עצרת עם ביום מועד. מיד נתארגן שם ועד לקבלת פני הפליטים וסידורם. כל התושבים מסרו לרשותו של הועד מה שהיה בביתם, מכלי מיטה ועד כל מיני מזונות, שעת צרה היא ואין בעלים, ואין רכוש פרטי, הכל, הכל — יחדיו יחלוקו.

תוך דאגה יתירה לפליטים נוצרה אוירה חמימה של אהבה, אחנה וריעות. ר׳ ארקלי עצמו עשה מעשה רב, פתח כל אוצרותיו שבמזוות ומסרם לועד לאמור: כזה ראו ועשו כמוני, ומתהלך הוא בחצר בחלוק השינה שלו העשוי אַטלס, בא אל בין הבריות ומעניק לכל אחד מאמרותיו הנאות למען עודד את רוחם של התשושים והרפויים מעמל הדרך וממנוסת החרב. הצבא שלנו רב כוחו אתו לקדם את פני הרעה. מהגבול ועד עיר הבירה מהלך רב, ועל כן, יהודים, אַל בפחד ואַל ביאוש — שבעים ושתים דיביזיות? — הבלים!

ברם כעבור רגע ארא את ר׳ ארקלי כשהוא מדשדש על המדרגות ונושם בכבדות.

— ומה, ר׳ ארקלי, גדול המעשה וקשה העבודה, הא?

— הבלים! — הוא פוטר. יעמוד ויציץ בעד החלון אל ההמון ההומה שבחצר ועל עיניו דוק של ערפל ויגון קודר יעטה פניו. כנראה שרק בדברים הוא בא אל הפליטים, למען חזקם ונחמם, ואולם בקרב נפשו תגדל המבוכה.

כפליט למחצה ארא את עצמי אף אני. אמנם לא רחוק מחצרו של ר׳ ארקלי בית דירה לי, ברם אין אמונתי חזקה באותו בית ובמגיניו. לבי אומר לי שבבוא השואה לא יחזיקו שם מעמד, ולא הוד פעולותיה של מרת לובצקה ולא זריזותם ובינתם של אנשי ה„ליופ״ על התכונה הרבה ועל חצוצרתו של קוסטיק לא ימצא ישע ומחסה בעת צרה. אותן ידיעות שמסרו הפליטים לא תתנינה לי מנוח. ודאי שהרבה מן הגוזמה בדבריהם. הגרמנים לא יצעדו צעוד לעבר וארשה עם שבעים ושתים דיביזיות. אולם העובדה שהגרמני עבר את הגבול

והוא מתפרץ אל תוך המדינה — דבר זה בלבד דיו להקפיא את דמי. ובאה ההודעה הרשמית והוסיפה על המבוכה — האויב חדר לפנים הארץ. פנים הארץ — מה פירושו? ומהיכן, מאיזה צד הוא חודר ובא? ובינתים האירונים אורחים קבועים הם. כשלושים אוירונים עוברים מפעם לפעם על פני החצר. ידו של הצר ממרום כבר ניחתה בנו, ומה יביא שוב הלילה, ומחר מה יהיה? ושוב אני נועץ עיני במזודותי שטלטלתין מהקומה החמישית — מזוודות עלובות, להיכן תטולטלנה מחר? —

מ ז ו ן

ביום הראשון לפרוץ המלחמה היה המצב בוארשה דומה לזה שבשנת 1916. במשך שעות מספר היתה העיר כמהפכת סדום. אנדרלמוסיה כזו, או יותר נכון — ד פ א ו ן כזה יכול להיות רק כתוצאה של מלחמה הנמשכת לכל הפחות שנתים. הסיבה לבהלה פשוטה מאד. הכרזת המלחמה באה לפתע פתאום, כרעם איום, ובעיקר השפיעו השפעה עצומה כיחות ההרס האדירים שבאו מהאויר וגרמו לרפיון ידים עד אין שיעור. החיים הצבוריים כאילו שותקו בן שעה אחת. הופעה מענינת, שלא היתה כדוגמתה במלחמה אחרת — בולמוס אָחז את התושבים להצטייד ברפואות, ליד כל בית מרקחת נראו המונים צובאים ודורשים חמרי רפואָה אלה לעזרה ראשונה — ולשוא. אָזלו חמרי הרפואָה לגמרי. השלטונות הסבירו לקהל, כי כל המלאי שהיה בבתי המרקחת נמסר לצבא. תהו הרבים: והאזרחים מה יהא עליהם? אחר נתגלה הדבר. מרובים היו החכמים שראו את הנולד והקדימו והצטיידו בכל אשר השיגו בבית המרקחת, בעיקר היטיבו לעשות זאת משפחותיהם של אנשי הצבא. וכמקרה הזה קרה גם לחמרי המזון ושאר מצרכי בית ממדרגה ראשונה. עוד ביום חמישי, 31 באבגוסט, היו חלונות הראנה מלאים ומרהיבים עיני העוברים והשבים בכל הטוב שנתברכו בהם רוב החנויות, דהיינו — מאכל ומשקה, לבוש ונעל וכדומה. ולמחרתו, בבוקר יום 1 בספטמבר, נעלם הכל כביד קסמים. מיד פשטו המונים וצרו על החנויות, והצעקות

עלוּ עד לב השמים. רגע נדמה היה שפל אותם ההמונים רעבים ללחם זה ימים רבים ועתה באו עד משבר, ואם לא ישׂיגו את מבוקשם יגוועוּ באין מוֹשיע. ואכן היה יסוד לפחד מפני קאטאסטרוֹפה. מי יודע מה צפוּי לעיר בכל שעה ובכל רגע. יש סכנת הרס למפעלי החשמל והגאז והמים, הדרכים ישתבשו והעיר תהא סוגרת ומסוגרת. מערי השדה לא יוּבא כל דבר אוכל. נכון. אולם היכן כל הסחורות המרוּבות שהחנוּיות היוּ מלאות אותן ביום אתמול? ושוב אותו ענין ביש. חכמים נזדרזו וחטפו מכל הבא לידם, והחנונים עצמם, הם וקרוביהם ומיודעיהם, הריקוּ את המדפים בעוד מועד.

אותו בוקר ישבתי ליד חלוני ותרתי אחרי קרני השמש, שמש פולין מזהבת, שגלשו מפינת גג והציתוּ את זגוגיות החלונות במין אש צוננת חיורת. אמרתי, הנה יתנפצוּ זיקוקי החמה ויחַיוּ את החצר וכל אשר בה. ברם החלונות פנוּ עורף לאור הבוקר. פסוֹת הנייר, שהיוּ צמודות בשתי ובערב ובכל מיני צוּרות אחרות אל הזגוגיות, כאילו טרדוּ את החמה — אין צורך בך... ואף עציצי הפרחים שבקרנות הגזוּזטראות, שעוד אתמול הפיצוּ ריחם הטוב על כל אשר מסביב, עתה פג ריחם וסר חינם, אין הלב פנוי להתענג על מראיהם... והחצר כולה ריקה מאדם. כי הנה עם הנץ החמה יצאוּ התושבים כולם, כעשיר כרש, לתור אחרי ככר לחם, אחרי ליטרה בשר, מעט סוּכר ושאר מיני מזונות. שעות רבות יש לבזבז כדי להשיג משהו. וסוף סוף נראוּ בני אדם כשהם חוזרים עם „שלל" מעט. בעלי בתים אמידים יחד עם דיירים חלכאים נשאוּ תחת בית שחיים ככר לחם שזה עתה רדוהו מהתנור. בעלת בית ועוזרתה שמחוּ יחד על המציאה. מעולם לא ראיתי בוארשה יחס כזה בין גברות ל„שפחות". טוּשטשוּ הגבוּלות. ממש אידיליה של לעתיד לבוא. נתתי עין במה שבידם — לחם שיפוּן, מאכל אפרים ודלת העם, נותן ריח, הוא עתה יקר המציאוּת. עוד אתמול לא נראה כל לחם שחור בשום חנות „הגוּנה". חלוֹת סולת ולחמניות מעשי אופים להתפאר היוּ מקשטות את חלונות הראוָה. עתה הן בגדר של חלום.

חזרה ובאה גם מרת לובצקה כשהיא נושאת יחד עם עוזרת־הבית שלה סלסלה מלאה „כל טוב". וזו הבחורה הרכה והחיורת „מעיזה" לדבר בפני גברתה ככל העולה על רוחה, אף מתפארת היא שזכות אדונה סייעתן להשיג משהו, והגברת הוסיפה — ממש כמי שזכה בגורל.

ואז נזכרתי שבביתי אני אין פרוסת לחם. ולצאת עתה לרחוב ולבקש מקום בתור — מאוחר, מאוחר. עמדתי רגע ליד הסלסלה שריח לחם חם נדף לאַפי וגירה מאד את תאבוני, ופניתי לנערה העוזרת ואמרתי:

— שמא תואיל הגברת לכבדני במשהו?

— לא, אציל — השיבה בעוז. היום איש איש לנפשו ידאַג.

התנצלתי לפני העוזרת. שהרי הצדק אִתה. קבלתי עלי את הדין ונפטרתי מהן בברכה.

אולם מרת לובצקה פייסה אותי:

— אנא, טול חצי ככר לחם. עתים שכאלו, סכנה אחת לכולנו, החשבונות למה?

שלפה את הכִּכר ופרסה לי בידה החצי.

נרגש מאד הודיתי לה במנוד ראש. פרשתי לקרן זוית וישבתי לסעוד את לבי. אותה פרוסה שבודאי היתה מספקת לי, בזמנים כתקונם, כדי כמה סעודות. עתה נראתה לי כל כך קטנה ודלה, והייתי בטוח שאין בה כדי שוֹבע. השתעשעתי בלחם כהשתעשע ילד בצעצוע יקר.

ביום השלישי לפרוץ המלחמה מנתה כבר וארשה כשלושים הרעשות מהאויר. בחצר נתגבּו ידיעות על גבי ידיעות. אלה שדרכם לשוטט ברחובות אף בשעת סכנה באו וסיפרו בפרוטרוט על תוצאות ההרעשות בפינות שונות שבעיר. סיפרו שבפרבר אוֹחוֹטה נחרב בית־חרושת פלוני אלמוני. פרבר וולִיה אחוז אש להבות. פראגה מלאה מחנות צבא נסוגים. בלילה הודיעו באורח רשמי על נסיגתם של חלקי

צבא באיזורים שונים. הכל תהו והשתאו על „קפיצת הדרך" של הצבא. מקאטוביץ חזרו לצ'אֶנסטוחוֹב. ומצ'אֶנסטוחוֹב לסביבות לודז'. היו תמימים שאָמרו — טעות הדפוס בכאן. שהרי לא יתכן שמחנות־צבא מסודרים וממופנים ימהרו כל כך להסוג. היכן פירותיה של ההליאה הגדולה שבהתלהבות כה גדולה ניתנה על ידי העם כולו? וגדודי הצבא הרבים על תחמשתם היפה היכן הם, והאין יש תותחים, טאנקים, אוירונים שיראו כוחם בקרב? כהנה וכהנה הקשו האזרחים, ואוּלם רעיתו של המאיור, מרת לובצקה, השיבה בטוב טעם כי לאומה הפולנית יש מצביא גדול, המרשל המכובד והנאדר בגבורה, ועליו יש לסמוך. אותה נסיגה שהממשלה אינה נרתעת להודיע עליה — ודאי צורך השעה היא, ומטעמים אסטרטגיים היא נעשית, ואין להרהר אחרי מעשי המטה הצבאי ולא כלום... והפאטריוט שלי, ר' ארקלי, הסביר את הענין משלו: גורלה של פולין בכל מלחמותיה נחתך תמיד על יד הויכסל, הויכסל שלנו... שכן דברי ימיה של פולין היכן נכתבו בעיקר, אם לא על יד הויכסל. שם נסים נעשו לנו. כך היה וכך יהיה...

ועד שמצאנו פתרון־מה לחידה הגדולה והמכאיבה הגיעו אלינו מהחוץ הדי הבהלה שהלכה וגברה מרגע לרגע. הרחובות כולם היו מלאים המונים של חיילים ואזרחים, מי ברכב ומי ברגל, שמגמת־פניהם קדימה, קדימה, לאמור — אל מזרחה של העיר, אל מעבר לויכסל. אמרתי בלבי — הזוהי נסיגה מסודרת של צבא? לא. זו היתה מ נ ו ס ה, מנוסת אדם ובהמה גם יחד, כי הנה גם הסוסים הרבים שהיו עם האנשים מערבולת אחד, אף הם היו כמשתוללים במנוסתם.

ופתאום — רעם אדיר של תותחים. לבותינו היו כאבנים. איש אל רעהו הביט בחרדה מבלי להוציא הגה. אחר נדמו הקולות. נשמנו קצת לרנחה. ושוב נשנו הקולות, אלא שהליפות היו ההדים, מאלה צלולים ומאלה עמומים. הכל הבינו שאין כאן ענין של תותחי הגנה נגד אוירונים. והחלו הויכוחים, אם ש ל נ ו הם המאדירים בקול, כי קולו של היטלר נשמע מתוך לוע התותחים הכבדים והקול העמום הוא

של תותחני פולין, קול דממה דקה. הרוחות נסערו עד מאד. מין תוגה אֲפפה את כולנו. והבחור הצנום קוסטיק עושה את מלאכתו באמונה, בין ביום ובין בלילה יעמוד ויכריז דרך שופר הפח שלו באותו נוסח מקובל:

— התקפת אויר! אוירוני האויב על שמי וארשה! לסגור הדלתות והחלונות, לסגור!

ידענו כי לא תמיד יכוון קוסטיק את השעה הנכונה ומרובים הם המקרים שהוא מתבדה לחלוטין, ועם כל זאת קולו מבעית ומדפא. אותו פזמון קבוע היוצא מחולחל ומוצרד משופר הפח יש בו ממש כדי לשגע. עתה, עם הקולות המבשרים רע של התיתחים, מרחוק או מקרוב, נחלש משהו מהאימים שבקולו של קוסטיק. אפשר שבחר לו האויב הפעם דרך פשוטה ומקובלת — להתקיף בעיקר את העיר בהסתערות מהיבשה. זה יהיה מובן יותר וטבעי יותר, והפחד אף הוא טבעי יותר. ברם עד כה וכה פרץ ובא אויב חדש המציק לי יותר משליחי מות שבשמים ובארץ — ר ע ב. יהיה מה שיהיה. לאכול אני צריך. פרוסת לחם מי יתן לי. כל חושי נתונים עתה לענין האכילה. ולחם — לאו דוקא — אפשר לצאת ידי חובה ב ת ח ל י ף, ויהי מין מזון שמעולם לא אהבתי, הוי, הבו לי משהו למלא הקיבה.

והנה הגיע אֶל אַפי ריחם של פולים שלוקים, אלה הפולים החומים הנמכרים ברחובות העניים לעוברי אורח, קובעת בפרוטה, מין מאכל שהיה תמיד לי לזרא. הולך אני אחרי הריח עד שהגעתי אל מקום דירתה של השכנה ששם נקבצים ובאים תמיד אנשי ה„ליפ" להתיעצות. איש לא היה אז בחדר. מצאתי את הפולים וטעמתי מהם אחד לאחד, ועוד שנים, שלושה — ובן רגע והנפה, שבתוכה נמצא ה„שלל", נתרוקנה.

אחר יצאתי לתור, בבחינת חוקר ובוחן למען תועלת הציבור, ולידע מה מספר השכנים שדאגו מבעוד מועד ואָגרו לעצמם מעט מזון לימים רעים כי יבואו. ומה נשתוממתי בהינדע לי, כי לאנשים, אנשי

חצרי זו, שרובם ככולם אינם עניים כלל וכלל, אין להם כל מושג מענין זה ששמו אגירה. אמרתי אל לבי — אוירא דארץ־ישראל מַחפים. מה היטיבו לעשות ידידי ורעי שבתל־אביב שלא אחת, בעבור קול או בת־קול בעולם על סכנת מלחמה, עסקו במצות אגירה כהלכה... טוען אני לעומת השכנים, היתכן שלא עלתה על דעתם להכין משהו בעת צרה? והם בשלהם — כיצד תעלה על הדעת לאגור, ואימתי אפשר היה לאגור, אם השואה באה עלינו כחתף?

מיתרסים

בחצר השניה שלי לא היה ענין האכילה כל כך חמור, וזה — בזכות האשה הזעירה מרת אספירה. מיום שדאנציג עלתה על הפרק ראתה האשה הנבונה הזו את הנולד ולא נחה ולא שקטה עד שאצלה מרוחה על אנשי החצר ולימדתם פרק בהלכות אגירה. ועוד מלפני ארבעה חדשים, בערך, כבר התחילו לאגור. כמעט בכל מטבח היה מלאי כלשהו של קמח, שמן, גריסים וכדומה. אותה חצר נתברכה יותר מאחרות בשפע של פליטים, והם אף הם, לא יצאו לדרכם בלי צרורות של מזון, מעט לעצמם והשאר למכירה, כדי לקיים את נפשם בתלאות הדרך במעט מסחר. בימים הראשונים של הבהלה, כשבחנויות לא היה להשיג צרכי מזון אף בהון רב, פתח „גביר" החצר את אוצרו ובבית אכלו מכל טוב. אחר, כשנתרוקן המזווה, פנו אל הפליטים ולקחו מהם במיטב כסף פת קיבר, סופר, פירות מיובשים יכדומה. ובראות ר' ארקלי את המחסור בבתי שכניו הכריז על מטבח אחד לכולם. איש איש את כלי הבישול הביא אל המטבח המרווח ושם הכינו פעם ביום נזיד חם — וכל דכפין, וגומר. מובן שלא מעטים היו כאלה שמחמת בושה ויתרו על הנזיד. אך ההכרח לא יגונה. קמעא קמעא נעשה מטבחו של ר' ארקלי בית ועד לכל השכנים — ואף אני בתוכם. תחילה טרפה דאגת האכילה את חושי. אחר, כשנעשיתי אורח קבוע במטבח הגדול, הרפה ממני בולמוס האכילה. ואף השכנים שבאו לטעום מהנזיד נרגעו לאט לאט, והיו

מסבים אל השולחן באורך רוח ומתעסקים בעיקר במה שנעשה שם במערכה ולוגמים מהקערה כלאחר יד. כל זה ארך רק ימים מספר. ביום הששי עצמו שוב דאגותינו. ההודעה הרשמית מספרת על קרבות מסביב לעיר לודז'. רבונו של עולם — השתאו — עד היכן הדברים יגיעו?!

הנה הורעשה קשה העיר לודז' והנה — מוסרים כבר מפה לאוזן, כי העיר כבר נכבשה. עוד אנו מגלגלים בענין לודז' והנה הגיעו אלינו פליטים מאותה עיר, משפחות שלמות, גברים, נשים וטף עם ארגזיהם וצרורותיהם, והם נכנסו אלינו ובאו כאל תוך שלהם. מילאו את פינות החצר, את המרתפים ואת חדרי המדרגות. הם סיפרו בפשטות, כי העיר נכבשה בלי כל יריה אחת. הללו יצאו והללו באו. מיד חשבו ומצאו כי מרחק של מאה קילומטרים בערך, זוטות הן לגבי האויב המר והנמהר. ואם כן, למה אנו מחשים? ומה אם מחר, מחרתיים יעמדו גייסות אלה בשערי העיר — אוי ואבוי לנו! יהודים קמו ופרשו לקרן זוית והתלחשו. לחש סתרים זה מהו? אחד השכנים הסביר לי את הדבר. בחצר זו מרובים הרוכלים, שכל פרנסתם על צרורותיהם, צרורות בד, לבנים, סבון, מיני סדקית, שעונים, מעדנים, ושמוע שמעו מפי אנשי לודז', כי חיילי היטלר אוהבים לשלוח יד במיני מרכולת אלה, ואם כן — אנה יבואו יהודינו, אם כל „רכושם" לבז יהיה?

והישיש ר' ארקלי — דאגה חמורה יותר כבשה את לבו. אותה קופה של ברזל שבביתו לא תתן לו מנוח. בקופה זו הרי שמורים פקדונות של אלמנות וכלות, כסף ושוה כסף, שטרות ותכשיטים — מה יהא בסופם של דברים אלה אם, שלא תהא השעה, יבואו הללו הקרויים אי־שם אנשי „פלוגות הסער"?

ברם, ארקלי לא בעל „מרה שחורה" הוא מטבעו ועל כן יטרד חששותיו וגם ישמח לבב יהודיו באמרי פיו:

— ראו נא, אחים, אנו עומדים שוב בפני נס, נס חדש יהי לנו ליד הויכסל. אולם עד שיתרחש הנס אין אנו פטורים ממעשה

של ממש. הבה, אחים, ונשפוך סוללות, נקים מתרסים למען עצור שטפו וזרמו של הצר הצורר, ואל העיר ל א יבוא.

את המלים האחרונות הפליט ר' ארקלי במעט מרירות, אך ראינו כי יש לו בטחון רב, אם כי בטחונו של הפאטריוט הישיש לא השפיע עלינו בהרבה. כי הנה פרברי העיר משובשים גייסות פולין המנותקים והמוכים מכת מנוסה, וארשה העיר לא מראה עיר נצורה היה לה, כי אם של עיר פרוצה ושסועה. חיילים פצועים, רעבים וחולים מילאו רחובותיה והתערבו במחנות אזרחים אובדי עצות. ואם היו פלוגות צבא שהראו עליהם כעל חיל מילואים הנשלחים אל החזית, הרי מראיהם אף הם היה לא כשל לוחמים. אל החזית ה ו ל כ י ם, והללו נ ג ר ר י ם בלא מרץ ובלא דעת...

אותם הימים, היום החמישי והששי למלחמה, היו ימים של מרירות ואכזבה לפולנים וליהודים גם יחד. בחלל האויר נישאו רוחות מבשרות רעה לעיר ולמדינה כולה. הכל ראו זאת בעיני רוחם, רק לא העלו זאת על לשונם.

לא עברו שעות מספר ודבר חדש נישא כבר על שפתי הכל: הגנת העיר. איש לא רצה להניח במחשבתו שוארשה תיכנע כדרך שנכנעו שאר הערים. לאלפים ולרבבות יצאו, בלי כל פקודה והוראה מגבוה, לחפור ולהגן. עד מהרה הושלכו מהבתים מטלטלין שנסתאבו, מטות, שולחנות, ספסלים, בקבוקים, פחים, לבנים ואבנים — הכל הוקדש להגנת העיר, היהודים בעיקר הרבו להביא. בחורים שלא הספיקו או שלא ידעו כיצד לצאת אל המערכה, כפולנים כיהודים, היו המנצחים על מלאכת המתרסים.

מ ק ל ט י ם

הלילות היו לילות שימורים. מרובים היו האנשים שלא הספיקה להם החצר כדי לינת לילה, והם ניטלטלו והתחבטו במבואות ועל המדרגות. אולם אף אלה שהיתה להם מטה או חצי מטה משלהם כדי משכב לא יכלו להרשות לעצמם את התענוג של שינה ממש. כל שעה

משעות הלילה היתה עשירה בידיעות שונות ומשונות שהביאו אנשים מהחוץ. כצללים התהלכו בני אדם בחדריהם וציפו לאור הבוקר. אמנם ידעו שאור היום סכנת אוירונים כרוכה בו, מכל מקום רצו להיחלץ מסיוט הלילה, יהיה מה שיהיה, יבוא נא הבוקר, יהי אור. משנתעיפו האנשים מנדודים בחצר ומלחישות אימים השתטחו על משכבותיהם לנום פורתא. מובן שאיש לא העז להתפשט את בגדיו. מי שהצליח לישון שעה שלמה היה מאושר מאד. ואף אני רבצתי בדירתי, שמראה כתליה היה כמראה קורי עכביש, רבצתי על משכבי מלובש ונעול וביקשתי להרדם. אולם תאנתי לא באה. ובלבי בא חפץ עז כי משפני זה יתפוצץ לרסיסים — והקץ לדאגותי והרהורי הכבדים... סוף סוף הייתי בבחינת נים ולא נים. עיני היו פקוחות ועצומות חליפות. התאמצתי להעביר במוחי מחזות חיים שלא מעניני היום — ולשוא. לסוף זכיתי לראות לנגד עיני את הר המוריה, הכרמל והתבור, ואחר עברו לפני כל שש שנות חיי בארץ, ראיתי את הארץ כמו שהיא, על שׂשׂונה ויגונה. נתעודדתי. אמרתי — אם נגזר עלי כליון בשעה טרופה זו יהי נא זכר ארצי הקדושה מלוה אותי שאולָה.

והנה קולו של קוסטיק עוררני. קול השופר הלך וחזק מאד. התקפה בעוד לילה. לזה לא פללתי. קפצתי ממשכבי. אור השחר בקע אל החצר. אך בישר היום את בואו וסכנת מות באה עמו. כי הנה קול הצפירה של מכבי האש מחתך את חלל האויר — סימן כי כל העיר בסכנה. חשתי כנפי המות מנפנפות מסביבי. מי יתן ואעצום עיני לנצח. טוב לי המות מליפול בידי אדם־לא־אדם. מיודעי הרעב חילצני מהרהורים נוגים. רעב — סימן חיים הוא. הבה ואצא לבקש בחצר פרורים להחיות את נפשי. הבושה ממני והלאָה. השכנים טובים הם, ממה שבידם יעניקו גם לי... וקולות האַזעקה הולכים וגוברים, והם מחרישים האזנים. שכחתי מיד את הרעב. עת להחיש מפלט. עת לקפוץ אל הדיוטה התחתונה. איני זוכר איך הגעתי למטה. כנראה שנתליתי במסעד והתחלקתי כהרף עין. למטה בקרן זוית של הביאה

מצאתי את אנשי „ליופ" כשהם מכונסים, מכווצים כפקעת אחת ומסכות הגז בידיהם, כולם חיורים ומתנשמים כאילו אחזתם עוית. בצד רבץ אחד כשהוא מצטלב בדחילו ומשמיע הברות מקוטעות מטילות אימה. שני פרץ דבא ביללה — פצצות נפלו בסמוך ופוצצו את צנורות הגז. לא הספיקו לחקור שורש דבר ורעם אחרי רעם, קולות נפץ אדירים מסביב כאילו האדמה נבקעה תחתינו. חלונות רעדו. בתים זעו, בליל של צלילים משונים, לשונות אש ותמרות עשן. ושוב — גז, צנורות הגז נתבקעו! הכל רצים לבדוק את הצנורות שבבתיהם, הציצו עיניהם למרום. אור השחר התערב בתמרות עשן והשמים היו עטויים במעטה נחושת־קלל. ריח של חרכון מבאיש נדף לאף. עמודי עשן התאבכו מכל הפינות. העיר היתה כאחוזת להבות.

כשנדמו קצת הקולות ואור הבוקר הפציע יותר ויותר ידענו, שהגיעה השעה לפנות את המרתף הגדול ולהתקין אותו למקלט לכל אנשי החצר. שהרי ברחוב שלנו כבר ניזוקו כמה בתים, ולמה נחשה? ומיד ירדו אנשי הועד ועשו מה שעשו כדי לעשות את המרתף מוכשר לקלוט את התושבים. קודם כל סתמו את חלונותיו בשקי חול. אחר הכניסו לשם ספסלים, מעט מאור, צרכי מזון לילדים וכלים מפלים שונים כדי לפנות מפולת... כשתכפו ההרעשות היתה הרגשה בלב, כי יש לחצרנו מקלט־מה. כשהודיעו על הפצצת בית הנתיבות הוינאי והרושם היה כאילו האדמה פצתה את פיה לבלוע חיים את כל הרחובות מסביב, היו אנשי החצר מבליגים על פחדם — יש מקלט. ישבנו בסמוך למרתפים מוכנים ומזומנים לבוא לתוכו ולבלות בו את כל יומנו. בינתים נתברר כי אותו גוי שבישר על פיצוץ צנורות הגז הפלליים הפריז במקצת. בכל אופן אל חצרנו הרעה טרם הגיעה. וזה, הפולני האורח, יושב ומספר עם מרת לובצקי:

— איתרע מזלנו, גברת כבודה. הצבא שלנו ירד הפעם מטה מטה, שלא כדרכו בימיו של פילסודסקי הריהו עתה רק במזל של נסיגה. אמנם ישנם מאמינים תמימים המספרים על רידז־שמיגלי שאזר כוח והדף אי־שם את האויב, אך עד מהרה נתבדו המודיעים.

רוב שעות היום היה המרתף שוקק הומה. בני אדם התקינו להם שם לעצמם מקומות ישיבה ושכיבה. למזלנו לא אירעו אותו יום הרבה התנפצויות בסביבה, ולעת ערב נמאס המרתף על השכנים והיו כאלה שהלעיזו ואמרו: אין מועיל בו ולמה לנו להוציא את רוחנו בטחב המַמאיר הזה? הגיחו משם ויצאו לאויר העולם. שמחו לקראת הלילה. אמנם קוסטיק הודיע פתאום כי מחנה אוירונים נראה דוקא ממזרחה של העיר — אולם איש לא שם לב להודעותיו. בצאתנו אל החצר נראו שוב השמים בדמדומי הערב כשהם קלויים ומַבעיתים. וברחובות אלפים ורבבות נוהרים לכיוונים שונים, אותה תמונה מאתמול ושלשום — אזרחים וחיילים, כלי רכב וסוסים נדחקים־נדחפים כבכוח לא אנוש אלי איזו תהום בלתי נראית. וממעל אוירונים לעשרות חַגים חוג ושוב, הנה, הנה ימטירו אש וגפרית וישתקו בן רגע את כל ההמון הרב הזה, אך ברחמים יתנהגו הפעם שם במרום. כנראה שטוב טוב להם להסתפל במהומה ובמבוכה שבחוצות עיר הבירה, „אידיליה" נאה היא להם ולמה יפריעו לה בהפצצה?...

אגדת ה„אדומים"

ביום הששי והשביעי לפרוץ המלחמה כבר היה מורגש בוארשה כי הממשלה אובדת עצות. סימן ראשון — לא עוד תימסרנה לקהל הודעות רשמיות. לא הספיקו לחקור ולידע מה בפיהם של העומדים ליד הגה השלטון — וכבר פשטו שמועות שהם נעלמו כליל מן העיר. מטעמים אסטראטגיים — הודיעו — נמצאת עתה הממשלה במקום מושבה החדש — בלובלין. אחד אחד נסגרו כל המוסדות הרשמיים, למן הבנק הממלכתי ועד משרדי הדואר. נותרה רק המשטרה. פה ושם ייראו שוטרים, מי שאקדוח צמוד לו לירכו ומי שרק מקלו נשאר לו לפליטה, ובולם אחוזי בהלה ומדופאים. ברחובות יעברו כבמחזה מחנות מפוצלים ושסועים של חיילים וכלי רכב, וליד שערי הבתים יעמדו תושבים ויקיפו כל שוטר ויתאמצו להציל מפיו דבר מה

ברור על המצב. והוא, העלוב, מגלגל בלשונו על מנוסתם של פקידים גבוהים ונמוכים, על חפזון יציאתם של צירויות וקונסולים, ולאחרונה — היום, או לכל המאוחר מחר, תצא גם המשטרה את העיר. הכל יפנו אל עבר הגשר הגדול, ואחר כך ייהרס הגשר וואַרשה תימסר ביד שאריות הצבא — ובידי אלהים, לשבט או לחסד. מאזינים האנשים לדבריו של השוטר ונדים לו בראשיהם — וַי לך, וַי לכולנו...

אך הנה בתוך הדכאון הגדול נפל דבר בעיר שגרם ממש להתרוממות הרוח. הגיעו ידיעות שבגבול הרוסי אירעו פלאות. הצבא הרוסי, בראותו את אַזלת ידם של הפולנים, שינס את מתניו ובא לעזרתו של הנרדף. הרוסים והפולנים התלכדו והיו למחנה צבא אחד, אדיר ואַיום, והם פושטים ועולים על הגרמנים להכותם מכה ניצחת.

ידעתי, כי דברי־בדייה הם, אף נסיתי להוציא מלבם של הבריות ולהזהירם על האַשליות, ולא השגיחו בי. עיניך הרואות — טענו לעומתי — כי הישועה תבוא ממזרח, ולמה תשחיר פניך ופני ידידיך כשולי קדרה בפסימיות שלך?

פרשתי מהם מדוכדך. והללו הפליגו בענין החדש והוסיפו לעורר ולעודד: פולין ורוסיה, רוסיה ופולין, ר י ד ז־ש מ י ג ל י ו ס ט א ל י ן ילכו בראש על דגליהם, ובקרוב, ברגע המכריע יופיעו בשערי הבירה עטורים זרי נצחון. הגשר הגדול לא עוד ייהרס, ונהפוך הוא, בפרחים יקשטוהו להקביל פני המנצחים הגדולים. ומרובים היו דוחקי הקץ שזרזו ועוררו — למה נחשה, למה נחבוק ידים, הבה ונלכה אל הגשר לראות בפלא...

ובחצרותי השתים סחו במאורע בהתלהבות עצומה. בחצר „האצילים", למשל, נמיגו כל המחיצות שבין המעמדות. מה אדון ומה שפחה, מה עשיר ורש — אַל אחד בראנו, ואחים לצרה אנו ולגיל. בעלי הבית ושומרי החצר היו ל„בשר אחד", גברות ועוזרות בית התחבקו, יהודים וגויים לחצו איש את ידי רעהו בחיבה כשדמעות גיל בעינים.

— ברצות ד׳ דרכנו — הריעו השכנים — תבוא לנו הישועה מכל מקום, ונס חדש יארע ליד הויכסל!

רגע אמרתי: מה מני יהלוך אם אשמח גם אני בשמחתם? אולי בכל זאת יש שמץ של אמת בחלום היפה הזה? אולם אַדולף היטלר גמר בנפשו, כנראה, לא ליתן מנוחה אף לרגע, כי הנה, בעצם תרועות הגיל על הנס החדש הורעשה וארשה קשות. בתים התמוטטו, נפץ אחר נפץ, דרדור רעמים, יללות אנשים — עוד רגע והעיר תיבלע חיים. אולם התושבים בשלהם — לה׳, ולהבדיל, לסטאלין ולרידז־שמיגלי הישועה!

בערב טעמנו תוצאותיהן של הרעשות היום. מפעלי החשמל נהרסו. פתאום נדמו מכשירי הראדיו. מכונות לא תקתקו, עתונים לא הופיעו. חושך בעיר, חושך מצרים.

מתפנסים השכנים למקלטים. שם נרות חלב יפיצו אור וצללים, אך רוח של אהבה, אַחוה וריעות שוררת שם. ואף בחצר השניה משונה מצב רוחם של הבריות. רוב הפליטים יגששו באפלה למצוא מנוח לראשם. המבואות מלאים עד אפס מקום, על המדרגות ישטחו שטוח ואין לעבור בהן. והנה שם היה בחור אחד מפליטי לודז יורד כל הימים לחייהם של היהודים. משחק נאה בחר לו — מניירות וקרטונים ומכל שמצא ידו היה עושה צלב־קרס ומנקר בו עיניהם של השכנים. והיו שאמרו — דעתו נטרפה עליו, והיו שלכף חובה דנוהו — שמא מרגל הוא. עד שלפתע פתאום השמיד את כל ציורי־צעצועיו משל הגרמני ובחר לו סמל חדש. כוכב ופטיש, פטיש וכוכב — לאמור: רוסים עליכם ישראל. ראי יהודים ותמהו: בחור זה דעתו מיושבת עליו כהלכה. בעיני רוחו יחזה הבאות. עתה את הישועה ממזרח יראה ויגיד לנו.

ור׳ ארקלי מתלבט אף הוא בינות למצטופפים על המדרגות, לבוש הוא בורנסו הנאה ובפיו המקטורת הגדולה שסימנה — חג. ובכל עֵבר ובכל פינה יטיף אמרתו:

— הקץ לבלהות. מעתה בשורות טובות, ישועות ונחמות

תשמענה אזנינו. הרוסים עם הפולנים יחדיו יעלו ויבואו, והעיר וארשה על תילה תעמוד לכבוד ולתפארה.

שמעו האנשים את הישיש החביב וחיתה רוחם. מה צינת סתיו וחשכת אימים, מה רעבון וזוהמה, ומה פחד האוירונים — מפלצת זו המבשרת בעתה, בטרם חלוציה־משחיתיה אל שערי הבירה יגיעו — והמלאך הגואל ממזרח את הויכסל יעבור, ושלום לפולין ולתבל כולה.

מנוסה

ובעצם השמחה הגדולה על בואָם של המושיעים האדומים גמלה שוב בלבי ההחלטה להמלט מן העיר. הפעם לא אשים לב לשום קשיים ומכשולים שיעמדו על דרכי, אברח — ויהי מה. כי פעמים אחדות כבר נסיתי לעשות מעשה — ונכשלתי. הנסיון הראשון היה ביום הראשון לפרוץ המלחמה. אז בראותי אל נכון כי „הצפרים" במרומים אינם שלנו כפי שאמרו אנשי ה„ליוף" לשדל את אנשי החצר, אלא מלאכי־חבלה הם שבאו לתור את העיר ולסמן להם מקומות קליעה למטרה חשתי כי אין טוב לפני אלא — לצאת ממקום המערכה. באתי אל מקום שם יעמדו תמיד אוטובוסים לכיוונים שונים. אמרתי אשב באחד מהם שיוליכני למקום שיוליכני. אולם בבואי אל התחנה נודע לי, כי כשם שאָזל צמר־גפן מן העיר כך גם בנזין היה יקר המציאות. אותו פזמון שנשמע בענין חמרי רפואה לעזרה ראשונה נשמע גם לגבי חמרי דלק — השלטונות החרימו הכל. בקיצור — קשה להשיג אוטובוס. הנהגים — אין לעמוד במחיצתם. יחסנים הם. כל נסיעה בזהב תסולא. לא הועילו כל טענותי, כי יש כאן ענין של פקוח נפש, כי לא עת היא „לפשוט את העור" — הנהגים בשלהם, אין בנזין, וקצרה ידם מהושיע. וככה קפצתי מנהג אל נהג והשפעתי רוב דברים — ולשוא. ובינתים ראיתי, כי בכל זאת רבית הן מכונות נוסעים, תרתי ושאלתי מי הם המאושרים האלה? ענו ואמרו לי — הללו בתקיפות באו והועילו, בעיקר כעסם

עמד להם בשעת דחקם, הללו בנקאים, סיטונאים, עסקני צבור, עתונאים מפורסמים, ראשי מפלגות, מנהלי בתי־ספר וכדומה, הם ונשיהם וטפם, באו ושלמו במיטב כספם... הבנתי את הרמז והעמדתי פנים כי אין אני נופל מאחרים. שלמתי טבין ותקילין וישבתי במכונית אחת ונסעתי. בהיותי מחוץ לעיר ראיתי מחזה אימים, כל הכביש לאורך מילים רבים היה מלא מכונות ושאר כלי רכב, ולא מעטים היו גם ההולכים ברגל, והתנועה כולה תנועת צב, ובכל זאת רבו התאונות. כאן התהפך אוטו מכובד המשא, שם מעדו רגלי סוסים מדוחק או מפחד הדוחק, אנשים מוכים ופצועים, קרועים ומרופשים התלבטו והתנגחו בצריחות וחירופים. אלה ששלמו בעד הנסיעה משארית כספם נאנסו, במקרה קלקול כלי הרכב, לכתת רגליהם ולפשוט יד אל היושבים בטפסי — אנא, ברחמים, אנשים טובים, העלו כדי נסיעת מילין מספר, אולם העשירים היו מוסיפים ומוסיפים זהובים על גבי זהובים ובלבד שלא יבוא חס ושלום עפוב בנסיעה. איתרע מזלי והאוטו שישבתי בו נעצר מיד בעברנו את הפרבר האחרון והיה ככלי אין חפץ בו. יצאתי במפח נפש ונשאתי עיני אל שרשרות המכונות שעברו על פני ותרתי אחר פנים של מכר או מודע. ופתאום — אי, ידיד יקר, אנא, יעלה וישב עמנו ונסע יחד. היו שם ששה נוסעים. הם יטרחו ויתקינו אף לי מקום מושב. הנהג רטן — הכיצד יעשו הנוסעים במכונית כעושים בתוך שלהם? אולם לא שעיתי לריטונו, קפצתי לבין הנוסעים שישבו גם בלעדי בדוחק רב, והם קיימו בי מצות הכנסת אורחים, התיקו והערימו צרורותיהם, כוצו ירכיהם ועשונו נוסע כמותם. כשזזה המכונית נתתי עין במה שלפנינו ואחרינו — נהר שוטף של המוני בני אדם. היתה זו המנוסה הידועה בדרך העולה לברישק ולפינסק, זו המנוסה שעלתה באבדן ממונם וחייהם של מאות ואולי של אלפים. בעין חדה אי אפשר היה לראות לא את ראשיתם של גלי בני אדם ורכב ולא את סופם. נדמה היה כי מתמול ומשלשום ומלפני ימים רבים מאד נמשך המסע האיום הזה ועד עולם לא יבוא קץ לו. מפעם לפעם נעצרה תנועת הגלים

ואגב חליפת דברים עם ההולכים מקרוב ומרחוק נודע לי כי אכן מגמת פניהם של כל המחנות הרבים היא — פינסק, רק פינסק. אמרתי אל לבי — אוציא את עצמי מהכלל ובדרך אסור אל עיר מולדתי שאדליץ.

לא עברו רגעים מועטים והשמים נתקדרו — מחנות צפרים כיסו את עין הארץ. אחד הנוסעים הצמיד את המשקפת לעיניו ומיד פלט באימה גדולה: צלב־הקרס. היו אלה אוירונים אדירים ולאזנינו הגיע קולן המדרדר של מכונות יריה. את שוועת האנשים אי־אפשר לתאר. התנועה כולה שבתה. נהגנו ניסה להבקיע לו דרך ובמהירות הבזק לעבור את שטח הסכנה. אולם אֶל כל אשר פנה — עגלות ובני אדם המצטנפים ומבקשים מפלט. איש בחיקו של רעהו. ובתוך הבהלה — כשהטייסת חמקה עברה ויללת נשים וילדים ואנקת פצועים פלחה את הלב, — שמעתי לא אחת אי־מי עומד ופורש כפים ומכריז: אי, ליודז'י, פלאצאן זלוטאם! לאמור: בני אדם, בזהב מלא אשלם בעד מקום באוטו.

הכל ידעו שאין להתקדם עוד, כי ראה ראו את האוירונים טסים קדימה, קדימה, ושם, כעבור מילין אחדים, יקדמו אותנו שוב במכונות היריה ו„קציר" חדש יהיה. ומצאו שאין טוב אלא לחזור ולהמלט העירה. אני ירדתי מהר אל השדה, תרתי אחרי שביל ומשם בדרכים עקלקלות רצתי כל עוד נפש בי וחזרתי — לוארשה.

הנסיון השני של מנוסה היה ברכבת. היה זה שעות מספר לפני הפסקתן המוחלטת של תנועת הרכבות בוארשה. באתי אל בית־הנתיבות הוינאי וראיתי לתמהוני כי אין נוסעים מקרב האזרחים. בפנות שונות עמדו קבוצות־קבוצות של עובדי הרכבת, הם וצרורי־תיהם הזעירים — רכושו של קונדוקטור: פנס, מלקחי־בקורת, מעיל־גשם, ערדלים, פטישים. קנקני שמן וכדומה. פניתי אל אחדים מהם:

— להיכן, רבותי?

— הטרם תדע, כי הרכבת האחרונה לפנינו?

הפרתי זאת בעיניהם הלחות למחצה, בקולם הרווי חלחלה

ומרירות. מיד נודע לי כי לדרך רחוקה אין להשיג כל כרטיס. לכל היותר ימכרו לאחת התחנות הקרובות. שחקה לי השעה ונאותו לקחתני עם העובדים. ניגשתי אל חלון אחת הקופות. כשהעירותי לקופאי על הכרטיס שנתן לי שאינו לאותו כוון שבחרתי לי השיב:

— אין בזה כלום. הברירה בידך לנסוע בו לכל מקום שתרצה. טול ועלה לקרון, אַל תתמהמה. בעוד שעה קלה לא תהיה עוד שום רכבת בכאן.

תפסתי את הכרטיס ותרתי אחרי מקום באחד הקרונות של שלוש או ארבע הרכבות הארוכות שהיו מלאות משפחותיהם של הפקידים והעובדים במסילת הברזל. ומה נשתוממתי לשמוע כי אותה רכבת שישבתי בה עשתה כבר את דרכה חמשה ימים תמימים אל התחנה הסמוכה וולוחי וממנה, מהלך דקות מספר מהתחנה המרכזית. אותן רכבות כבר הורעשו פעמים, וכבר היו להן עשרות אבדות בנפש, וקלקולים בקטרים והרס סוללות וגשרים. ושמא אין אני נוטה להאמין במסופר — הריהם מעידים עלי את החורים הרבים שבקירות, חורי קלעים של מכונות יריה. העיפותי עין בחורים החרוכים וחשכו עיני.

ישבתי דומם וצפיתי לבואו של אחד מיודעי דבר שיודיענו אימתי נזוז מכאן ומה מגמת פניה של רכבת זו. עברו על פני קונדוקטורים אחדים, אך איש לא ידע להשיב לי דבר ברור. רגעים אלה של צפיה בקרון הרכבת היו קשים עלי עד מאד. והנה תוך צפיה מענה זו ניגשה אלי אשה אחת שעבדה שנים רבות בפקידות מסילת הברזל ושאלתני על מחוז חפצי:

— מחוז חפצי — אמרתי לה — הוא לבוב.

— להגיע ללבוב ברכבת — היא מעירה — הרי זה בגדר של חלום. ואולם אם יתרחש לך נס ותגיע בשלום לאותה עיר, שהיא עירי מולדתי, הרי בקשתי שטוחה לפניך, אדון, לקבל הימני כתבתם של קרובי, והיה אם אפול חלל תודיע וידעו.

והרכבת אינה זזה, והרגעים ארכו כימים.

ופתאום — טררח!

הופצץ בית־הנתיבות!...

איני זוכר מתי וכיצד הגחתי מתוך הקרון. מצאתי את עצמי פתאום בתוך המנהרה שמתחת לפסי הרכבת. זו המנהרה שדרכה עוברים הנוסעים מרכבת לרכבת. שמונה שעות רצופות היינו רבוצים באותה מנהרה...

ובבואי אחר כך הביתה אסרתי איסור על נפשי לא לנסות עוד את מזלי. פה אשב, ומה שיקרה את כל העיר יקרה גם אותי, אני ממקומי לא אזוז עוד.

ואולם כעבור ימים מספר כשתכפו ההרעשות נשתפח ממני טעמן של „נסיעותי" הקודמות, ואת אשר אסרתי עלי, ובשמעי על מסעות חדשים גמרתי אומר לצאת אף אני.

הפעם היתה זו המנוסה הגדולה ל ר ו ב נ ה.

על אוטובוס לא חלם שום איש. המאושרים זכו בעגלה, עגלת־אכרים, רתומה לסוס אחד.

העגלה שבה נסעתי, אני עם קבוצת מפירי, שרכה דרכה לא בדרך המלך כי אם במשעולי שדות וגנים, דרך בקעות וגבעות ויערות. האכר ידע מקומות בטוחים יותר מפחד אוירונים. בדרכנו ראינו פה ושם פלוגות־פלוגות ארטילריה, כשהם מכוונים את לוע תותחיהם אל פני השמים. ראיתי והתנחמתי. יש עוד סימני חיים של הצבא הפולני — אולי יש תקוה. פעם היו חילופי יריות. כנראה שתותחי הגרמנים אף הם נמצאו באזור זה. רעמי התותחים הרעישו שמים וארץ, עצי היער ענו בקול אדיר מרעיד ומחריש כל החושים. אמרנו: הנה, הנה תפצה האדמה את פיה ותבלענו חיים. ופתאום נדמו הקולות. תרנו מקום והגחנו מעבי היער. מרחוק הבחינה העין גגות מאדמים של בתי כפר. הגענו לכפר פולני.

האכר הפולני מהו אומר?

העגלון הפולני הצעיר שהיטיב עמדי ושקד בחריצות ובמסירות לחלצני מהסכנות המרובות שארבו לי בדרך, שמח שמחה גדולה בראותו את הכפר לנגד עיניו. כאן — אמר — תמצא מנוחה לנפשך, כפר שוקט ובוטח ויד השטן לא תגיע אליו.. הודיתי לעגלון מקרב לבי ובאתי אל בין בתי העץ והחמר שגגותיהם עשויים תבן או שחיפים. זה היה הכפר הסמוך לקאלושין, עיירה שרובה יהודים. התבוננתי אל בקתותיהם של האכרים וראיתי שהעגלון טעה במקצת. מבין חמשים בתי המושב סבלו אחדים לא מעט מאוירוני האויב שפצצותיהם „תעו" אף לכאן. השדות מסביב היו כבר קצורים ורבים מבין האכרים הרכים בשנים חיכו באפס מעשה לקריאה שתבוא מצד השלטונות להתיצב במערכה. ומשלא באה קריאה זו התרעמו מאד על הזלזול שנוהגים לגבי בני כפר. אולם ה„סולטיס" (לבלר הכפר) הרגיעם באמרו, כי המלחמה הגדולה עם ה„שואב" (גרמני) טרם התחילה, ובבוא השעה ודאי שזכר האכרים יעלה אף הוא מלפני ה„זונד" (השלטון) וקרוא יקראו אותם להכות את האויב עד חרמה. האכרים נעצו עין בעיניו הכחלחלות של ה„סולטיס" ובפאות הפשתן שלו שהזדקרו מתחת ל„קונפידירטקה" (המצנפת הלאומית) כמבקשים סעד לדבריו. וכשהעיז מישהו לפקפק באמתות הבטחתו השתיקם באמרו כי מאז ומעולם האכרים הם האחרונים למלחמה, ואף עתה, בבוא „יום הפקודה", יימסר הקרב האחרון לידם והם שיזכו לזר התהילה.

ליד לשכת הכפר ראיתי אותו מחזה שראיתי בוארשה, וכפי שמסרו לי היה כך גם בשאר הערים והעיירות, — הודעות השלטונות על הגיוס היו סתומות ואיש לא ידע את המעשה אשר עליו לעשות. המתגייסים מחיל המילואים מתדפקים ושואלים לפרטים, לגיל, למקום ולזמן — ואין עונה.

ובראות הצעירים בני אדם באים ועוברים את כפרם יעצרום ויספרו עמהם ואף יחקרו על הנעשה בחזית ושמא בפיהם דבר

שיתקבל על הלב. ורבים היו שהקשו — ריצה זו לשם מה היא באה, מה תכלית בה, והתמימים הוסיפו ושאלו — הרי ה„שואב" מצד מערבה של וארשה מאיים לבוא ומה טעם במסעם של גדודי פולין למזרחה של פולין?...

ובינתים נטפל אלי הסולטיס והצהיר בלא לב ולב כי בפולין אין מקום לשאלת המיעוטים הלאומיים, פולנים ויהודים אחים המה לאהבת המולדת, ועתה שכם אחד יתיצבו הכן במערכה ולא יניחו לו לגרמני לרמוס במגפיו את אדמת פולין, יהואיל וכך יצוה לכל תושבי הכפר לפתוח לפני העיברים והשבים מאוצרם שברכם ה' — לחם וחלב, כרוב ולפת ושאר מטעמים מברכת האדמה. באתי לכלל דעה כי יש ורגש אנושי טהור יתפעם בקרב שכבותיו השונות של העם, למן הגברת הכבודה, אשת המאיור, שמסרה ליהודי את מסכת הגאז שלה, ועד האכר התמים הפותח את המזוה לפני יהודים נמלטים מאש האויב.

כנטות היום נתכנסו האכרים ליד הלשכה והקיפוני בשאלות משאלות שונות. ראיתי שענין המלחמה אינו מוחוור להם, לאכרים, כלל וכלל. איש לא ידע אל נכון מהנעשה בחזיתות השונות. היו כאלה שבשום אופן לא רצו להאמין שהגרמנים עברו את הגבול. הייתכן — התרעמו — מחנה האויב דורך על אדמתנו ואנו מחשים?! בכלל היו כולם אופטימיים מאד ביחס לעתיד הקרוב. רוח קרב היתה נסוכה על פני כל, ואפילו הזקנים שבכפר הרימו אגרופיהם — א, נו, יעיזו נא! וכשאחד הפליט ששמועה שמע כי הגרמנים עומדים לכבוש את שלזיה (וזה בזמן שוארשה היתה כבר מוקפת משלש רוחותיה) הריעו כולם:

— אנו בחרמשים נצא לקראתם!

— בקרדומותינו!

נוכחתי וראיתי כי האכר הפשוט מבין את הענין לאשורו: שוד, ביזה — צאן ובקר, יבול — ודאנציג רק אמתלה היא, טפל הוא... וככה ביליתי שעות מספר עם האנשים התמימים, אכלתי מפיתם

ושתיתי מחלבם ובאתי לידי שכחה של המציאות המרה. בלבי היתה משאלה אחת: מי יתן ואוכל להשתקע כאן בכפר נידח ושליו זה לאורך ימים. וככה הרגישו יתר הפליטים שהסבו אל השולחן ונהנו מהכנסת אורחים כדבעי. מה טוב ומה נעים היה לדעת כי מאחורי גבו של הצבא הפולני המפוזר והמפורד עומד זה הסולטיס בעל שער הפשתן ואתו אנשים המשליכים עליו יהבם ומיחלים למוצא פיו, ויחד אינם פוסקים מלהלל ולשבח את המארשאל על דבריו התקיפים שאת דאנציג מידיה של פולין לא יוציא, בשום אופן לא. אותה הצהרה חגיגית של רידז־שמיגלי שבועים לפני פרוץ המלחמה עדיין היא חדשה בפיהם של האכרים ובה ידבקו. ובראותם אותי מהסס ותוהה, הריהם מראים לי: הביטה נא, פאן, הביטה. ואני רואה על כתלי הלשכה אותה תמונה ידועה שהפיצוה לפני שבועות — המארשאל בין לועי תותחים...

ואולם, להאריך שבת בתוך „גן עדן" זה לא יכולתי. פליטים חדשים מוסיפים ובאים, ואיש־איש ומשאלתו הצנועה בפיו: פרוסת לחם קטנה ולגימה של חלב. סיימתי שיחתי ב„בוג זאַפלאַטש" (יברככם ה') ופיניתי מקומי לאחרים.

„היהודי אשם"

יצאנו מהכפר ושמנו פנינו אל תחנת הרכבת הסמוכה. אמרנו — אולי תתגלגל לכאן איזו רכבת ותאספנו. היה כבר בין ערבים. עתה סר פחד האוירונים ואפשר יהיה לשבת ולנוח כאוות נפשנו. נתלקטו שמה מאות ואלפים. ואכן, שמועה שמעו, כי ממינסק־מאזוביאַצק עומדת להגיע רכבת. בחשכת הלילה תעביר אנשים לשאַדליץ. ניאחז בכבש, בסולמיות, אפשר להסתדר על גג הקרון. רגילים כבר בכך. כל כברת ארץ קטנה עוברים באוטו, בעגלה, ברגל, וגם נתלים ברכבת.

עברו שעות — ואין קול ואין קשב. אור קלוש, כחלחל־כהה, אור פנטאסטי, כבמחזה על במת משחקים, מרצד על פני האנשים הרבוצים על מרצפת הרחבה. אני התהלכתי בזהירות, הלוך וטפוף,

בינות לראשים, הסתפלתי בפרצופים — רובם ככולם אחינו בני ישראל. הבחנתי בהם סוחרים ומשרתים מנלאבקי וגאנשה, תגרנים ורוכלים, בני „שער הברזל", וולובקי, ובתוכם גם „אנשי שלומנו" — סופרים, עתונאים. איש לפני רעהו ישפוך שיח, מהכלל אל הפרט ומהפרט אל הכלל. מי את ביתו המלא כל טוב הניח הפקר, ומי הון רב פיזר על נסיעות, ואחד קם ונשבע ששילם חמש מאות זהובים, שארית הונו, בעד נסיעה קצרה בטפסי, ושני הוסיף בדאגה יתירה: מה לנו מסחר ומה לנו רכוש — את נשינו וטפנו עזבנו בלא עוזר ומשגיח! נתעוררו אחרים והניחו את דעתו של בעל יאוש זה: למשפחה לא תארע כל תקלה, העיקר שאנו הגענו לאיזה מקום מנוחה, אנו הגברים קודמים להצלה, כי אותנו הם מבקשים, — ולו רק אותה רכבת מקוּוה תגיע במהרה!

מישהו הפסיק את השיחה בקריאה: הוי, יהודים, פקדו־נא וראו כמה הם ומי הם הנעדרים!

רעד עבר במחנה. אכן, אכן. מיד שאל סוחר על מכירו, עתונאי שאל על ידידו. ונתגלה דבר מאיים שלא רצו להרהר בו — ודאי שבדרך נספו רבים, רבים. עגמה גדולה ירדה ללב. נשמעו אנחות וגניחות, עד שקם אחד שרוחו טובה עליו והשפיע עלינו תנחומים: מוקדם, מוקדם להתאבל. מרובים היו שם בדרך מקומות מפלט — שדות, יערות, רבים הם המשעולים והנתיבות אל כפרים ועיירות. ואולי הלילה בזו הרכבת יגיעו.

נרגעו קצת הרוחות ופתחו שוב בשיחות קלוקלות, על המלחמה ועל סיבותיה ותוצאותיה, עד שהגיעו לאותה פרשה מופלאה של ברית אנגליה וצרפת למען פולין, וסיפרו וחזרו וסיפרו על מראה העיר וארשה ביום שהוכרז על עזרה מהירה מצד המעצמות הגדולות, ים של דגלים היה על פני הבתים, המונים הריעו לכבוד בעלות הברית — ואותו יום כבר טעמה וארשה טעמו של רעב, אותו יום היה משופע בהפצצות ובו ביום כבר התפוגגה ממשלת פולין להתחמק מהעיר.

לא יכולתי עוד להאמין למלמולם של האנשים. בראשי היתה

דייסה של הרהורים נוגים. בי ניקרה הפעם שאלה אחת — בידי מי תפול וארשה? בידי גרמניה או — רוסיה? ואולי שתיהם יחד? ואם כן — האידיליה שסחוּ בה בעיר, היכן היא? היכן הם צבאותיהם של הפולנים והרוסים שהתלכדוּ לשם רעיון אחד נעלה ונשגב להכות את הנאצים שוק על ירך?

התהלכתי כצל ליד הגדר והנה קול ראדיו הגיע לאזני. הלכתי אחר הקול עד שהגעתי אל חדר הטלגרף. הידעות שונות ומשונות נידרדרו מתוך התיבה. מה זה? המוארשה או מברלין ידברו? מוארשה, רק מוארשה, אלא שאחד „ספיקר" גרמני התפרץ לתוך הגלים והשמיע דבריו אל העם הפולני, בעיקר פנה אל האכרים שידעו כיצד להתנהג עם היהודים המתחמקים מההגנה על המדינה והם פושטים בכפרים לשלול ולבוז את פרי יגיע כפיו של האכר הדל. הפסקה. טרטור. זעקות ואזהרות מתוך תחנת וארשה, ושוב קולו של הגרמני: רוסיה וגרמניה נתנו יד זו לזו וחלוקת פולין חדשה תהא לרווחתם ולישועתם של התושבים השקטים. החלוקה: ישרה ונכנה. הקו המבדיל הוא הויכסל, הבוג... בשורה זו נפלה כרעם.

שבתי אל המחנה ונודע לי כי ה„ספיקר" לא חידש כלום. אותם הדברים ביחס ליהודים כבר נשמעו בשעות היום. פה ושם נתעוררו אכרים והניפו יד כלפי יהודים — היהודי אשם בכל. לא עברה שעה קלה ומקרב הפולנים שבפליטים נשמעו קולות של ריטוּן ורוגז: היהודים הם שהסיתו את האומות להלחם אשה ברעותה. לולא היהודים לא באתנו הרעה. ומדיבור למעשה. לא מעטים קמו והרימו אגרופים לעומתנו — אנחנו נֵרָאֶה לכם. בני השטן! ומי יודע מה עלתה לנו בתחנה שוממה זו בחשכת הלילה, לולא הנבונים שבפולנים שנתעוררו והשתיקו את המתלוננים: אחים, אין זו אלא ערמה מצד ה„שואבים" לסכסך בין האזרחים. ומנהל התחנה אף הוא עמד בפרץ והוכיח שלא עת ריב לנו, ואֵל נא לשבור בעצם ידינו את הסולידאריות, שכה יקרה לנו בשעה חמורה זו.

הרוחות שקטו, אולם אנחנו הבנו, כי גלי זעם עלולים להתפרץ

שוב מדי הישמע מתוך תחנת וארשה קולו של „ספיקר" גרמני. מצאנו כי אין טוב לנו אלא להיבדל מהללו, שנוח להם להשתעשע באמונה זו כי „היהודי אשם". אולם עד שזו מחנה היהודים נשמע טרטור מרחוק — רכבת באה. היא היתה מלאה אדם. אך היא אספה לתוכה עוד המונים. נאחזו בכבש ונתלו בסולמיות, בגגות — אף אני הייתי בין הניתלים בזיז קרון, ונסענו. נסענו לשאֶדליץ.

ש א ֶד ל י ץ

— התזכור? לפני עשרים שנה בערך התאכסנו כאן, בחצר זו, הרבה בולשאֶויקים. הם באו לעיר „קרועים־בלויים". התזכור, רבים מהם היו עטופים מעילי נשים, לראשיהם היו מצנפות, מגבעות, וסנדלים ברגליהם, זה היה לפני עשרים שנה, התזכור — לחם ומלח לא היה להם, בעד זוג מכנסים בלים, במחילה, שילמו במאות „קאֶרבונצים", התזכור?

כאלה היו דבריו של החייט הזקן, יהודי שעיניו טרוטות וזקנו מדובלל, ובידיו המספרים שכמעט העלו חלודה, אותו חייט, שכן ותיק בבית סבי, שמיום מותו של בעל הבית אינו משלם שכר דירה אף פרוטה, כי אין לו במה לשלם ואין למי לשלם...

— אמנם כן, אמנם כן, ר' יהודי — נעניתי לו, לחייט — מצחיק, מצחיק מאד היה מראה הצבא ההוא לפני עשרים שנה. אולם מה זה שייך לנו כהיום?

— כהיום אנו מצפים להם. הם כגואלים יבואו. ובמהרה יופיעו שניהם, דהיינו, רידז שמיגלי וורושילוב, האחד יהא רכוב על סוס לבן והשני על סוס אדום, או להיפך — סוסו של וורושילוב לבן יהיה ושל רידז — אדום, — וגדולות ונצורות יהיו בארץ, תראה!

דבריו של החייט שעשעו אותי מאד. והבנתי גם מה טעם הזכיר את הפלישה הבולשאֶויסטית מאז, כי בדברנו נכבדות על ידיד חדש — טוב, טוב לנו ללגלג קצת על ימי ילדותו...

יצאתי לרחובה של העיר. ראיתי בנינים רבים שניזוקו. גגות נהרסו, קוצצו ראשי מגדלים של בתי יראה, גם ראש „יאציק" — זה הפסל ההיסטורי — נפגע ואין מי שיתבע עלבונו. העיר כולה היתה כמעט ריקה מאדם. עוד לפני פרוץ המלחמה נגזר על התושבים כולם לעזוב את המקום. המטה הצבאי חשב את שאדליץ נקודה אסטרטגית חשובה ותיכנו שם, כנראה, תכנית של קרב מכריע. היוצאים פנו לעבר ביאליסטוק. בקצוי העיר נראו עוד פה ושם אנשים זקנים. הללו הם שמגבבים שמועות על גבי שמועות מהנעשה בוארשה... עיר הבירה — סיפרו — נחרבה כליל. לודז׳ היתה לתל שממה. כשמסרתי לזקנים כי בוארשה מתהלכות שמועות כאלו גם על שאדליץ, אורו עיניהם...

— ומה בדבר אוכל?

— אוכל, הרי זה דבר שבמותרות.

החוו בידם כלפי בריסק והוסיפו:

— שם, בבריסק, אפשר למצוא מעט אוכל. היוצאים לקחו אתם הכל, הפל. צא וראה, הבתים כולם ריקים. ממש אין במה להחיות את הנפש... סובב־הולך אני ברחובות הריקים, מסתכל בחנויות סגורות, בתריסים מוגפים, שברי זגוגיות מתגוללים בחוץ ואין מנקה. פה ושם ייראה בן אדם ובפיו בשורות טובות. הנה, הנה, הצבא הגואל עומד מאחרי כתלנו. הסוואטים צועדים בצעדי ענק, הסוואטים עם הפולנים יחד יבואו ויעלו על היטלר.

אני שומע ואיני שומע. לבי אומר לי כי אין שמץ אמת בדבר. שהרי לא מזמן שמעתי בראדיו נאומו של מולוטוב — נאום שתוכו רצוף אהבה והוקרה לגרמנים. ונוסף לזאת — הדי יריות, שמים קלויים מקרוב ומרחוק. האם בדיצה יבואו הרוסים? האומנם גאולה בכנפיהם? השתריינתי בסבלנות. נחכה ונראה מה ילד יום...

את הצבא האדום בגודל שיעורו לא ראיתי. כשסיפרו לי למחרת בבוקר, כי הרוסים כבשו את העיר — צחקתי. מה ענין כיבוש

לכאן? הרושם היה כי מתי מספר של חיל החלוץ סרו לעיר לחקרה ואחר יצאו כלעומת שבאו. פה ושם התהלכו כלתומם חיילים בודדים, אפשר שהיו ביניהם גם קצינים — לפי המדים העלובים קשה היה להבחין בין גדול במעלה ובין חייל סתם. ברם, לא כלבושם ציודם הטכני והדיסציפלינרי. בזה היו למופת. בעניני פוליטיקה אין החייל מדבר בנפש חפצה. לרוב יפטור את השואל אבטומאטית:

— התשובה הנכונה היא בפי טובארישטש (חבר) סטאלין. הוא יודע את המעשה אשר יעשה...

לא אחת התבוננתי יפה־יפה בחיילים אלה, חפצתי לראות מה פעולה פעלו עשרים השנים בחיי הנוער. אכן, מצאתי לפני טיפוס שלם, שלם ברוחו לפי החינוך שקיבל. לא עוד אותו טיפוס רוסי צעיר משנות המהפכה שבראשית המאה העשרים, צעיר מתלבט ומפרפר באש של זרמים ושידוד מערכות, לא — כאן ראיתי אדם מלוטש, „שקול ומדוד", מותאם בתבנית אל מסגרתו.

מובן מאליו שבמיוחד הייתי מרבה שיחה עם הבחורים היהודים שמקרב פלוגות סיור אלו, כביכול. ועל מה דברנו? על הכל. על האוטופיה שבמהפכה העולמית, על תנועת ה„בונד" שבתפוצות ועל — הציונות. השיחות היו חטופות. כי בין דבור לדבור היו קופצים אל המכונית למלאותה בנזין, אל הסוס לראות אם די מספוא לו בתרמילו ואל מכונת היריה הדורשת שמירה מעולה וצחצוח. ובנזין ומספוא ומכונות למיניהן יש להם לרוב ויחד עם זה הם גם מזויינים בסבלנות להאזין לשיחותיך. נוגע אני, למשל, בבעית הקבוץ והקבוצה שבארץ. הבחור מטה אוזן, שואל להסבר. לסוף הוא משיב: מענין. יתכן. רציני — כדאי ללמוד את הדבר לאשורו. ומעמיד הוא פנים כרוצה לשמוע עוד. מוכן הוא להקדיש תשומת לב לכל ענין ובלבד שלא אגע בעניינים מהפרט שלו, מהדברים שאינם ניתנים „להתגלות מהלב לפה"...

שמעתי וראיתי שהמונים עוברים את הגבול. הסתבר שפקודה

מגבוה היתה לאַפשר לפליטים להמלט, אולם עלי לומר כי בלבותיהם של הקצינים היהודים נתעורר הזיק, השורש...

ואין בודקין. כל הקרב אל הגבול יירצה. ובאו ועברו רבנים, חזנים, שחקנים וסתם „עמך", ואיש לא שם אל לבו לשאול ולנחש מה יהא בסופם של „ערב רב" זה על אדמת הסובייטים. הדאָגה היתה לחיי שעה, ומי יחקור לבאות? אף אני גמרתי אומר להצטרף אל „המוצלים" ולהתקדם הלאָה, הלאָה. לפי ששמועה שמענו שעניני „הפּבּוש" הרוסי אינם ביציבות כל עיקר. מתקדמים ונסוגים, נסוגים ומתקדמים ואין איש יודע היכן יהיה סוף פסוק. לבי אמר לי שכאן, שאָדליץ, הוא מקום ארעי להם.

בקרב כל אלה המתעתדים לעבור את הבּוג ידוע דבר השעונים. כל מי שהיכולת בידו מצטייד בשעון־יד. תכשיט זה הוא חלומו הנהדר של כל חייל רוסי. הדברים מגיעים עד כדי התלהבות מתוך תום ילדותי. פעם תוך כדי שיחה נתעורר אחד מהם בראותו פתאום על ידו של אחד המסובים שעון קטן נחמד למראה. הלה הפסיק את השיחה ושאל בחמדנות יתרה: „בכמה, דרך משל, אפשר לקנות שעון זה? אני מוכן ומזומן ליתן כמה שאידרש". וחבריו אף הם נתלהבו ופתחו בפיתויים ושידולים ומיד עבר השעון מיד בעליו אל הזוכה ב„מציאה" לשמחתם של כל המסובים. היה זה מאורע כביר. מכאן האימרה השגורה בפי הפליטים: „החייל הרוסי יודע הכל, רק מה השעה איננו יודע".

עד חצות הלילה בליתי בחצרו של סבי. החצר היתה ריקה מאד, הכל עזבוה. ונשאר בה רק החייט הזקן עם בתו העיורת. כל ענין הנסיעה לא היה כדאי להם. אין להם מה להפסיד. והזקן תוהה ומשתומם — הכיצד אני מקל ראשי ואיני ממהר לעזוב את העיר, הטרם אדע כי הבעלים האמתיים בכאן יהיו לא הרוסים כי אם הגרמנים? ואני דוחה ופוטר את הזקן בהא ודא, וכי רק מטרה אחת נעלה עתה לפני — לישון, לישון. ומחר בהשכמה אקום שליו ומתוך ואעשה מה שנכון ויאות לעשות.

שכבתי שעה מרובה והתעניתי בנדודי שנה. מראות הארץ, שש שנות חיי תחת שמי המזרח שוב נגולו לנגד עיני באפלת החדר הדחוסה...

ובהקיצי והנה דממת מות מסביבי. יצאתי וראיתי כי שעת הצהרים הגיעה. ליד מבוא החצר קדמני החייט הזקן ובשרני כי בעיר אין עוד זכר לצבא האדום. בלילה הובאו ארבע רכבות גדולות, גדולות, מילאום בני אדם למאות ולאלפים, שארית הפליטים, ובאור הבוקר נסעו מזה לעבר בריסק.

רוחי נעכרה מאד. עמדתי נטול לשון ותנועה. אולם מיד התאוששתי. אשוטט בעיר, אמצא חבורה של הולכים ברגל, ואולי עגלה תזדמן לנו ונצא לדרך בריסק. רצתי מרחוב לרחוב ומצאתי רק נמושות או סתם בני אדם אדישים לכל ענין הבריחה. אמרתי: לא, עם שכאלה לא אשב בכאן. ובחצר סבי אוציא רוחי לחלוטין. אין לי אלא „להסוג", לאן? — לוארשה.

והחייל הפולני?

בצאתי את העיר הייתי המום מאד. מעיירות וכפרים נתלקטו ובאו כל אלה שלא שיחקה להם השעה להרחיק משאדליץ בעוד מועד, מאות ואלפים נדחפים כבכוח סתרים. מי יודע מהיכן יבוא האויב? הוא עלול לבוא מארבע רוחות השמים. לאט־לאט ילך המעגל, מעגל החנק, הלוך וצר. מסתכל אני בפני החוזרים — לא רוח חיים בהם. בעינים — צללי אימה, הרגלים כמטילי עץ, לא הולכים, אלא נגררים, נישאים כשבירים ברוח מצויה.

ושוב אני רואה לפני רבים מיהודי וארשה עם צרורותיהם הדלים, רוכלים, מנהלי פנקסים, סוכנים־נוסעים, ובתוכם עתונאים וסופרים עם כתביהם. יש וגלי בני אדם נעצרים ליד מפחה. עגלון עומד לחשל פרסות סוסיו, שני תיקן סדן. והם מחרפים ואוררים ומעכבים. ולא די לנו במה שאתנו. ממשעולים צדדיים מגיחים ויוצאים קרונות ועגלות של אכרים עמוסים וגדושים בני אדם ומטלטלין, יעמדו

ויתבוננו להיכן ינשא הזרם וייספחו אף הם. משבילי שדות ויערות מופיעות חבורות־חבורות של חיילים עם קצינים ובלעדיהם, מראיהם עלוב, והם מתאמצים להבקיע להם דרך, ונתקלים בבעל־עגלה זעום פנים.

— מה לחיילים ולכאן? — ירעים כנגדם. — מקומכם בחזית!

החיילים שומעים חרפתם ואינם משיבים, עוברים בדוחק ומתחמקים.

אנחנו „מתקדמים". בצדי הדרכים אנו רואים פה ושם שברי כלי רכב, או אבטובוסים שנעזבו באין טיפת בנזין לדלק. עוברים אנו כברת ארץ ומראות זוועה לעינינו — חללים ופצועים מוטלים בתעלת הכביש ואין מאספם. אין הלב נתון עתה לגמילות חסדים. יש ואחד עיף וכושל הרובץ בצדי דרכים יפשוט יד. רק ש א ל ה בפיו: מאין ולאן?

— גרמנים עלינו ואנו נמלטים.

וקול כאוב יצפצף:

— לשוא מנוסתכם. וארשה תל שממה!

אך אין שומע להללו. הולכים הלאה, הלאה.

קול טרטור של אוטו־משא מאחרינו. הקול הולך ומתקרב. איש לא העז לחלום על נסיעה באוטו. איני יודע כיצד קרה הדבר. מצאתי חן בעיני הנהג ויאספני אליו. בושתי מפני חברי לתלאות. כבשתי פני בכפי ונסעתי.

הגעתי לפרבר המזרחי של וארשה. פראגה. רבבות חיילים ממלאים את הרחובות. כאן נעשית עבודה קדחתנית. חפירות הגנה, עמדות תותחים. על הגגות מכונות יריה לרוב. חיילים ואזרחים יחדיו יעשו במלאכה. הולכים, רצים ורובצים. טרטור מכונות, צהלת סוסים וקולות זירוז של בני אדם — הרעש גדול מאד, אך אין יאוש בו. ניתנות פקודות בסדר, בתבונה ובמרץ. כל אחד עושה את המוטל עליו בחריצות של נמלים. אך הנה מגיעות ידיעות לא נעימות. ליד מ ו ד־

ל י ן התלקח קרב. גדודי האויב עברו את ה ב ז ו ר ה. והנה שמועה כי חלוץ הגרמנים מגיע כבר עד מבואה המערבי של העיר. הדרכים לוליה ואוחוטה משובשות. ויש מספרים כי איתם פרברים כבר בידי האויב הם. ומאחורי הפליטים שבאו ממזרח שרשרת גדולה וארוכה של צבא פולין הולכת ובאה לפראגה. בקרוב תהיה וארשה במצור. הביצורים הנעשים „על רגל אחת" — הרבה התועלת בהם?

והשמים ממעל קודרים ומבשרים רעות. עשן וערפל בכל אשר תפנה העין. ענני אבק ופיח נישאים באויר. מסתובב אני ברחובות ותוהה, מה המעשה אשר עלי לעשות. שהרי לא ייתכן לחבוק ידים בשעה כה רצינית. אלא שאין איש אשר יספחני לעבודה ואין דבר אשר אומר — את זה אעשה. הייתי כמיתר בכל ההמון הרב הזה. אך הנה יש גם חיילים המתהלכים באפס מעשה. באתי ביניהם. ראיתי שאין הם נופלים ברוחם כלל וכלל. מספרים הם לתומם על קרבות ועל נסיגות כעל דברים שהטבע מחייב אותם. איש את רעהו ישאל: מה החזית, מה הדיוויזיה משם יבואו? לפרקים אשמע גם שיחות חיות על קרבות שהיו ליד קאלץ, ליד קוטנו, פוזן, לודז'. והדיבור כמקובל אצל חיילים — עז, שוטף ומתובל גם בהומור. ניכר, כי רוחו של החייל הפולני לא נפלה בו לגמרי, כי התלהבותו לא דעכה כליל. בקרנות הרחובות יעמדו חיילים וקצינים ויקראו את כרוזיה של הנהגת העיר להתגייס להגנת וארשה. אדרבה — יתעודדו החיילים —, אל המערכה. נשים ונערות עוברות ומגישות לחיילים דברי אוכל ופפירוסות. פראגה התנדבה בעין יפה. החיילים מקבלים ומודים בגיל. מעבר הנהר מופיעות ובאות מרכבות־חולים, לאט־לאט תעבורנה המרכבות בקרב ההמון. יש אשר תעמודנה ואחות רחמניה תצא לבקש דרך אל בית חולים. חיילים פצועים יציצו ויכנסו בדברים עם הקהל.

מרכבת גדולה של פצועים עמדה ליד עמדת תותחים גדולה. רוב הפצועים קצינים הם. איש מהקהל פולט שאלה מרה:

— זו הנסיגה של הצבא — סיבתה מהי?

ומתוך המרכבה יענה קול:

— אני מעודי לא הייתי קוטל קנים. „שלונזיק" אני (משלזיה). ולא אחת עמדתי פנים אל פנים מול אויבים שונים. ברם, עליכם לדעת כי החייל הגרמני מתאמץ להמנע מקרב ישיר. לא בחשק יבוא במגע אתנו. אלא מה? — המכונה. המכונה היא שעושה את שליחותו. כוחו רק במכונה ותו לא. ומה אנו לעומת הצי האדיר של אוירוניו?

— זאת ועד אחרת — הוסיף שני — החיילים הגרמנים שעל הגבול יצאו לקרב בלי הכרזת מלחמה רשמית. הם באו מוכנים ומזומנים לתואנות וסכסוכים. הם כתוקפים באו, ועשו הכל למען העלים מאתנו את ההכנות המרובות שלהם.

— ומובן מאליו — הטעים שלישי — שאינו דומה מי שרעיון המלחמה חלחל בכל חושיו זה עידן ועידנים, למי שענין המלחמה היה תמיד אצלו בסימן שאלה.

ורביעי חזר לענין צי האויר. זה — מטרה אחת היתה לפניו, להכות אותנו בעורף. כיצד? בהרעישו את הערים. הבהלה של התושבים היא בעוכרינו. את המטרה הזאת השיג האויב באופן נעלה. טכסיס זה אינו אלא טֶרוֹר. מלחמה היא זו? לא. הרי זו התקפת דמים נתעבת על עם שוקט ובוטח.

ואחד סיים ואמר:

— שואה זו שבאה עלינו מקורה גם באשליות. ואם לא אשליה ממש, מכל מקום איחור היה. כן. בעלות הברית איחרו. איחור של שלשה ימים. וזה השפיע לרעה משתי בחינות: לאויב היתה שהות לכוון את מרצו לכיוון אחד, והשנית, הרגשת הבדידות שהשתלטה בעם. וזאת ידעו שם היטב־היטב, לפי שמלאכת הריגול היתה מפותחת למדי אצלנו.

בשמעי את דבריו האחרונים של החייל נזכרתי שוב בהילולה שערכה וארשה ביום שנודע לה על הכרזת המלחמה מצד צרפת ובריטניה, היה זה פיצוי־מה בעד שני ימי התוחלת הממושכה, אלא שכעבור שעה קלה כיסו אוירוני האויב את שמי העיר ועלונים עפו

ובישרו לאמר: „שמחה זו שמחת שוא היא וביוקר תעלה לכם". ואמנם עמדו בדיבורם.

מרכבת הפצועים עברה ואני שבתי לראות במעשיהם של אנשי פראגה. עבודת ההגנה גברה משעה לשעה. ומצב הרוח מרומם. אין דבר אשר יכבד על התושבים מעשותו. על וארשה יש להגן בכל מחיר. ובעבור פלוגת חיילים הריעו המונים לכבוד הצבא. ולא שכחו גם את ענין הצבא האדום. רבים קראו לחיי הצבאות המאוחדים. ואני בשמעי זאת תקפני יגון עז. ומה, הטרם הגיעה לכאן השמועה על נסיגתם של ה„אדומים" „אל הקו שנקבע מראש"? כמעט שחפצתי לתקוע באזני ההמונים: חדלו לכם מן הצבא הרוסי, ממנו לא ניושע! אך נדתי לתמימים ונשכתי בשרי בשיני.

עזבתי את הכפר והלכתי הלוך והתקרב אל הגשר. מרחוק נראתה לי העיר עטופה ענני אבק ועשן. בדרך שמעתי מסיחים בבתי חרושת שנהרסו או עלו באש, ברובעים שלמים שניזוקו מעט או הרבה, בבתים גדולים שהיו לעיי מפולת וטרם נודע מספר האנשים שנקברו חיים. אני בא עד לנהר — הגשר לא ניזוק. עברתי את הויכסל בשלום. פעמים רבות נתכוונו הגרמנים להפציץ את הגשר ולא הצליחו. הפצצות נופלות למים ומרתיחות את מצולות הנהר והגשר על עמדו יעמוד. גם זה נס הוא. פוגש אני במחנות אנשים הצובאים על החוף או נדחקים לעבר פראגה. הכיצד — אני תוהה — לאן?

— לראות בצבאות המאוחדים. — השיבו בגיל יהודים ופולנים.

הכחשותי לא עשו כל רושם. הביטו עלי כעל אדם שלא מן הישוב.

עצרתי יהודי אחד: רחימא, איזה יום בשבת היום?

הלה מניע כתפיו: ולואי ולא אדע מכל צרה ויגון כשם שאיני יודע חשבון הימים. זכור לי היטב אותו יום ששי, בו נתכבדנו בפצצות לראשונה. מאז עברו שבועים, או שלושה. במוח רב הבלבול. יום ולילה, שבת ומועד וחול אצלי בערבוביה.

נזכרתי שהרעה נפתחה בשלהי אלול. באו „הימים הנוראים".
כן, היכן הייתי בראש השנה? לא אדע. לא ראיתי ולא שמעתי כל
אות וסימן לחג, ולא ברכת שנה טובה. היו ימים ארוכים של רעב
ומחשכים, נדודי שינה ותלאות הדרך. מכל מקום — מה יום מיומים?
לא ידעתי נפשי. הנטרפה דעתם של יהודים עליהם? לא תפילה ולא
ברכת חתימה טובה. מוחו של מי פנוי עתה לדברים כגון אלה?

עברתי כמה רחובות — ריקים הם ושוממים. רק פה ושם יעמדו
בני אדם ליד שערי הבתים ויסיחו בזעם על פצצות קטלניות שהוטלו
מאירונים, מתותחים, על נזקי רכוש וגוף כי רבו. הנה בית שנסדק
מן המסד ועד הטפחות, הנה גג שנהרס והיה כלא היה, והרי מפולת
שכיסתה חצר כולה, והרי — —

נלאיתי משמוע.

חמקתי, עברתי ליד בתים שגגותיהם הרוסים, דלגתי על ערימות
של שברי זגוגית ולבנים. לפרקים שמעתי קול מזהיר ואומר: לאט
לך, בן אדם. כאן קיר סדוק, יש חשש של מפולת.

כמעט על כל בית שני, שלישי אראה חיילים גחונים על מכונות
יריה. בגני טיול ועל מגרשים צבוריים תותחים קלים וכבדים יעמדו
הכן. התחבורה בעיר בטלה. אבטובוסים וקרונות־חשמל רבוצים
הפוכים ומותקנים למתרסים. אזרחים יחד עם חיילים יעבדו במרץ,
יערימו ויגבבו מכל הבא ליד. בקרב החיילים אני מוצא בחורים
יהודים, חברים למפלגות פוליטיות שכל עיקרן פאציפיזם — עתה אין
מקום לויכוחים. חובת הכלל היא לצאת יחד עם העם הפולני נגד
האויב העז והנורא.

כן. וארשה נשתנתה תכלית שינוי תוך ימים מספר. העיר כולה
חזית אחת. הכל התיצבו במערכה, איש לא נעדר. אולם גדל גם הפחד.
לא עוד אראה תנודות של קבוצות אנשים — מחנות גדולים של
רחובות שלמים נעים, נדים. לאן? מה אירע? בקרב היהודים השתלטה
הדעה, כי היטלר ישמיד קודם כל את הרובעים היהודים ולפיכך יש
להקדים ולבקש מפלט ברחובות המאוכלסים נוצרים, ולהיפך, הללו

שמפוזרים בסביבה נוצרית, סבורים שטוב־טוב להם בעת צרה להיות יחד עם אחיהם...

בהלה, מנוסה — ולעומת זאת מה גדולה התלהבותם של בחורי ישראל הלבושים מדים —

סיוט לילה — ונסים

באתי אל חצרי הראשונה ומצאתי שם במרתף פנים חדשות. לראשונה הכרתי את הרוקח שברחוב הזהב. כדור תותח פגע בבית־המרקחת שלו והוא נמלט כל עוד נפשו בו. יושב הוא כאן זעום ומורתח ופיו פולט אש וגפרית על השלטונות שלא היו מוכנים די הצורך למלחמה, את הצעירים לא גייסו כהלכה, ואלה שנתגייסו ציודם לא ציוד, רובים בצמצום. נתגלגל ובא לכאן אחד מה„פולנים בני דת משה רבנו", אל בנו הנוצרי חש לבקש מפלט. הוא גוי גמור במאה אחוז, חסרה לו רק „תעודת שמד". אומרים אמור שבקרוב יגיעו הנאצים לעיר, ובביתו של בנו שנתנצר לפני עשר שנים יש בטחון יתר. התבלט במיוחד פרצופו של אחד אורח, „אציל", המודיע ברבים כי „אוהב" ישראל הוא למופת. שלשה אלה פטריוטים גמורים הם לכל דבר. יושבים הם כחבוקים וצנופים יחד ומסיחים בריעות על הנעשה בחזית, על נצחונות ותבוסות, על נסים ונפלאות שנעשו ושייעשו.

שיחות אלו היו לי לזרא. פרשתי מהם ותרתי אחרי מיודעי. שמא דבר אוכל יבוא מהם אל פי. ברם, מה אייחל? מזון של ממש אין למצוא עוד בזו החצר. מתבונן אני אל פרצופיהם של השכנים — חיורון ורזון בכולם, כאילו ישבו בתענית ימים ושבועות. ומלבד חוסר מזון אחוזי אימה היו כל אותם שנים עשר, שלשה עשר הלילות והימים ועל כן כחשו ונתדלדלו בגופם וברוחם וכמעט שאין להכירם.

עובר אני ובא אל חצרי האחרת. מספר המתגוררים בה גדל בכפל כפליים, וה„כלוב" כבר צר מהכיל את תוספת הפליטים מלודז' ומשאר ערים שיד האויב נגעה בהן. מלודז' כבר הגיעו ידיעות ברורות.

כל בתי החרושת של היהודים הוחרמו, בעלים אחרים ניתנו להם. קומיסארים מושלים שם ביד חזקה, ופעולתם העיקרית היא הרחבת תהום בין יהודים לשאינם יהודים, טכסיס בדוק ומנוסה בידי הנאצים.

ובנוגע לאוכל אין הדברים שמחים כל עיקר.

והנה יספרו מעשה בנערה שקמה באשמורת הבוקר ויצאה לעמוד בתור ליד חנות אופים — ולא חזרה. ומעשה ביהודים שמצאו אשה נוצריה מוכרת קלחי כרוב ולא הצליחו ליקח הימנה אף קלח אחד. הנראו פרצים בחומת האחוה, כביכול, שהוקמה בעת צרה?

ועוברים מהפרט אל הכלל. אתמול הופצו כרוזים על ידי האוירונים הגרמנים ובהם אתראה לוארשה, כי אם לא תיכנע ייהרסו כל מכוני המים. עוד אלה מגלגלים בענין המים ואחרים באים ומודיעים כי יש סכנה גדולה מזו. פקודה יצאה מפי היטלר להטיל על העיר גאזים אם לא תיכנע במהרה. לשמע בשורה זו קמו בני אדם רצוצים ממרבצם. פרשו כפיהם ביאוש מר, הציצו באשנבי המרתף הדלוחים — האין יש כבר ענני גאז בחצר?

וכל זה אינו עשוי לטרד את הרעב המענה. רוצה אני לאכול דבר מה. אם אין דבר שבממש, הרי נכון אני לבלוע אפילו דבר פיגול ובלבד למלא את קיבתי. ונוסף ליסורי הרעב בא גם רוגז, בדעתי כי לרבים מהפליטים שמצאו מחסה אצלנו יש דבר מה בשקיהם, אלא שהם מסתירים. אין מי שינדב פירור.

ערב. בדיוטה הראשונה נראה קו אור קלוש מבצבץ ויוצא מבין חרכי התריסים. שם ביתו של ר׳ ארקלי. אחדים משכניו מסובים אל שולחנו אפופי צללים שמפיץ נר החלב, והם דמומים וקפואים. כמצפים אלי מות.

הבלגתי על החרפה ובלי שהיות ביקשתי משהו להחיות את הנפש. מרת אספירה נזכרה מעט נזיד שנשתייר מסעודת הצהרים. הריקה את הסיר ואני חשתי עם השלל אל קרן זוית. בלעתי את הנזיד התפל ביחידות ורוח לי.

השעה כבר מאוחרת. אך איש אינו ישן. ידים ורגלים מטול־

טלות כבתוך חלום זוועה. יש ואתה נחבט בראש, בכתף. ה„ישן" מתנצל. לא נתכוון, חס ושלום, להזיק. ומצטנפים ומקנאים ומצפים באימה ובחרדה לאור הבוקר. גאזים. מחר יעניק לנו היטלר גאזים בשפע, אם לא ניכנע. ועל כניעה אין מדברים. אין הדבר עולה על הדעת. מי משוגע ויציע כניעה?

וקול רעם של תותחים הולך וחזק. מה טעם לקרב באישון לילה? ומנחשים מהיכן הקולות יגיעו. אחד ידען מסביר כי מקרוב הוא הקול. ונזכר אני במה שראיתי בעברי את הרחובות. בגן הסאפסי עמדת תותחים הגונה. אפשר ה„פעולה" משם תצא. וגם באוחוטה משמר של תותחים. ופתאום רעם אדיר. צלצול חזק באויר. חלונות רועדים. כתלים מזדעזעים. „שמע ישראל"! — משוועים אנשי המרתף.

השמים כקלויים באש. יודעי דבר ימנו אחד ואחד מקומות התבערה. פה מחסן סחורות בוער זה שעות מספר ואיננו אופל. שם מחסן עצים עולה באש, אי־שם בית מבשל של יי"ש מוקף להבות. ויש אומרים שפצצות פגעו במחסני נשק והם חומר לאש תמיד. פתאום הזדעק אחד — בית הנתיבות הוינאי בוער באש. ושני ישתיקו — לא כן. פראגה כולה אחוזה להבות.

ואחרי שעה קלה של דממה נתרעשנו שוב. קולות נפץ דקיקים וצלולים מקרוב באו. יצאו וראו — גגות רבים מוארים באור מסנוור עינים. פצצות תבערה הן שהוטלו בעוד לילה על בתים. להאיר לוארשה ולמתעופפים עליה, לראות ולמצוא את מכוני המים נתכוונו. מיד תותחי הגנה ומכונות יריה יאדירו בקול. החושים הולכים וקהים, הדעת ממש נטרפת. ה„חכמים" שבחלו במרתף והתאוו ללינת לילה על משכבותם בבתיהם, נזעקו. מכל הדיוטות ריצה של בני אדם יחפים וערומים למחצה. והיו שהעיזו ויצאו אל החצר, גם קרבו לשער והציצו לרחוב. מחול שדים בחוץ, שגעון אימים.

כשהעיר הבוקר נתגלו ברחוב מראות ביעותים. עגלות ומכונות טפסי של אנשי המשמרות היו מוטלות רסוקות ומנופצות, לידן ובתוכן

גופות חללים, איברי אדם וסוסים התגוללו לאורך מדרכה אחת. פה ושם ייראו בני אדם כשהם נושאים מטות מתים. צלילי קולות של תפילות אשכבה ירעיפו על צלב מכאן, ושנים־שלשה „מתעסקים" יהודים עם נושאי מטה מכאן, אנשי „חסד של אמת" יעשו במלאכה בשקידה ובחטיפה ויעלמו. ואוירונים ינמיכו טוס, עין בעין יראו הכל את צלב הקרס. אין איש מתחמק ומתכנס לשער או למרתף. היתה שעה של שיתוק החושים...

עבר ליל סיוטים. חלפו מראות הזוועה של הלוית המתים המשונה, והנה תהלוכה של בני אדם מפינות שונות של העיר. והפנים בצהלה. מה, הבחלום או בהקיץ אראה זאת?

נטפלתי אל יהודים ופולנים. רבותי, לאן? קשה היה להשיג מענה. לסוף זכיתי לתשובה מפי אשה אחת:

— הטרם תדע? — המארשאל חזר! רידז יחד עם גדודי הרוסים ליד הויכסל בפראגה ניצבים. רידז, רידז, רידז! — יריעו לעומתה.

והקהל הולך ורב. ויהודים כנוצרים ימשכוני: למה תעמוד בן אדם? לכה ונלכה עד לגשר. והכל נוהרים לשם.

ההרעשה האחרונה

נעלה מכל ספק הוא, כי יום יבוא ויפקדו את חמת השגעון שנשפכה על העיר בת המיליון ומעלה ביום ההרעשה הנוראה. ודאי יראו וישפטו, אם עושי הרעה היו שפויים בדעתם, אם פרי צורך אסטראטגי בדבר, או שנעשה אך ורק מתוך נקמה אכזרית לא־אנושית באוכלוסים על עוז רוחם להחזיק מעמד ולא למסור לידי אויב את העיר בה חיו הם ואבותיהם מדורי דורות.

שלשה סוגי הרעשה טעמה וארשה מיום פרוץ המלחמה עד הכיבוש. ההרעשות מהסוג הראשון היו מלחמתיות צבאיות גרידא. מטרתן היתה לגרום נזק לבתי החרושת לנשק, למחסני החמרים הגלמיים והבנזין, לבניני הממשלה וכיוצא באלה. מבחינה אסטראטא־גית אפשר היה להבין מה טעם להרעשות כגון אלו. גם לסוג ההרעשות

שבתקופה השניה אפשר היה למצוא הכשר מנקודת ראות צבאית — מפעלי הגאז והחשמל כי ייהרסו, תפול רוחם של האוכלוסים ויחלש „כוחם המלחמתי של האזרחים", כפי שהתבטא היטלר בנאומו הידוע. אם כי אליבא דאמת, לא נלחמו האזרחים כלל וכלל, ומלבד עזרתם בשפיכת סוללות ומתרסים, שלא באו, אגב, לידי שימוש, לא עשו התושבים בעצם ה מ ל ח מ ה ולא כלום, לפי שבימיה האחרונים של וארשה היו בניה נתונים ביותר לצרותיהם הם, איש־איש בד' אמותיו. ואולם מה טעם היה בטבח האחרון מן האויר שאין דומה לו באכזריותו.

היה זה בשעה מאוחרת בערב. באופן יחסי עבר היום בשקט. מלבד זמזום כדורי תותחים פה ושם, שכתלי הבתים היו כבר רגילים בהם, לא היה לציין שום דבר „יוצא מן הכלל".

כדרכנו ערב־ערב היינו גם הפעם רבוצים בתוך המרתף המעופש והרבינו שיחה על המתרחש בסביבת עיר הבירה ועל המתעתד לבוא עלינו בקרוב ובמהרה. יהיה מה שיהיה — הפליטו רבים בתקיפות — ובלבד שיבוא הקץ למצב המענה. עד שנתעוררו אחדים ומסרו כי שמועה שמעו על שביתת נשק. ולעומתם טענו אחרים כי מחר יבואו עלינו בגאזים. אחת מהשתים — אך יבוא נא הדבר. לחיים ראויים לשמם, או למות.

לאט־לאט נדמו הקולות. נר החלב הקטן מפיץ אור בלהות, והנה הוא הולך ודועך, עוד מעט וחושך ישופנו. ישבו בני אדם בלא דיבור ובלא תנועה ונדמו כולם לצלמי עץ. לסוף תקפה תנומה את האנשים, וכל אחד הניע בראשו ובכתפו למען ימצא משען. מתנערים ומזדעזעים. איש מפני רעהו סולד ונרתע. מפרק לפרק תישמע אנחה או נחרה קלה ואחריה תבוא המיה של תרעומת. אין לסבול עוד אנחות בכאן. במרתף ריח טחב, ריח קברים. השוכנים בו — אין להכיר מראיהם. גברים בעלי צורה דמו לדחלילים. נשים ענוגות דמות בובות שעוה להן, עיניהן מביטות נכחן כקפואות. כולן עטופות ומעולפות סודרים ומטפחות. זקנה קפצה על הכל. ובתוך ערמה זו של סמרטוטי

בני אדם ייראה האלמן הזקן של החצר כשהוא עושה תנועות והעויות בידיו ובפניו, כאומר למרוד בדממה, בדכאון. והנה הוא מתרומם ומזיז עצמו מן המרבץ לעבר מושבה של העלמה היחידה במרתף שרוח חיים היה עוד נסוך על פניה, והוא פונה אליה בלי הקדמות:

— יונתי, הבי נא ידך לבן אדם חלכה —

ואז צחוק אדיר יתפרץ מפי העלמה, והיה הצחוק לקול הבא משאול תחתיות:

— שעה יפה מצאת לך, זקן. ממש לפני צאת הנשמה.

והיא מתחמקת הימנו ומתעלמת בצללים. ושוב דממת מות במרתף.

אך הנה קול הרדיו פורץ ובא מהחוץ. סימן חיים. והקול — צלילים עזים של „הבריגאדה הראשונה". נתעוררתי. חשק עז תקפני לצאת לחוץ וליתן קולי בשיר אף אני. מי יודע, אם לא בפעם האחרונה אשמע את הימנון הלאום על אדמת פולין. חשתי כי דמעות נגרו מעיני.

פתאום קול חריקה בפתח. אי מי פרץ ובא ובשׂורה בפיו: ר א ו אותם. גם ד י ב ר ו אתם.

— את מי ראו? מה, מה?

ומן הצד יצפצף אחד בקול לא לו:

— אוי ואבוי — ה„שואב"!

— עפר לפיך! — ישתיקהו שני. טוב לנו להקבר פה חיים מלראות א ו ת ם פנים אל פנים!

ורק אז יבאר הבא, כי באו ההם, אנשי שלומנו. על המישור הסאפסי ראו אותם, את ה א ו י ר ו נ י ם ה א נ ג ל י ם ו ה צ ר פ ת י ם, כאלף במספר.

איש לא שת לבו ללהגו של המבשר וחזרו אל מרבצם ואל הגיוני לבם.

וככה עברו עלינו שעות הלילה כבמחזה בין שביתת נשק ובין התקפת גאזים.

ושוב אתא בוקר של יום מר ונמהר. האור אינו אור והשמש לא היא. פיח, ערפל, עשן מלוא כל האויר, וככה היו גם פרצופיהם של התושבים — קודרים, נזעמים ועטויי אבל. מזון של ממש בל ייראה ובל יימצא בחצר כולה. אתמול סעדו את לבם בנזיד של קליפות תפוחי אדמה, במה יחיו היום את הנפש? ולשם מה יקומו מ„משכבותם"? לאיזו תכלית יפקדו את בתיהם? ומתהפכים מצד אל צד, העצמות כואבות והגוף כולו כמאובן, ורובצים עוד שעה ועוד שעה. טובה עתה ה„מנוחה" של הבלואים ועל המרצפת הטחובה. ורובצים גם אנשי ה„ליופ" להנאתם ויתכנו תכניות ל„פעולות" הבאות. ורק קוסטיק, הרוח החיה שבחצר כולה, על עמדו יעמוד וחצוצרתו בידו, מפעם לפעם ישמיע על התקפות אויר ברובע פלוני, אלמוני, על אוירונים החגים־נעים על פני גגות הבתים בסמוך ומעל לנו — איש לא ישים לב. תקע, תקע, קוסטיק, את מלאכתך תמלא באמונה וביושר — ואנו שלנו נעשה. על מרבצנו נהיה הוזים על פת לחם, על נזיד ממש ולא של קליפות. הכל יודעים כבר כי ב„ליופ" אין כל תועלת, כי שוא עזרת האדם...

מוחי פנוי עתה מכל מחשבות. אף הרעב לא יציקני עוד. רק תמונה אחת לנגד עיני. ענן של גאז מרעיל ירד ויחנקני במרתף־קבר זה וחסל.

פתאום נתרעשו האנשים. מרוצה ומנוסה מהמרתף. מה אירע? קיר אחד של הבית בפנים החצר החל להתמוטט. לא הספיקו לצאת ולבדוק אותו קיר שנפגע והקול יצא לאמר: הקיר החיצוני של הבית ניזוק קשה, בחוץ נתערער הכרכוב הגדול של הגג וחלק ממנו נפל והמית ופצע אחדים מהעוברים והשבים. אנשי ה„ליופ" נזדעקו — הרי עזרה דרושה. אולם עד שהגיעו לרחוב כבר נראו נושאי־מטה ומרכבת פצועים שהתרחקו מהפינה.

אני מבקיע לי דרך ויוצא ובא לרחובה של עיר. ואני רואה שוב רחובות שוממים. גלי מפולת, אודים עשנים, פגרי סוסים וכלבים — וחתולים מטורפים מקפצים על גרוטאות ונבלות והם

מיללים כתובעים פתרון לחידת ההרס האיומה. ואנשים מתרוצצים ומבקשים מעבר ברחוב השסוע, איש לרעהו יהמה ויתהה, מה, מה, מה יהיה. ופתאום — רעם התותחים נתחדש. מוסרים כי הארטילריה של האויב החונה לא רחוק ממבואי העיר פתחה באש של תותחים כבדים ו ש ל נ ו עונים מתוך העיר. המהום ושריקות של כדורים, טרטור של רעמים, נפץ ואש, קירות וגגות נפגעים, והקולות הולכים וחזקים והרעש ברחובות ובחצרות גדול מאד. הכל חשים ברצינות הרגע. עתה יהיה הקרב המכריע. יהודים זועקים „שמע ישראל", נוצרים מצטלבים ומשוועים „אוֹלאַ בוֹגאַ". אנשים מצטנפים ונצמדים כבשרשרת — ברית אחים תיעשה. מי שימות יהי לו מקומו קברו והנשאר בחיים את זכרו ומקום מנוחתו ישמור בלבו...

מתושבי חצרנו לא נפל איש. ורק בבואנו חזרה אל המרתף מצאנו שם את האלמן הזקן, שהיה תמיד שופע חיים, מוטל אין אונים. קרבתי אליו והניעותיו — קפוא היה. בעיניו עוד נשתיירו עקבות בת צחוק. אחת השכנות משטה את דפקו ואישרה את מותו. התותה סימן של צלב על לוח לבו ומלמלה:

— זקן רחימא ועלוב. עוד הלילה חשקה נפשו ב„פלירט". יהי מבורך.

שואל אני את עצמי: אותן שעות מרות ואיומות בהן הוכתה וארשה לפני נפילתה בידי האויב, הבחלום או בהקיץ עברו עלי? ואולי בחלומי אני כותב עתה את הדברים האלה? אהה, קשה להתכחש למציאות.

היה זה בשעות הצהרים. הכל סחו באולטימאטום שמסרו בשם היטלר למפקדה הפולנית של העיר להיכנע תוך שש שעות. בשמונה בבוקר נמסרה ההתראה. בשעה שתים ייגמר המועד. החצר הומה, שוקקת. האנשים מתרוצצים כמטורפים, עולים ויורדים במעלות מהדיוטה העליונה ועד למרתף ומהדיוטה התחתונה עד לגג. נושאים עין לשמים — מה יביא כל רגע. בחלל האויר דממה מעיקה. צהרים.

שעה אחת, שעה שתים. השעות עברו ביעף. פתאום קם ונהיה הדבר המאויים שקשה לתארו. מאות אוירונים עטו והנמיכו לטנס על פני הגגות. לא עוד מורא תותחים ומכונות יריה עליהם. וגדל הרעש, כרעש מיליוני מכונות ואופנוע והחריש האזנים והמם את המוח. שערי הבתים נפתחו לרווחה. הרחובות נתרוקנו עד מהרה מאנשי המשמרות והעזרה הראשונה. צפיפות גדולה בחצר ובמבואות, הכל חרדים ובהולים כבני צאן. פחד וצפיה למות היו בערבוביה. לבי פעם בי בחזקה. אתמול ושלשום נהרסו כך וכך בתים ברחובות אלה ואלה. האם לא הגיעה סוף־סוף שעתו של בית זה שלנו? ושאגה אדירה התפרצה מפיותיהם של התושבים: לא! כל מיתה ולא מיתת חנק אגב מפולת! והרגעים נמשכים ומבעיתים. יש אשר בודדים יחמקו ויתכנסו בקרן זוית. שם מקלט בטוח יהיה. אולם נמלכים וחוזרים ונצמדים איש לרעהו, לא, בחברותה טוב יותר, אם לחיים ואם למות. המרוצה המשונה הזאת נפסקה לקול נפץ חזק. אהה. התחילו. ואחר בא קול נפץ חזק יותר, וקול אחר קול בא מעברים והרעיש שמים וארץ. כביד קסמים נמלטו האנשים ונצמדו אל כתלי הבית בארבע רוחות החצר. אני לא ידעתי נפשי. הפחד, פן אסֻפה במפולת, טרף את כל חושי. והרי אני שוב במרתף. שם מצאתי רק מתי מספר. ומיד קול מהחוץ קורא: צאו, צאו! כעכברים מסוממים מתפרצים אנו החוצה.

מיד מגיעות ידיעות מהרחוב. בית הנתיבות הוינאי תל שממה. הפילהארמוניה אחוזה להבות. התיאטרון הגדול נהרס עד היסוד, רחוב פלוני, אלמוני עיי מפולת.

פתאום קול פחדים: לסגור היטב את הברזים. צנורות המים נתבקעו. מפעל המים נפגע קשה.

לא הספיקו להיכנס ולבדוק את מצב הברזים והנה ט ר ר ר ח!

ומה שאירע ברגע זה אין בכוח אנוש לתאר. לא ידעתי מה אתי. חשתי רק שאני נופל אל איזו תהום. אבק שחור שם מחנק לפי ולא יכולתי לזעוק, אחר נדמה לי ששקעתי באיזה בור מלא מים ואני טובע, טובע — — —

איני זוכר כמה זמן הייתי בלי הכרה. כשפקחתי את עיני וקמתי ראיתי לפני אנשים בלתי מוכרים לי. בחלל האויר עוד עמדו הדי הקולות, קולות אימה של נשים שחיפשו ילדיהן. באמצע החצר היו ערמות אחדות של לבנים ורעפים ובתוכם התגוללו שברי דמויות, צלמי אבן של גבורי פולין מההיסטוריה, פולנים ויהודים. אכן דמויות אלו שהיו חן הבית על יושביו סימלו עתה יפה יפה את הידידות שהשתררה בעת צרה בין התושבים לדתיהם.

מה שהיה בשאר חצרות ובעיר כולה — לא בכוחי עתה לציין. יבוא יום ורושמי רשימות נאמנים שזכרונם לא יבגוד בהם יספרו לרחובות, פוסחים על גרוטאות, תלי חרבות, פגרי סוסים — מים, היכבשה. אני אציין רק מעט מתוצאות ההרעשה האיומה והאחרונה, ובראש וראשונה — אבדן עורק החיים העיקרי שבעיר, המים.

וארשה בלי מים! לא לחם ולא נר, ועתה — מוראו של חוסר מים עולה על הכל. לא עת היא לשבת בית, המונים נוהרים לרחובות, פוסחים על גרוטאות, תלי חרבות, פגרי סוסים — מים, מים! פה ושם ייראו זינוקי מים, מים שפרצו מצנורות שהתבקעו והסתאבו בסחי הרחוב, בשלוליות של דם וקרני שמש יתומות זרחו עליהם ועשום כראי, כאגם של דם. עתה אין עוד מורא האויב על התושבים. וכי מה יש עוד לעשות ולא עשה? נקמה גדולה עשה בהם, את תאותו מילא — ומה לו עוד? ויתהלכו חפשים, עזובים, שלוים. היתה הרוחה.

ונדודי האוכלוסים היו עכשיו ביתר עוז. הגיעה השעה לחזור איש איש לביתו ולראות מה נתרחש שם, היש צל קורה אם אין, כמה נפגעו וכמה ניצולו. מי את ילדיו השאיר בבית והם נפזרו בימים האחרונים של השואה לכל רוחות העיר — עתה נתלקטו אבות אל בנים ובנים אל אבותיהם, פקדו וראו מי נעדר, מי אבד, ויללות עצורות ועידודים, אולי יש תקוה למצוא נידחים, אובדים.

יש ואנשים ידבקו אל חורבה — כאן מצוא ימצאו בני ביתם, בידיהם יגרפו ויטלטלו עמודים וקורות, את נפשם יחרפו, לא יזוזו מכאן. יטו אוזן מתחת למפולת, קולות נאנקים ישמעו. לשוא יסבירו ויבטיחו להם כי שום נפש חיה לא היתה בכאן בעת האסון, ואת קרוביהם יחפשו וימצאו בבית מקלט אחר. מי שדעתו עוד מיושבת עליו וקיבל תנחומים ויסתלק ומי שכבוש לטירופו יטרד המנחמים — אף הוא את קברו פה לו יעשה.

לויות, לויות רבות בזו אחר זו, של יהודים ושל נוצרים. נושאי מטה יעשו מלאכתם בזריזות, אל בית החיים יש להוביל המת בעוד מועד, בעוד כברת ארץ שם למלא החללים, מתי מצוה. והנוצרים יישמעו מיד לגזרת השעה — קברים יכרו בחצר, ברחוב, וצלבים צצים ועולים, וקנאים שקודים על מנהגים, ופרחים יביאו, זרי פרחים לענוד הקבר. ביחוד יצטיינו המגרשים הפנויים שליד בתי היראה, ליד בתי־החולים וגינות הנוי — בשעות מעטות בתי קברות לרוב שם הופיעו. אזרחים וחיילים יכרעו ברך ויצטלבו, ביניהם יחמקו כצללים שחורים אנשי חסד של אמת עם „שללם" להביא למנוחות — —

חפשים יתהלכו בני אדם ברחובות. אין פחד, אין עוד סכנת מות — אך לגימת מים מי יתן להשיב הנפש, לנטילת ידים, לטהר במעט מסחי וסאבון. ומכל עבר ינהרו המוני נשים צעירות וקנקנים בידים, קיתונים וצנצנות, ידיעות נכונות וכוזבות עוברות מפה לפה על באר שנתגלתה בחצר פלונית וברחוב אלמוני, על דוד מים שנותר לפליטה אי־שם ברובע פלוני, נגררות נשים עדינות כבויות עינים, עטופות וקפואות — מי יתן ואשכח חזיון בלהות זה!

בחצרי הראשונה לא היו כל אבדות באדם. אחרי בקורת מדוקדקת מצאו שאחדים מהתושבים עדיין כלואים במרתף כי סגרה עליהם מפולת קיר אחד. אנשי ה„ליופ" הצילום בעוד מועד. שתי נשים שהתעלפו הובאו לבית חולים ויש תקוה להחיותם. רק המשרתת, זו הנערה חמודת החצר, היתה בכל רעה. ביניתה הסתתרה. את בגדיה קרעה מעליה ובחצר כולה היתה מתרוצצת ומשתוללת

בזעקותיה, ביחוד הפילה את רוחנו בשיר־קינתה, קינה על כלה שנפחה נפשה ביום חופתה. והרוקח, מר הנפש, ענה אחריה:

— את הפלה המתה, את הרפובליקה שנפלה, הריהי מבכה...

לוארשה אין לחם ואין מים, אולם חלף זאת בשר לה לרוב, בשר נבלה של פגרי סוסים. מאות אנשים יגיחו מבתיהם ויעטו אל השלל. נתחים, נתחים של צלעות יביאו, היו כאלה שצלו את הבשר באש שהיתה מצויה מן המוכן ברחוב.

אני עובר ומדלג, רץ ממקום למקום ובלבי הרגשה שנשמתי נתגלגלה אל ימים של דור הפלגה, דור המבול. איני מכיר לנכון סימן של רחוב, בלבול רב של בתים, הכמהפכת סדום היתה עירי וארשה?

ושוב המחזה של אבות וילדים המחטטים בגלי מפולת — ופתאום — אי־מי צווחה ישמיע — באודים בוערים נגעה ידו. אש אורבת במסתרים — רבונו של עולם, הבהקיץ אראה כל זאת?

קצת נחמה היתה לי בחצרי השניה. אף שם לא היו אבדות. כדורי תותחים שינו צורת כתלים שנים, שלושה, אולם בחיי איש לא פגעו. ברם אי־מנוחה בעיני כל:

— היטלר מתעתד להגיע לכאן. אי אפשר להשלים עם הרעיון המבעית הזה — אדולף היטלר בוארשה!

בימים הראשונים לכיבוש וארשה

ברחובות הודבקה הודעה לאמור: היינו נאלצים להסגיר את העיר לידי האויב. ועל החתום הגנראל רומאֶל.

לבה של וארשה פג. נשים בכו בקולי קולות, גברים התאמצו לשלוט ברוחם ומחו דמעה מעל הפנים. האמת נכון הדבר?!

בחצרי המעורבת הורגשה הטרגדיה במערומיה. ה„ליופ" שהיה מורכב מחברים בני שתי האומות נתפורר, משל לאיש ואשתו שאין להם עוד זיקה זה לזה, הותר הקשר — יהודים לחוד ופולנים לחוד, איש איש נתיחד עם אבלו לפי דרכו.

כלו שמונה־עשרה ימי מלחמה על יסוריה. עתה רוחות חדשות

מנשבות בעיר. בשעות ש„בין מלכות למלכות" הגיחו מאורותיהם מחבלים מ„סיטרא אחרא" — כנופיות של שודדים פשטו בחוצות, בעיקר ברובעי היהודים, ושלחו ידם בבזה. חנויות ומחסנים היו הפקר.

באתי אל השכנים היהודים והם קדמוני במנוד ראש ובהברות של יאוש, ראיתי שנוח להם בשתיקת אלם ועזבתים לנפשם. הלכתי אצל מרת לובצקה וראיתי כי המאיור כבר חזר מהמערכה והוא בלי מדים ובלי שמץ אומץ. עומד הוא מורכן ראש ליד תמונתו של פילסודסקי ומוריד דמעה בצנעא. משהרגיש כי אדם זר בבית התאושש ופנה אל שכנו הנאמן, ואמר:

— אַל תדמה בנפשך, יקירי, כי היה איזה פגם בהנהגת הצבא וזהו שהיה בעוכרינו. לא. אסונות יקרו לרוב כרעם מן השמים. הלא תדע כי הצבא שלנו הותקף על ידי אויב שחילותיו הם כחול שעל שפת הים לרוב, במלוא כוחו האדיר השתער עלינו.

והפאן הצעיר עושה עצמו כמבין לרוחו של המאיור ועונה אחריו אָמן.

ואולם המבקר השנון, הרוקח הקפדן, אינו רואה בשום אופן את דבריו של השכן האציל והוא קרב ובא אליו, לוטש עליו עיני זעם ופוסק:

— שמעני, אחא, אנו הפולנים מאז ומעולם הננו עם של מנוצחים ולא של מנצחים, תמיד הרינו מהנותנים ולא מהמקבלים, וכמאמר העגום במחזה הנודע של ויספיאנסקי:

— מיאַלאַש חאַמיע זלוטי רוג — שופר של זהב היה בידיך ואיבדתו...

כלעג מר באו הדברים באזני.

לא הספקתי להחליט בנפשי אם ליתן את חלקי אני בויכוח מכאיב זה או להסתלק מהבית באין רואים, והנה קולות משונים עולים ובאים מהרחוב, שריקות שפתים ומנגינות חלילים, תופים ותשואות — הגרמנים באו לעיר.

האנשים קפאו על מקומותיהם. מי זה ירהיב עוז בנפשו לצאת

ולראות את הכובש האכזר פנים אל פנים? אולם הסקרנות עושה את שלה ולאט לאט מגיחים ויוצאים רבים מגרי החצר, ליד השער מצטנפים ועומדים ומביטים.

הבקעתי לי דרך ויצאתי את השער. אני בחוץ. ואני הולך אחר הקול. הרחובות לא רחובות, טושטשו התחומים ונמחקו הצורות. כעמק רפאים היה השטח הערום הגדול לפני. תלים וחריצים, גלים וגורות. כאן רגזה הארץ תחתיה. כשנים ויובלות היו הימים והשעות של שלטון המות. עתה שקטה הארץ והמלאך המשחית הנה בא לברך על הזבח. וקול התוף והשריקה הולך וחזק מאד. והרי אני ברחוב מארשאלקובסקה — גדוד של חיילים צועד בטוחות, בראש הגדוד פרשים ומנעימי זמר וכרוזים המשמיעים הלל ותודה למצביאים.

עד מהרה מלאו חוצות וארשה גייסות שהפכו בן רגע והיו לאורחים שמצאו מקום לגבות חובם. פלוגות פלוגות פשטו בחצרות ובדקו בתים שלא ניזוקו מההרעשות כדי לעשותם להם אכסניה. תושבים נצטוו לפנות מהר דירותיהם — בעלים חדשים באו והם קודמים. אופיצרים מצאו בלי כל שהיות בתי מלון, בתי אוכל ועשו בהם כאדם העושה בתוך שלו.

אחרי שסידרו לעצמם את האיכסון ביד רחבה נראו ברחובות חיילים וקצינים כשהם פוסעים שלוים ובוטחים פסיעות גסות ומתונות ובידיהם מכשירי צילום. „יפה נוף" להפליא נזדמן לידם ולא יחמיצוהו: בתים הרוסים ושרופים, רחובות רסוקים ושסועים, ובתוכם — יהודים, „יקר המציאות", ותלמידי שטרייכר לא טמנו ידם בצלחת ותפשו לו ליהודי עובר בהול ומבוהל ומששוהו וגלגוהו — הרי זקן, הרי פאות והרי מין מצנפת ומין בגד והכיצד לא יצלמו „אֶכזמפלרים" מעניינים שכאלה?

הנה חזיון מענין יותר, כאילו ראוהו בפעם הראשונה בחייהם — תור ארוך ליד איזה ברז של מים שהותקן כדי חיי שעה ובתור מאות ואלפים של נשים וילדים על דלייהם וקנקניהם. ואחד יונקר בעל פרצוף של דיה ועינים מימיות דלוחות קרב ושואל:

— זינד זי יודע (היהודי אתה)?

ואין מפלים בין איש ואשה, זקן ונער. מן התור יוציאו בבעיטות וטפיחות:

— צא מן התור!

ומאות, מאות חוזרים בדאבון לב בלי טפת מים.

מעטים מאד היו בעיר האופים שהשיגה ידם כדי אפית לחם למכירה, ומבעוד לילה נתלקטו ובאו המונים המונים לעמוד בתור, יתנו מה שיתנו, ככר לחם, חצי ככר, פרוסה קטנה, אלא שבהיות אור הבוקר צצו מכל עבר שומרי חוק וסדר חדשים וכענקים קטלנים פסקו:

— כאן לא יקבלו היהודים כל לחם.

— מנת חלקם של היהודים אבנים ולא לחם...

ופקודות חדשות לבקרים יצאו בזו אחר זו — את כל התנויות ובתי המסחר יש לפתוח, העבריינים ייענשו ורכושם יוחרם. ונזדרזו סוחרים וחנונים ופתחו והניחו על אצטבאותיהם מה שהניחו, ומיד באו „הקונים" — סבון, סבון, שמים וארץ — וסבון. ואם לא היה סבון נטלו מכל הבא לידם חלף סבון. והדברים הגיעו לידי כך שאף המפקדה העליונה ראתה שאנשיהם הגדישו את הסאה ואסרו על החיילים דריסת רגל לחנות. וזה הועיל במקצת.

ופקודות מפקודות שונות מופיעות משעה לשעה. ולרוב — הפקודות סותרות זו את זו.

ביום הראשון הוכרז מטעם השלטון העליון שבשטח הכיבוש לא יפלו את היהודים לרעה משאר התושבים, ואולם כעבור שעה קלה נראו ברחובות המאוכלסים יהודים אוטומובילי משא גדולים ובהם חיילים מספר שערכו „ציד". בראותם יהודי תפסוהו ואילצוהו ללכת אתם ולהראותם המקומות בהם טמונה שארית רכושם של חנונים וסוחרים. יהודים הוכו והובלו לרחובות נאלאוקי, גאנשה ופראנציס־קאנסקה, ושם נתגלה מיד לעיני כל עובר ושב מה עתיד צפוי להם ליהודים מידי הכובשים. מרכבות ועגלות מלאות וגדושות סחורות

מסחורות שונות, בעיקר — מעשה אריג ועור, יצאו משם ברעש, ולעתים נסחב סוחר יחד עם סחורתו לגמול אתו „חסד" אחרון על סרובו ולהכריחו להראות מקום משכנו של סוחר שני, ואם יקפוץ פיו יבוא על שכרו בכפל כפליים — וקול יללתו עד מרחקים יגיע.

וקצינים זריזים מיוחדים יתרוצצו לבקש בתי מסחר של כסף וזהב ואבנים טובות, לרוב יבואו אל בתים פרטיים וידרשו תכשיטים. וככה נודע ברבים המעשה ביהודי העשיר לנדוי שהעתונות הגרמנית ששה להודיע כי נמצא אצלו הון של חצי מיליון בזהב, ומעשה בעשיר לוקסנבורג שמצאו בביתו אבנים טובות ומרגליות, את הראשון שמו בבית הסוהר ואת האחרון המיתו במיתה משונה.

וכל זה נעשה כמעט בעת ובעונה אחת שהודיעו במפורש על „שיון".

ולפתע פתאום נראתה על לוחות המודעות הודעה קטנה מאת המפקד העליון, וזה היה ביום החמישי או הששי לכבוש, וזו לשונה:

„מהיום והלאָה כל אַשפה בל תיראה ובל תימצא בשום חצר יותר מיממה. כל כלב וכל חתול ירה יירה".

ולבסוף שורה אחת קטנה:

„השחיטה לפי מנהגי הדת אסורה לחלוטין".

כמה מרץ ביזבזו יהודי פולין בשנים מספר כדי לבטל את רוע הגזרה שאמרה לצאת מלפני שליטים בדבר השחיטה. עד שבא מפקד העיר הגרמני וחיסל את הענין בן רגע.

יושב אני בחצרי השני בתוך „עמך" ומתבונן אל היהודים שרק תמול היה כל אחד מהם בעל בעמיו, ואיש־איש הישר בעיניו עשה בבית מלאכתו, בחנותו, ושונים לא התערבו בחייו ובמנהגיו לפי הדת והמסורה מימים ימימה, ועתה מה עלתה להם ליהודינו אלה היקרים!

ר' ארקלי הרחום! שמונה־עשר יום של אימה ותעתועים הטביעו את חותמם על גופו ונשמתו של יהודי יקר זה. אותו יהודי שהיו נהירים לו כל שבילי וארשה כשבילי ביתו, ויד ושם לו בכל חברה ובכל מוסד של צדקה, ובין הראשונים היה שחתמו על ההלואה

הלאומית למען הצלתה של פולין המדינה מאסון שהתרגש ובא עליה; בעל צדקה למופת, ושומר דת ומצוות, יהודי נאה ויאה לשם ותהילה — עתה כמעט שהתפלצתי בראותי מה עלתה לו, לבעל בית זה. דומה היה עלי כמי שניטלה הימנו חיותו קמעא־קמעא ואין בו עוד הרוח להתגונן ולהתקומם כנגד כל מחבל ושולל נפשו ומאודו.

— רבונו של עולם, ימלל לעצמו כטוען, אכן הדבר קם ונהיה. היטלר עלינו. אוי ואבוי!

והוא טופח באגרופיו על השולחן:

לא, לא ייתכן, קשה להאמין. אין זה אלא חלום ביעותים.

והוא מטיל ראשו השב אל בין שתי זרועותיו.

והרי בתו של ר׳ ארקלי, האשה העדינה מרת אספירה. לא עוד תתעסק בעניני ה„ליופ" עליו השלום. עתה „פעולה" חדשה זימן לו הקב״ה — לבקש ולמצוא את מספר החללים בעיר וארשה...

הולכת היא חרש ושואלת את אביה:

— אבא, היש את נפשך לסעוד דבר מה?

ואז יתנער הזקן בחימה:

— לסעוד את לבי, במה, במה, אה? בשר סוס, נבלות וטרפות? אלא שמיניה וביה ישנה קולו ולעצמו יען:

— מי מילל, מי פילל.

עזבתי את ביתו של ר׳ ארקלי. שוטטתי בחצר. חיכיתי לבוא הלילה. מלאך השינה יבוא וישכיח הצרות לשעות מספר. אך הנה אכזבה. שמועה שמעו אנשי החצר, כי לפנות ערב עמדה ליד השער מין מכונית ובה קצינים שנים והם רשמו בפנקסיהם. ודאי שסימנים נתני בבית והם מתעתדים לבוא ולחפש. מה יחפשו? שאריות של סחורות, של שטרות ערך, ובלילה יבואו וימצאו את המאושרים המעטים ששמו שארית הפליטה בחיקם. מה יעשו, מה יעשו? והחלו הנדודים. מדיוטה לדיוטה יעלו וירדו. איש־איש יבקש מקלט אצל רעהו, ומנוחה אין אף לאלה שאין בכיסם פרוטה לפורטה.

והנה פקודה חדשה. כסף מזומן אצל היהודים מוגבל עד סכום

כזה וכזה. בנייר ובכסף ובזהב. ונרעשות נשים שאצל בעליהן הון דל, ונרעשים יהודים שאצלם פקדונות, ומיבבות בתולות שלוש שבחצר שכסף הנדוניה שלהן אפשר שהוא רב מכפי שהורשה להן. ומוסרים צרורות מיד ליד, ולחישות ואנחות ואין נחת.

עם דמדומי שחר קול בוקע ועולה מהחצר, והקול דומה לקול היוצא ממעבה יער, בגסות ובאכזריות:

— יהודים, לעבודה! יהודי הדיוטה הראשונה, השניה, השלישית! מהרו ורדו!

ויהודים מתעוררים ומזדרזים ויורדים. רק זקנים וחלשים יתמהמהו, ומיד קול בעילת השער יישמע. חיילים יעלו ויבדקו אם נותרו בבית מתרפים. ונקישות כידונים וזלזולים וחרפות. ומכות בקתי רובים — ומוכים זקנים, נשים וילדים, המכים אינם רואים מאומה, כל החי הנמצא בבית בחזקת מסרב הוא וענוש ייענש.

וכאן בא הסידור לעבודה, אותו סידור איום שאינו אלא מחיקת צלם האלהים. אלא שיחד עם זה תראה כי לא בודד אתה. וגדול וקטן שם הוא. הרי בן אדם עם משקפי זהב על חטמו, והרי בנקאי יחד עם משרתו, חסיד מפורסם וסוחר וסבל יחדיו. וכשכל ה„טרנספורט" מוכן יוצאים לחוץ. שם תעמוד מרכבה. יכניסו לתוכה את האנשים ויסגרו בעדם. כעבור רגע והמרכבה מכרכרת על פני רצפת הרחוב ומתוכה קול זמרה יישמע. זהו קולם של היהודים. הלייטננט יצוה לשיר לפניו — —

כזוהי התמונה הכללית מימי הכיבוש הראשונים של וארשה.

עבודת כפיה

פחד הגרמנים גובר בחצרות היהודים מיום ליום. מפחדים מפני הסחיבה לעבודה ויראים את החיפושים. את הלייטננטים וחייליהם מכירים היהודים מרחוק, אפילו כשאינם מזוינים כדבעי, כבר מבחינים בין אנשי ה„גאסטאפו" ובין „פלוגות הסער". אני גופי כולי אימה.

אתמול הוציאו מחצרי המעורבת את כל הגברים לעבודה. התחכמתי ובאתי אל חצרי השניה שכולה יהודית. מתחילה נחלקו הדעות. היו שאמרו כי אך ה„מסתערים" בעלי המעילים המיוחדים עם צלב הקרס על זרוע ימין הם־הם הרשעים, ואחרים הוכיחו, כי אין כאכזריותם של אנשי ה„גאסטאפו" בעלי המעילים השונים או בלי מדים כלל. בימים הראשונים לא שמתי לב ליתן בהם סימנים וכולם היו שוים בעיני. למראה זה או זה הייתי בא במבוכה ותמיד הייתי מחבל תחבולות לא לעמוד בד' אמיתיהם.

זמן מה היתה מנוחה בחצר. אפשר ששכחו חצר זו, או זכות אבות מסייעת להם לשכנים. אולם לא האמנתי בנסים, ועל כן שכבתי שעות מרובות על משכבי והתעניתי במחשבות רבות. לסוף קמתי ובאתי אל ביתו של ר' ארקלי. עלי להשיח לפני מישהו את הרהורי לבי. הישיש ישב לבדו אל השולחן, ראשו נתון בשתי זרועותיו והוא מגלגל מבטי עיניו על כלי ביתו הישנים „יקרי המציאות", על מנורות הכסף, על הגביעים ושאר תשמישי שבת ומועד משל כסף וזהב העומדים כבוד בארונו המזוגג, והוא ממלמל לעצמו: מה ערך ע ת ה לכגון אלה? ואני נד לו בראשי ונועץ עיני בזקנו המכסיף ומהרהר: מה ערך יש ע ת ה לעטרת שיבה זו?

לפי שרבות „רבות ישיחו עתה בכל חצרות היהודים על זקנים הדורים של יהודים שהם לצנינים בעיני הכובשים. יהודים מובלים לעבודה כשהם עטורי זקן וחוזרים לעת ערב מקוצצי זקן וכואבים. מספרים שמשחיתים את הזקן בכל מה שתוספת הנאה לו למשחית — במספרים, במלקחים, במאכלת, וגם — ילחכו בגפרורים, בפפירוסות.

בראותו אותי קרא ר' ארקלי במרירות:

— רבונו של עולם, הייתכן כי כחתף יבוא צר ואויב לארץ לא לו וירמסנה ברגל גאוה כרמוס תולעת? אוי, אוי לנו. המעט לו להיטלר כי ירדוף את יהודי ארצו הוא, ואנו מה חטאנו לו כי בא להדריך מנוחתנו ולדכאנו?

יודע אני את איש שיחי מכבר הימים ומבין לרוחו. שומע אני

אנחותיו ושותק. וכי מה אשיב לו ליהודי יקר ותמים זה? יושב אני לידי ומנסה להשיאו בדברים שלא מחיי שעה — ולשוא. וככה אנו שוקעים שנינו בים של דאגות.

פעם באשמורת הבוקר נרעדה החצר מקול רעש בשער. נכנסו ובאו כעשרה בעלי בשר כשהם מזוינים מכף רגלם ועד ראשם רובים, אקדחים, אלות ופגיונות. מיד היתה החצר כולה סוגרת ומסוגרת. ציחות של בהלה — כבמלכודת. מלמטה קולות אימה יריעו: לעבודה, לעבידה, מכל הדיוטות, יהודים, רדו, רדו! ומבלי לחכות הרבה יעלו במעלות ברעש והמולה, ידפקו על הדלתות בקתות האקדחים והרובים — פתחו, יהודים, נלא — נקרקר את הבית ונוציאכם מתים.

אותה שעה הייתי בביתו של ר׳ ארקלי. ראיתי מבעד חרכי חלונו אור נר, השפמתי ועליתי אליו לעודד את רוחי מנדודי שינה.

כשנכנסו החיילים פרצו כולם בשאלה: „זינד זי יודע?״ (היהודי אתה?) ומבלי לחכות לתשובה פתחו בחטוטים בכל מה שמצאה ידם. אחד פתח מגרה וטרף מכתבים וניירות. פתאום נרעש: מה זה?

ואת הגליון ש„נשר״ פולני היה בראשו הושיט ללייטננט. הלה נזדעק אף הוא ודרש פתרונים.

— זו תעודה על השתתפותי בהלואה הלאומית — פלט מתוגות ר׳ ארקלי.

הלייטננט הרעים בצחוקו הגס:

— יהודים שוטים. פטריוטים גמורים אתם — ועתה פיסות נייר שכאלה לכם לפליטה, יפים הם ניירותיכם לצור בהם פי צלוחית. פולין אבדה ואתה גם היהדות. פולין לא תוסיף קום — כה אמר ה„פיראר״.

ובדברו הציית גפרור ותעודתו של ר׳ ארקלי היתה בן רגע לאפר פורח.

הזקן השמיע מין אנחה עמומה. מיד נגש אליו אחד ומשך בזרועותיו כאומר לכפתו. שני איים עליו בקת הרובה. ושלישי קרב ונפנף מול אפו באגרוף ופנה בלשון אתה:

— כל אותם הגברים שבביתך ושבחצר כולה אם לא יצאו אתנו לעבודה — דמך, כלבא סבא, בראשך. השמעת? איש אַל יתחמק!

כעשרים איש היינו באותה „מרכבת עבודה" שמראה כלוב לה. כולנו חיורים ונרעדים. האומנם לכלבים, לחיות דמינו? כעבור רגעים מספר ניסינו לחלוץ עצמותינו וליישר גב ורגל. מישהו „הסתכן" ופנה אל הלייטננט בטענה: רופא הוא ששירת ב„צלב האדום" — והוא מושיט זרועו ומראה לשבאי את הסרט — האיש שכמותו ייסחב לעבודה? שמע זאת שכנו הצמוד אליו, זה האינג'ינר, והתנער אף הוא וניסה כוחו בתעודותיו שכתוב בהן כי משרה כבודה היתה לו מטעם הממשלה ולא מהיושר להכריחו —

ולא סיים. כי מעל הדוכן ירדה עליו מכת ראש שהממתהו.

ואחד „הסביר", כשהוא מתקן את כידונו על רובהו, כי לשוא ישחיתו דברים. מי שיהודי הוא לא תעמוד לו שום זכות שבעולם. ואם יוסיפו להתלונן ולהתמרד סופם יהיה רע ומר. בכלל אין חוק ואין גבול לגבי יהודים, לפי שאין תקנתם אלא כליון חרוץ. מיתה יפה להם — הטביעה. אנחנו במים נדונכם...

כשהוציאונו מהתיבה מצאתי את עצמי ליד בנינו ההרוס של הסיים הפולני. הלייטננט ציוה לקחת מטאטאים ביד...

על ר' ארקלי הוטל לבער את גלי העתונים וכתבי עת למיניהם שהתגוללו על פני הרחבה. עבודתי אני היתה לערום ערמות ולהשליך את הניירות אל הבורות. והחייל עומד ומזרז — לבער, לבער ולקבור.

וכשנלאה החייל מגערותיו ונאצותיו ונשמנו רגע לרווחה, תקע מישהו לתוך אזני:

— גם זו לטובה.

כלומר: יהודים רגילים כבר בעבודה קשה מזו. האם ליד צנורות המים, או בניקוי התעלות לא היה רע יותר? וזו העבודה שבפינוי הריסות שם ברחובות — הרי לסוסים וחמורים היינו שם. וכעת אין הדבר נורא כל עיקר. נותרו כמה חדרים ואולמות בבנין

המפואר ועלינו להוציא משם שברים וגרוטאות ולהתקין את החדרים שישמשו קסרקטין לצבא — לא נורא, לא נורא. בסך הכל שש שעות נעבוד.

והרי הפתעה: אחד לייטננט חדש, אדיב יותר מההוא שבקרון, בא והודיע שבגמר העבודה יינתן לנו אוכל. חשבנו — רק מהתל הוא בנו. שהרי אתמול עבדו כאן יהודים למאות, הוכו ועונו וכל אוכל לא בא אל פיהם. והיום גם העבודה קלה יותר וגם אוכל יהיה?

ומתישבים על האבנים ועל המטאטאים ובצוותא מקשקשים בכפות ומצייצים בשפתים ולועסים וגומאים בתאוה. עד מהרה נתרוקנו הפנכות והיו עינים שתבעו עוד...

ורק לר׳ ארקלי אירע דבר „לא טהור״. הישיש נגע ולא נגע בצלחת הפח, וכלאחר יד הזיזה מעל פניו. ואז הופיע בעל ה„עגלה״ ותמה:

— מה זאת, מה זאת?

— אודה על האמת — הסביר ר׳ ארקלי — איני נמשך היום ביותר לאכילה. שבע אני, או שמשהו, במחילה, אינו כתיקונו בקיבתי.

— הבלים! באוכל שלנו תבחל, יהודי!

— חס ושלום — מתנצל היהודי — אין לי תאבון. ולבד זאת — הוסיף לבסוף באומץ שנתגלה בו לפתע פתאום — כלום לא ידוע לכבודו שליהודי אסור על פי דין תורה לאכול כל דבר שאינו כשר?

ואז נזדעפו כל החיילים עם הלייטננט. פלצות אחזתם. אותו רגע דמו כולם לחיות יער שנתרגשו למראה שואה מן השמים היורדת עליהם.

וכשנרגעו קצת, הוציא אחד מכונת צילום ועמד לצלם את ר׳ ארקלי בכוונה עצומה. אולם כשדרש אחד מהישיש שיעלה על גל אבנים ויקרא בקול: הייל היטלר! — התערב אחד מהם שעמד כמתון מן הצד ומחה:

— לא ייתכן ליתן לראש כלב זה להעלות את שם הפירֿאר על שפתיו הטמאות.

לסוף הוציא אחד גליון נייר והחנה לזקן את תמונתו של היטלר ופקד לכרוע ולהשתחוות לפני התמונה.

ר' ארקלי נבוך ושלח מבטים לכל עבר כמבקש מפלט. בראות הלייטננט שהיהודי מהסס, קפץ עליו ובעט בו במגפיו:

— ככה ייעשה לכל אשר ימרה את פינו!

רכושם וגופם של היהודים הפקר

ביום החמישי לכיבוש היו עוד האנשים משוטטים בחוצות העיר לבקש מעט מים. ליד כל מאפיה שלא ניזוקה מההרעשה היה תור ארוך. הפל ידעו שלאופים אין קמח ואין מים, אך השלו עצמם באמונה שיתרחש נס ויהיה לחם. בהרבה בתים שנפגעו מפצצות תבערה היו עוד לשונות אש זעירות מחלחלות בין אודים עשנים.

אך הנה, יש גם רחובות שוקקים מאד. הפרצופים חיורים־צהובים, העינים כטרופות ודועכות, ואולם הדיבור חי. בני אדם מצאו זה את זה חיים ושלמים. ידידים וקרובים מתחבקים ומתנשקים ובוכים, מצטרפים אל קבוצות גדולות וקטנות ופונים לעבר רחובות נגועים ביותר לחפש שם את מכיריהם.

אני סובב־הולך ברחובות שעות על גבי שעות. בעוד בוקר עזבתי את ביתי. אמרתי, אולי דוקא בחוץ אצליח להתחמק מעיני החוטפים. עשיתי את חובתי, חובת כל מי שזקוק לצל קורה, והבאתי את מנת המים כפי שהושת עלי ויצאתי לשוט בעיר.

אך האיר היום וכבר נראו בשמים אוירונים. עתה אין מוראם עלי. הם מנמיכים לטוס וחגים מעל לחורבות. אפשר מתענגים הם למראה מאות האנשים המתלקטים ליד כל מפולת כשהם מתלבטים ומחטטים. אולי ימצאו שם מישהו או משהו קרוב ויקר להם.

אני מסדר לי תכנית של „ביקורים". אלך ואראה מה עלתה להם לאותם רחובות ידועים ויקרים לי.

באתי לסביבת הרחובות טוארדה וגרז'יבוב. לכאורה היו שם כל הבתים שלמים. אך כשהצצתי לתוכם ראיתי מה דלים ועלובים הם.

בתי המסחר הגדולים כמעט כולם ריקים. הסחורות נשרפו או נשדדו. בעלי הבתים מסתובבים ומחפשים יום אתמול כי עבר. מישהו יתנחם: ברוך המקום ששום אבידות בנפש לא היו בכאן. הרכוש — הבלים.

אחר היה מראה רחוב גראניצ'נה בטור הבתים במספרי „פרט". איזור רחוב זה ששמו יצא תמיד למרחוק היה למעי מפלה. שם היו השענים המרובים, שם בתי המסחר לשעונים — עתה נמחק הכל. ראיתי שנים, שלושה יהודים מתיגעים להוציא מתחת המפולת תיבה מעוכה. כשפתחוה מצאו בתוכה ערב רב של שעונים ומכשירים שאבדה צורתם והיו לשברי מתכת. אחרים ששו אל ארגז חרוך. פתחוהו ומצאו בתוכו סימנים של כלי כסף, נחושת וניקל שלא יצלחו עוד לשום דבר.

החלק הראשון של רחוב גרז'יבובסקה היה תל שממה. אנשים מטורפים. או מטורפים למחצה, עסוקים פה מאד־מאד. מפעם לפעם יוציאו מתחת המפולת גופתו של אדם מת. במקום אחד ראיתי מחזה זוועה. מתחת לגל גדול של אבנים ולבנים בצבץ ראש אדם. היה בו עוד רוח חיים. שפתיו היו נעות ומצייצות. חמשה ימים הוא רבוץ ולחוץ ככה, מקבל מזון כיונק. חקרתי ודרשתי מדוע לא הצילוהו עד כה.

— כל תנודה, כל זיז בגופו — סכנה גדולה מאד לו ולמציליו. חכמים ונבונים מטכסים עצה. אדריכלים ומכבי אש מדיינים אלו עם אלו — שום דרך לא מצאו להצלתו.

עברתי כמה צעדים והנה רגל נעולה נעל קטנה בולטת מבין שתי ערמות, רגל של אשה. מישהו קורא בשמה של אשה מפורסמת ברובע ההוא. ובני המשפחה עומדים ומורטים שער ראשם, עד שהופיע ובא אחד קרוב יותר והוכיח שזו שהם ככה סופדים לה לא נעלה מימיה נעלי קטיפה.

אחד נוגע בכתפי — בוא ותראה דבר־מה. והנה מתחת למזוזת דלת פשוטה יד כשהיא מקמצת אגרוף. על שתים מאצבעות היד טבעות משובצות יהלומים. כמה מנערי הרחוב עטים אל היד ומתכוונים

להוריד את הטבעות. מיד הופיעו קרובים של החללה והרחיקו את ה„שודדים".

ומרחוק ומקרוב עמדו הללו מקרב הכובשים עם מכונות הצילום שלהם וצילמו והתענגו...

עברתי משם ובאתי אל „שער הברזל". כמה זכרונות נעימים קשורים אל המקום הזה! שם היו הבאזארים הנודעים לשם ולתהלה — „האַלי", עתה חורבה אחת גדולה. משם באתי אל נאלאָוקי ופראנציס־קאנסקה — אלפי סוחרים ומשרתיהם היו עתה למשפחה אחת גדולה, צרה אחת לכולם. עומדים ועיניהם כלות למראה אבטומובילי משא לעשרות ולמאות ההולכים ובאים ומתמלאים עורות ואריגים ושאר סחורות שרחובות אלה התברכו בהן, מוציאים מהחנויות, מהמחסנים ואף לבתים יבואו ויקחו מכל הבא לידם. נכנסתי לחצרות וראיתי את אנשי הסער והגאָסטאפו כשהם מבקיעים להם דרך באקדחיהם ובפגיונותיהם אל תוך המבואות, מקישים ורועמים במרוצה על מעלות הדיוטות — וצרורות־צרורות. שקים וארגזים ממולאים עוברים מיד ליד ביעף אל כלי הרכב, ומכל דלת וחלון צווחות איומות. בראותי זאת נדמה לי כי אני ליד לוּל גדול של עופות אשר צבועים או תנים באו לתוכם לדרוס ולטרוף. כשנתעלמו המחרימים יצאו היהודים וידיהם על ראשיהם וביאוש מר עשו לעצמם חשבון הסחורות שנשדדו. בן רגע היו כולם דלים וריקים. אלה כבשו ראשם בקרקע כאומרים: מעתה נרד שאולה, ואלה נשאו עין לשמים. לבי פג. אמרתי, מי יודע כמה מהם נושאים עין לגג גבוה למצוא משם פדות...

הרחובות מלאים עתה קרונות ומרכבות ועליהם סחורות ו־בני אדם. היו אלה סוחרים ש„נהשדו" כמפקיעי השער. „מוצצי דם"! — קראו אחריהם החיילים. כאילו את לחמו של היטלר אכלו, את מימיו גזלו — —

והלייטננט הממונה על הובלת ה„אסירים" תענוג חדש מצא לו. בשמעו את הבכיות והיללות היוצאות מפתחי הבתים למראה החטיפה המשונה — ציוה לאסיריו לפתוח בשיר קולם. את הקרון

יעמיד מפעם לפעם ויצוה לפלוני לרקוד, לשני לצהול. פתאום יפנה לאחד חלוש ויצוה עליו לירוק בפניו של חברו הסרבן. ראיתי והנה תפש הלייטננט יהודי בערפו והרימו אל על כהרים צפור מפרפרת. והעוברים ברחוב עמדו והסתכלו ואיש לא עיוה פניו. ראיתי לתמהוני גם בת צחוק על הפנים. אכן, לחיות דמינו כולנו...

התחמקתי משם מהר, מהר. ברחובות אחרים יפסעו חיילים בריאים רחבי שכם, מגפיהם המשונים, כצורת מרובעים, ישמיעו סאון — פנו דרך, פנו דרך לחייל הגרמני הכובש, כל העולם שלו. אין דבר העומד בפני הנאצי — —

יהודים חומקים ליד הקירות. הסכנה גדולה. כי פתאום יתפוש אי־מי בעורף, בזרוע: עמוד, עמוד, בר־נש. יהודי אתה? וכשמהססים ליתן את התשובה הנכונה וזה שפגע בך „תמים" במקצת ומהסס אף הוא, מיד בא שני פקח יותר ובלי שאלות הוא סוחב אל השער הסמוך, שמה נקבצים כל החטופים ו„מסתדרים" לעבודה בכיוונים שונים שבעיר.

אני כבר נתנסיתי ונתמחיתי בהתחמקות מחטיפה. בשבע עינים אני עובר את הרחוב, ויש גם המקדימים ומזהירים. אלה הן נשים שעין חדה להן וכשהן „מריחות" חוטפים מרחוק מיד הן רצות לקראתך: כאן אַל תלך, שם אַל תעבור, סכנה, סכנה — — —

וככה יצאתי בשלום מסביבת נאלאָוקי ובאתי אל איזור המאוכלס נוצרים. וכאן ראיתי מה רבו השקרים שהופצו בענין ההרעשות, שכאילו היתה הפליה בין רחובות יהודיים לנוצריים. לא נכון. שום פדות לא היתה. הפצצה עשתה שלה והרסה על שמאל ועל ימין. וככה ראיתי לפני הריסותיהם של בניני תפארה מסביב לפיל־הארמוניה, בתי מושב המיניסטרים, ארמון בּאָלוּאַדאָר, כל הרחוב נוֹבי שויאט ואחרים — בכל מקום הרס וחורבן, מוסדות, מרכזי צבא, בתי נכאות, בתי חנוך — הכל היה מטרה לאוירונים.

בנטות היום חזרתי אל סביבתי, סביבת יהודים. ערפל בין ערבים גם ועטה את הבתים והאנשים. צללים התנועעו ברחובות

ובחצרות. בני אדם מגיחים ויוצאים מפתחי בתיהם — „סוחרים" המה. אבות ובנים, נשים ענוגות וילדים יצאו לעסקיהם. בחשכת העיר יעשו את הדבר בלא פחד. וקולות שונים ומשונים יכריזו על מיני סחורה יקרי המציאות — סיגריות, מלפפונים, ממחטות, גרבים, תפוחי אדמה קלויים. והקונים יעברו מ„סוחר" ל„סוחר" — יאירו התיבה בפנס שביד, יעמדו על המקח. הסתכלתי בפרצופי המוכרים — הרי הם אותם הסוחרים שלפני שבועות מספר נהנו מטוב החיים, סיטונאים, חנוונים ורוכלים שפרנסתם היתה בטוחה וקבועה להם מ„ששת ימי בראשית" — עתה הגיעו עד דכא.

שבור ורצוץ חזרתי אל מעוני. השתטחתי על יצועי ותאוה אחת היתה בלבי: לשקוע בתרדמה. אולם תאותי לא באה. התהפכתי מצד אל צד ונלחמתי עם תבענותה של הקיבה. היש תקוה להשיג עתה דבר אוכל?

„תפריט" היום — מלפפונים. מלפפונים כבושים. מין מאכל זה היה עתה מצוי בכל בית. בבוקר — פת שחרית היתה של מלפפון כבוש. כזו היתה גם סעודת הצהרים.

סוף־סוף נמאסה עלי השכיבה. קמתי ויצאתי. ושוב היה לי ביתו של ר' ארקלי כגואל.

לאורו של נר חלב ישבו כל בני המשפחה וסחו במאורעות היום. מי נשדד כולו, מי — למחצה ומי הצליח להסתיר סחורה וממון. הצעירים מתעסקים בתיבות ובשידות, מוציאים ומכניסים, אורזים וטומנים. תרים אחרי מקומות סתר חדשים. פי התנור, בית הכבוד, ארון הלבנים, מלתחות ומזוות. ופתאום נפתחה הדלת — יהודי בא מהרחוב. והוא נוהר וצוהל. מה אירע? בשורות טובות בפיו. אחד שכן שמע מפלוני, ששמע מקרובו, שבא מאוטבוצק ושם הכל שמעו ברדיו ישועות ונחמות מארץ־ישראל. ראשית לכל, לא עוד תחסר שם הפרנסה, להיפך. והשנית — וזה העיקר — מדינת היהודים קמה ונהייתה. לא הספיקו להשתעשע עם היהודי המבשר ושני בא וכרוז בידו. בכרוז זה שהופץ עתה ברבים מודיעים מטעם מפקדת הכיבוש,

כי מהיום והלאה אסור ליהודים לסחור בשום חמרי גלם, ולא בעורות ולא במנופקטורה. לסנדלרים ולחייטים תינתן רשות מיוחדת לקנות שאריות של עור ואריג למלאכתם, מלאכת ה ט ל א ה לבד. עוד זה מדבר וחתנו של ר' ארקלי בא כל עוד נפשו בו ומספר שבהיות הערב באו אל שתי החנויות שלהם והחרימו שם את כל הסחורות. וקרוב לודאי שיבואו גם לבית לחפש את שארית הפליטה.

מהומה ומבוכה. הפל מתנפלים על הארגזים והצרורות — מה לעשות בהם? להעלותם על הגג, להפילם אל החצר? הישיש עצמו התרוצץ כמטורף. הוא בא עד לחלון. האנשים נבהלו — נתיראו פן יפיל עצמו מהחלון. והנה — דפיקות עזות בדלת. הם ב א ו. ובלי אומר ודברים אספו כל מה שהיה מוטל על הרצפה ועל המטות, הוציאו מהארונות את כלי הכסף והתכשיטים, טלטלו והשליכו וערבבו את כל כלי הבית. הוציאו מה שהוציאו מהר ובשתיקה. אחריהם עלה ובא אחד, הוציא עלה נייר מכיסו וקרא: הרי רשימת האנשים שעוונם גדול מנשוא. חמשה עשר ספקולנטים נדונו למאסר עולם. אחרים ייערפו בעד הטמנת כלי כסף ותכשיטי זהב. ואתה, יהודי ארור, הגדלת חטא על פשע. בביתך היו טמונים שמנים ואריגים, מבלי שהודעת על כך למפקדה. ח ב ל נכון לך, יהודי!

הוציאו את ר' ארקלי מהבית במטר קללות ונאצות של החיילים ויבבות כבושות של אנשי הבית.

ברגע הראשון קשה היה להאמין — את הישיש היקר הזה יובילו למאסר?! אחר פרצו בקול בוכים. מי יודע, מי יודע מה יעשו לו?

שלום, אהבה ו—גאטו

בוקר אחד הדביקו על כתלי הבתים מודעות גדולות שבראשן התנוסס נשר שחור גדול משובץ צלב הקרס ובהן היה כתוב לאמור:

מטעם הפיראר והקאנצלר הממלכתי אדולף היטלר נתמניתי מושל על שטח הכיבוש. מעתה אך שלום ישרור בארץ.

הפל חייבים לציית לפקודותי. הדבר הראשון ששמתי לי למטרה הוא ללמד את האוכלוסים הפולנים לאהוב את העם הגרמני. אי אז ישוב כל אחד למעשהו. אין שום מקום, ולא יהיה, למסיתים פוליטיים ולמנצלים מזרע היהודים.

ועל החתום: ד"ר פראנק, מושל, קראקוי.

„קראקוי" — ולא וארשה? „ללמד לאהוב" — כיצד לומדים לאהוב?

כזו היתה התמיהה עם קריאה ראשונה. תוכן הכרוז נדפס גם בעתון הפולני־הגרמני.

כשהגיע דבר המושל אל חצרי המעורבת דרשו בו השכנים כמין חומר, איש־איש לפי דרכו ויגונו. היהודים, ביחוד, ענו אחריו באנחה רבת משמעות. לפי שמהיום הראשון לכניסת הגרמנים לעיר כבר טעמנו טעמו של שלטון רודף שלום ושוחר טוב. החטיפה לעבודה, החרמת הסחורות וכלי הבית, המאסרים והמכות, שאך מטרה אחת להם: לבזותנו ולדכאנו — כל אלה סימנים טובים הם למה שצפוי לנו בבאות. ורק לפני ימים מספר ניתנו מטעם המפקדה העליונה ההוראות לועד הקהילה כיצד „להסדיר" מחדש את פעולותיו ובעיקר הטעימו את הפעולה של „חסד של אמת" למען המתים ופעולת הרגיסטרציה של החיים, הראשונה באה למנוע מגיפות והשניה למען דעת מה יש עוד לקחת מאת היהודים. והביקור הידוע של הגאַסטאפו בלשכת ועד הקהילה היה גם הוא רצוף שלום ואהבה. מתחילה גירשו את הפקידים עם אנשי הועד מחדרי עבודתם. אחר דרשו שייכנס ראש הועד ויודיע מהו סכום הכסף הנמצא ברשות הקהילה. וכשנקב את הסכום פתחו את הקופה ולקחו את כל מאה ועשרים אלף הזהובים בלא שיתנו קבלה. ואחר הכניסו את הפקידים ועשו אותם למוקיונים, פקדו עליהם להתרוצץ בחדרים, לעמוד, לשבת. ואחרי ה„אימונים" האלה ציוום להצמיד פניהם אל הקיר כאומרים לירות בהם מגבם — ו ל א ירו, ולא הכו, אלא שכמעט יצאה נשמתם מרוב פחד ועלבון... וכעבור זמן מה היתה פרשה מכאיבה של משא ומתן עם המפקדה

בדבר פתיחת בתי ספר מעטים, על רשיון להוציא לאור איזה עתון יהודי, על פתיחת מוסדות צדקה, רפואה, על חידוש פעולותיו של ארגון פלוני, אלמוני — שום דבר לא ניתן. ורק בדבר אחד נעתרו לועד הקהילה: לקבל יום־יום מספר אנשים לעבודה כפי שיושת על הקהילה. הסבירו וחזרו והסבירו שאין שום יהודי רוצה להסתלק מחובה זו של פינוי ההריסות, אלא שמעשי החטיפה הם־הם שמפחידים וגורמים להתחמקות בכלל. ואמרו — טוב. מעתה יבואו כמתנדבים. אלא שהנחה זו היתה טובה למשך לילה אחד. כי למחרת בבוקר שוב חטפו. דהיינו — קיבלו את שבע מאות האיש שהקהילה שלחה והוסיפו וחטפו עוד שש מאות. ובאו וטענו — הייתכן? הרי הבטחתם שבהתנדבות ייעשה הדבר? והשיבו: אמנם, כן. אנחנו בהבטחתנו עמוד נעמוד, ברם, מעשה החטיפה זהו עניבם של החיילים, שעשוע הוא להם.

ומלודז הגיעו ידיעות מחרידות. שם כבר מדברים על גאטו. ומספרים שגזירה יצאה על היהודים לשאת טלאי צהוב. ומהעיירות הקטנות רק אנחות תישמענה. לפליטים שהיו בתחילת המלחמה בוארשה ניתנה רשות לחזור לבתיהם, אולם השלטונות המקומיים מגרשים אותם חזרה לוארשה.

כזה היה חלקם של היהודים.

ואולם לא טוב מזה היה חלקם של שכנינו הפולנים. אף הם לא פסקו מלנהוג אבלות כל הימים. המאיור לובאַצקי היה לבוש שחורים, רעיתו הסתפקה בסרט שחור על זרועה ובשערה. ממעטי דברים הם האיש ואשתו, מפרק לפרק יחליפו מבטים נוגים וימחו דמעה מעל הפנים. בני אומתם שתה ישתו מכוס הפורעניות בלא עתם. מגליל פומרן ומשלאַזיה רק רע ישמעו. מגרשים את התושבים הפולנים מבלי שיניחו להם לקחת אתם מעט מרכושם. רבים מהם הומתו בדרכים בעוון פגיעה, כביכול, בגרמנים. בוארשה גופה היה מאורע מחריד, פעם בלילה נצטוו תושבי ארבעה רחובות, פולנים טהורים, לעזוב את מעונותיהם תוך רגעים מספר. משפחות של גרמנים לאלפים הובאו מארצות שכנות והיה צורך לאכסן אותן ברחובות הדורים. מורי

אוניברסיטאות וכמרים רבים נאסרו ושולחו למחנות ריכוז. בכפרים רוששו את האכרים, כל יבול שנמצא אתם ל„מותר" נחשב והוחרם.

ועתה נתגלה המגף הגרמני בצורת מושל, ומצוה על האוכלוסים להסתגל לתנאי החיים החדשים ו„שלום ישרור בארץ".

ויושבים האנשים וקוראים וחוזרים וקוראים את הכתוב בעתון הפולני־הגרמני ונושכים את בשרם.

אך הנה המאיור קם והודיע שהוא צריך ללכת ולמלא אחרי הוראתם של הכובשים. כי הנה הודיעו שכל הקצינים הגבוהים ששירתו בצבא פולין יבואו להרשם אצל המפקדה העליונה. בטוח הוא כי לא ישוב עוד לכאן, אל מחנה ריכוז ישלחוהו, אך הוא יעשה את הדבר. הוא לא יסתתר. הוא נכנס לחדרו, לקח מזודה, נפרד מאשתו ושכניו בחיבוקים, וכאבלים ליווהו לחוץ. איש לא פצה פיו. מרת לובאַצקה הסתירה פניה בכפיה ופרשה לפינתה. וכדי להפיג את הצער עשה אדאם פיאסאַצקי „מעשה אבירים" נזכר ביהודים שנואי נפשו ופתח בנאצות כדרכו: היהודים אשמים בכל. הם הספסרים, הם המעבירים את הפולנים על דעתם והם־הם שגרמו לתבוסתנו — —

ואז אי־מי הפסיקו:

— האין, פאן פיאסאַצקי, הנזיד הגרמני מדבר מתוך גרונך?

היה זה כמין עוקץ, משל־עם שנפוץ בקרב התושבים. שורש דבר הריהו במעשה שהיה:

בימים הראשונים לכיבוש הודיעו מטעם המפקדה כי יחלקו להמון נזיד חם. ועטו כיהודים, כפולנים אל ההענקה הזאת ולא ידעו רע. אולם למחרת התאוו הלייטננטים להציק לעניים והשתדלו להפלות בין יהודי לנוצרי. ונמצאו פולנים שעזרו להם בכך ופתחו בתואנות ובעלילות. אולם הטובים שבפולנים הניאום מעשות עוול והיו משמיעים בקול רם את הערותיהם:

— אי, איש פולין, אל יוליכך הנזיד הגרמני שולל! הטרם תדע כי לא צדקה עושה הכובש לנו בתתו לנו מעט הנזיד? הרי מכסף העיריה יבשלו לנו, מחלבנו ודמנו, ולכל האזרחים חלק בדבר.

מאז היה הדבר למשל לסתום פי כל מחרחר ריב ומחדש הסתה כנגד יהודים...

בסמוך לרחובנו יושב חבר הנעורים שלי, יוחנן. בימיה הקשים של וארשה, בזמן ההפצצות, לא יכולתי לעבור את הרחוב ולראות את ידידי. הייתי מסתפק בידיעות שקיבלתי בעקיפין. תמיד חרדתי ורעדתי — האין, חס ושלום, סכנה גדולה בביתו. עתה, עם הכיבוש, כשאין פחד אוירונים עלינו, יש לנו כבר היכולת לראות איש את רעהו פנים אל פנים ולהשיח דאגות. ברם, פחד אחר תוקפנו תמיד. ידענו כי אצל רבים מאנשי העט כבר „ביקרו" אנשי הגאֶסטאפו במטרה „למשש את הדופק". אחדים מהם כבר נגזרה עליהם גזירת גלות, מאסר. ומה יהיה אתנו? ורעי אלחנן יבליג תמיד על פחדו ויתאמץ להרגיע את כולנו. בכלל, ביתו תמיד בית ועד ל„אנשי שלומנו" וכעת משמש הבית מקור לידיעות מהנעשה בעולם בכלל ובעולם היהודים בפרט. אין עתונים ואין ראדיו ואיש־איש יראה דברים מהרהורי לבו. ומתכנסים בחשכה ומגבבים ידיעות וניחושים על מה שהיה ויהיה, וממעשי שוד והחרמה וגזיזת זקן יעברו לדבר על סופרים ועסקנים, מי ומי שהצליחו להימלט בעוד מועד ומי שמזלו שיחק לו לעבור את הגבול אפילו בימים אלה. שתי נשים מבאי הבית הן המביאות את הידיעות החשובות ממקור ראשון. האחת היא זו שעובדת בחברת „ג'וינט" והשניה, גיסתו של חברי העובדת בועד הקהילה באותן העבודות שהותרו מטעם השלטון.

ופעם קיבלנו משתי הנשים האלו שתי ידיעות שאחת סתרה את רעותה. האחת סיפרה כי בראדיו מסרו שארץ ישראל היתה למדינה גדולה, דהיינו — בשני עברי הירדן והמושלים הם מעין „טריאומויראט" — וייצמן, ז'בוטינסקי והאמיר עבד־אללה. ידיעה זו כידיעה שנשמעה כבר לא אחת בחצרות היהודים לא עשתה בנו עוד כל רושם. והאצנו בשניה שתמהר ותספר את חדשותיה היא. וזו מסרה דברים כהויתם. בלודז' יושב כבוד גרייזר, זה שיצאו לו מוניטין

ב„אהבת ישראל" משכבר הימים. והלה לא נח ולא שקט עד שיצר רעיון גאוני של גאֶטו, לאמור: התכנית היא לגרש מלודז' כמה יהודים שאפשר ואלה מהם ששום מחוז לא יוכל לשאתם יסודרו בתחום מושב מיוחד. וגרייזר יהיה למופת ואת תכנית הגאֶטו יעבירו בקרוב גם לוארשה.

עלי לומר כי מעודי אינני יושב אוהל. דרכי תמיד של „צפור דרור", אך הפעם אמרתי אל לבי — שפיר, הבו לי גאֶטו ובלבד שלא אאלץ שוב לכתת רגלי בנדודים. רבונו של עולם, מעט מנוחה לרגלי הכושלות ולמזוודותי העלובות. אלא שאדולף היטלר גם לדבר מצער זה לא נאות.

פותחים בנשק ומסיימים בזקן

כהיום לא ברור לי מה יודעים בעולם הגדול על הנעשה בשטח הכיבוש הגרמני שבפולין, ואם הללו שמתיימרים בידיעות נכונות מעריכים כראוי את מעשי הזוועה. ודאי שהמפריזם מפליגים בגודל הרעה עד לאין שעור, וכן המתונים, הנוהגים זהירות במסירת אינפורמאציות וקבלתן. ספק, אם אינם מפחיתים והולכים יותר מדי. אולם ברי לי שבעתיד הקרוב, עת הכובש יכלה את מעשהו ותגיע שעתו להסתלק, יתגלה פרצופו אל נכון ונדע כי מטרתו היתה לא ל מ ו ת ת אנשים, כי אם לאלצם ל ח י ו ת למען יראו וידעו כי כמתים הם חשובים.

הרגשה כזו ישנה בי מהיום הראשון לכיבוש והיא נתחזקה ביותר ביום שבו שוטטתי בחוצות העיר וראיתי בסבלותם של יהודים ונוכחתי לדעת, כי קם אותו דבר נורא שמפניו פחדתי יותר מאשר מפני עצם היסורים, והוא — ההסתגלות, כלומר — יהודים התחילו להביט על עצמם כעל משועבדים, נחותי דרגא, בקיצור — הרגל שנעשה טבע.

קמתי בבוקר ועשיתי לי חשבון הימים. הגעתי לפרשת החגים, אותו יום היה אצלי ספק חג. ספק חול. ואפשר יום טוב ראשון או אחרון של חג הסוכות? בחצר וברחוב לא נראה כל סימן לחג. יהודים

עסוקים בדברים שאינם סובלים דיחוי — מים יש להביא לבית. והמוח מצטמק מחבל תחבולות, כיצד להתחמק מהחטיפה.

הסתכלתי בראי וראיתי את עצמי בכל רע. נשתניתי תכלית שינוי. בפנים רזון, חיורון, והעינים, דומה, אינן שלי. אתמול ביליתי רוב היום בבית — ולא טוב עשיתי. הרביצה בבית תיטול ממני את חיותי לחלוטין. יש לצאת שוב לרחוב. יחטפו, לא יחטפו — אחת היא לי.

אולם קודם כל יש לפקוד את ביתו של פטרון החצר השניה שלי. שהרי נתבשרנו שר׳ ארקלי חזר בשלום. חיילים הביאוהו ואמרו: אם יחזור סבא זה, לסורו, דהיינו — אם המצא יימצא בביתו כל דבר אסור — ידעו את תנואת הגאסטאפו, לארץ גזירה יישלח הפושע ושוב לא יראו אותו.

הייתי בטוח שהשמחה עתה במעונו של הישיש היקר. ולא היא. מצאתיו יושב כמאובן, כאילו שום נס לא נעשה לו. הקדמתי בשלומו ובברוך מתיר אסורים, והוא השיב בשפה רפה — הבלים. ניסיתי לעודדו והוא נד בראשו, כמי שמתו מוטל לפניו.

ישבתי והסתכלתי במה שנעשה בבית. ריקנות ושממון בכל. הארונות והשידות שהיו מלאים כל טוב, עתה הם פתוחים לרווחה והיו כאומרים: הביטו וראו מה היה לנו. בזזונו והציגונו כלים ריקים. הקירות ערומים — אי כל אותם כלי הנחושת, הנברשות ושאר תשמישים משל מתכת שונה שהיו פאר הבית? ואלה הדברים שנשתיירו, כלומר — אותם מטלטלים וחפצים שלא נשאו חן לפני המחרימים, עתה הם מתגוללים על הרצפה והם דומים לגרוטאות ובלויים שאין כל חפץ בהם. אמרתי אל לבי — אזכיר לבעל הבית שחג היום לישראל ויתנער מקפאונו ושממונו. אך לא מצאתי כל דרך לעודדו. ראיתי שאין כאן מקום לשמחת חג ולא לשמחת שחרור. קמתי ויצאתי בלא ברכה.

ובחצרות וברחובות עוד החיפושים בעצם תקפם. מה מחפשים? נשק. ברי להם לנאצים שלתושבים יש נשק, אי אפשר שלא יהיה

טמון אתם כלי חבלה. ודאי שנמצאים בני אדם הזוממים לעשות מעשי נקם בחיילותיו של הפיראָר. ועל כן חיפשו וחיפשו יום ולילה — הבו את נשקכם! ומשראו שכל יגיעם לשוא, גמרו בנפשם לסיים את החיפושים בקיצוץ זקנם של יהודים.

וכאן עלי לציין את המנהג המשונה והאכזרי שנהגו במעשה „תרבותי" זה. ידענו משכבר הימים מעשה קיצוץ הזקן של היהודים. קיצצו את זקנינו בימי הבינים, קיצצו את הזקן גם בזמן החדש — בראשית המאה העשרים, אולם למדרגה כזו של מלאכת הגלבים לא הגיעו מעולם.

והרי תמונה חיה:

עמד לו הלייטננט, או החייל נושא כליו, שולף מתחת למדיו מספרים הדומים למספרים שמקצצים בהם חוטי ברזל דוקרניים, והוא מעביר אותם בשלוה הירואית על פני שערות הראש. המספרים נוגעים ואינם נוגעים בשער. הוא מעלה ומוריד, מוריד ומעלה, כתר אחר מקום יאה ונאה. אך פתאום הוא מתעורר — הרי זקן להפליא, והיה כאילו ראה את הזקן רק עתה. ואז הוא נרתע כדי פסיעה ומכין עצמו למלאכה. לסוף הוא מושיט את הכלי ובזהירות רבה הריהו מקצץ רק חלק מפאת הזקן. ואז היהודי פושט יד כתובע: א, נו, כלה מלאכתך. והנאצי ישיב: לא. זה מספיק. כך נאה יותר. אחר יוציא ראי כיס קטן, יגישהו אל מול עיניו של המקוצץ: הטוב אתה כעת בעיני עצמך?

וככה ראיתי כמה וכמה יהודים כשהם מתהלכים נכלמים וחפויי ראש. והיו שהערימו וקשרו את סנטרם במטפחת.

הרחובות היו שוממים וקודרים, היה בוקר סתיו שופע צללים ויגון. מראה הבתים והאנשים כתמול ושלשום. אין כל סימן וזכר לחג. כעבור שעה קלה הגיחו ויצאו משערי הבתים נשים ונערות כשהן עמוסות סלים ותיבות. אלה המה הרוכלים שמיום ליום „מתעשר" משלח ידם. והרי הם מכריזים בקולי קולות על סחורותיהם — סיגריות, גרבים, עניבות, כתפיות ושאר מיני סדקית. וראש לכל — מלפפונים. רבונו של עולם, מהיכן השיגה ידם כל כך הרבה מלפפונים כבושים?

ומסתכל אני בפרצופיהם של הללו. הוי, הרי הן־הן אותן בנות פולין, נשי חסידים ונערותיהם, שאין משלן לצניעות ולנוי. והרי כאן יש למצוא לא אחת מ„מלכות היופי", שרבים־רבים מהמשוררים והציירים גמרו עליהן את ההלל. כה נשחת מראיהן וכה נתנוולו...

עברתי מהן והלאה כשדמעות חינקו גרוני.

באתי לרחוב אחר ומצאתיו מלא אנשים נושאים כלים בידיהם. כלים מלאים וכלים ריקים. אל עבר הויכסל ינהרו. מקום אחד יש שקל לגשת ולשאוב משם מים. הגברתנים נושאים דלי או כד גדול והחלשים יסחבו על כתפיהם קנקן או צנצנת של זכוכית. ובשמחה ילכו. שמחת בית השואבה — אמרתי. הרי זכר לחג הסוכות.

בראותי את שורת האנשים הארוכה הפוסעים כבקצב עם כליהם נתעורר גם בי החשק לעשות כמעשיהם. אלא ששום כלי לא היה אתי. רציתי לחזור לביתי ולקחת צנצנת. אך נמלכתי ואמרתי: שכרי יצא בהפסדי. חשתי שאין כוחותי אתי להליכה רבה וגם לשאת משא של כמה לוגים מים.

ופתאום — עדת יהודים מובלה בידי חיילים, והיהודים מלובשים מעט כביום חג. חשקה נפשם בתפילה בצבור ונתכנסו בבית חסידים לצאת ידי חובתם לשמים. ואנשי הגאסטאפו באו והחרידום: לא עת תפילה היום. העיר משובשת עוד במעי מפולת והבריות הללו יבלו זמנם לריק בתפילות! והובילום בדברי קנתור ונאצה. ואני עמדתי וראיתי במחזה. סוף־סוף, מה היום מימים? ולמה רגשו יהודים לבוא חבושי כובעי סאמיט לבית תפילתם? עלי לחקור שורש דבר ויהי מה. אם באמת חג היום — הרי אני חוזר ובא לביתו של ר' ארקילי ולא אנוח ולא אשקוט עד שלא אראה את הישיש מלובש בגדי חג וכולנו יחד נטרד לרגעים את היגון מלבנו. נתעודד ונחליף כוח. אז אולי נמריץ את מרת אספירה להכין מעט נזיד ונטעם טעם של סעודת חג.

עוד אני מהרהר והנה ידו של לייטננט טופחת לי על כתפי:

— אי, יהודי, הכיצד אתה מטייל להנאתך ברחובה של עיר

ואין אתה נוקף אצבע למען טיהור הרחובות מחלאתם? הזדרז ובוא לעבודה. רואה אני בך שאין בגבורים חלקך ועל כן בחרתי למענך עבודה קלה, בואה, היפ!

אני לא נתבהלתי ביותר מדבריו, לפי שבעוד מועד הכינותי לי רפואה למכה. הוצאתי מין פתק של רופא שהיה מתגלגל בכיסי חדשים מספר ואמרתי:

— הרי בכאן מעיד עלי הרופא שחלוש אני ביותר. וזכות זו עמדה לי שהלייטננט שם עין בפתק כ„תרנגול בבני אדם" ויעזבני לנפשי.

סעודת יום-טוב — בשר סוסים

סוף־סוף נתברר לי, כי חג היום. חג שמחת תורה.

עברתי כמה רחובות וראיתי תנועות משונות של יהודים. מפה ושם מגיחים מהחצר, עוברים את הרחוב ביעף ומתעלמים בחצר שניה. פתאום יתרוקן הרחוב כולו, וכעבור שעה קלה אראה קבוצות־קבוצות חומקות ליד הבתים כבעלי חיים נפחדים.

קרבתי אל קבוצה אחת של יהודים וראיתי כמה מהם חבושים כובעי חג. תפשתי לו לנער אחד בזרועו ושאלתיו:

— מה המעשה אשר יעשו עתה היהודים?

הנער הביט עלי בחשד. אחר נתאושש ואמר:

— שמחת תורה היום. מחפשים מנין. רוצים ב„הקפות"...

הואיל וכך — אמרתי אל לבי — עלי למהר אל חצרו של ר' ארקלי.

אולם בדרך פגשו בי חברים לעט וזירזוני: — בוא ונסור אל בית האוכל שברחוב קארמליצקה. שם אנשי שלומנו יתוועדו ויסבו אל קערת נזיד. חג היום.

באתי לאותו חדר מלא עשן ופיח ומצאתי שם עשרות אחדות של סופרים ועתונאים. אלא שמראה פני כולם היה כשל בני אדם

החיים לא את חייהם הם. את רוחם ורצונם, מרצם ומעשיהם השליכו אחרי גוום. כפותים הם לזמן הארור ולא יכירום רואיהם. רובם ככולם היו בין המבקשים מפלט במזרחה של המדינה והיו עושים לילות כימים במנוסה הידועה, אלא שלא שיחקה להם השעה, כמוני, ונמצאו פתאום במלכודת. והיו גם כאלה שלא נגררו אחרי הנמלטים, אם מפאת רפיון רוחם ואם מפאת היותם קשורים לצל קורה ולמשפחה.

יושבים הם כאן בחדר אוכל זה המשמש להם כעין מקלט עראי ומתלבטים בהרהורים נוגים על הבאות. ענין אחד ממלא את מוחם וטורף את חושיהם — האם לא יבואו פתאום ויובילום אל הגאסטאפו? — ואז כל רעה נגד פניהם. לפי שכל אחד ואחד מהם יודע שלא אחת „חטא" במשיכת קולמוס או בפליטת פה. והם מסיחים על מה שכבר עשו אנשי הגאסטאפו לסופר או לעתונאי פלוני ומה הם עתידים עוד לעשות לכל משפחת הסופרים הנמקה כאן ביסורי צפיה.

ותוך שיחת רעים עובר את מוחי רעיון כברק: מי הם הללו במסיבה זו? הרי רק לפני שבועות מספר היו אלה אמנים יוצרים שלא עבר עליהם יום בלי חידוש שביצירה, מי בעטו ומי במכחולו — ועתה הריהם כנרות כבויים וכל מעיינם — מעט נזיד, וכל „ראית הנולד" שלהם — היא מאסר, עינויי נפש וגוף. ורעד עבר את בשרי, האין אני כמוהם, בודד ונעזב, שכל כוח הראיה והשמיעה לטוב ולנעלה, כל תחושה ורטט למען הנשגב, הולך וכלה, והרי אנו משולים למי שצלם אלהים הולך ומיטשטש וכל עצמנו אינו אלא בלויי סחבות.

ועל משכן לילה ישיחו בענין רב. כי ידוע לכל שאין אדם, העלול ליפול בידי מעוול, לן שני לילות במקום אחד.

ומענין לענין, עד שאחד מפסיק ואומר בהתפעלות עצומה: פלוני מודע השיג אתמול ליטרה של בשר ובמקח השוה, והבשר, כלומר, אינו חס ושלום, בשר חזיר, אלא ככה, בערך, בשר סוס.

באתי לביתו של ר' ארקלי.

לאור היום הרב שחדר עתה לבית ראיתי מה שלא ראיתי בבוקר. בעל הבית ממשמש כל הזמן בלחייו ובסנטרו. אויה לי. את חצי זקנו

גלחו ואני לא ידעתי. ניסיתי לנחמו, אך הוי קידמני ואמר: ולואי ויבוא בזה הקץ לכל צרותינו.

עתה שב אליו הדיבור. עומד הוא ומסתכל בראי ומספר בפרוטרוט כיצד התעללו בו וכיצד הבליג ולא נפל ברוחו.

ואני שומע אותו ותר אחרי כל תנועה וקו שבפניו ורואה שהוא מגזם והולך, כי זו האצילות שהיתה שפוכה תמיד על פניו עתה כמעט שאין לה כל שיור. נדמה לי שהונמכה קומתו וכבה אור עיניו.

בינתיים נתמלא הבית אורחים והם מסבים אל השולחן. אחד בא ומכריז: יומא טבא, יהודים! ומישהו משיב בצפצוף חלוש: מועדים לשמחה. אלא שקולות אלה נבלעים בדממה וביגון השפוכים בחלל החדר.

רואה אני פנים חדשות ושואל למוצאם. מיד פוערים פיהם ומוסרים: מלודז' ומסוכאטשוב ומכמה ערים אחרות, מחמת המציק עזבו ביתם ובאו לכאן למצוא מנוחה מעטה לנפשם. שנים שבאו מקאליש מספרים שגרשום ממעונותיהם ולא הניחום לקחת אתם אפילו „כי הוא זה", ונמלטו בעוד עורם על בשרם. והרי יהודי אחד שבא מפלוצק, והוא מספר נוראות. שם תופשים יהודים ומצווים עליהם ללכת על גחונם שעות שלמות...

אורחים אלה לא היום ולא אתמול באו. בפינות שונות שבחצר ובבואות ובחדרי המדרגות רבצו, ורק לכבוד החג נתכנסו למעונו של בעל הבית. מצווה היא לטעום מסעודת יום טוב. אחדים מהם הביאו אתם ממה שהיה שמור בתרמיליהם, מי מליחים שנים מצא ומי קופסת סרדינים. אחד הניח על השולחן מעט שומים ובצלים ושאר ירקות. גם לחם „כזית" היה כדי ברכת „המוציא", והיתה רק דאגה אחת — נטילת ידים כהלכה, מעט מים, לא במשורה, מי יביא לבית! וקם ר' ארקלי והודיע כי מעט יי"ש לקידוש יש אתו, ונתפעלו מאד המסובים ונתעוררו. לסוף נכנסה הבת האצילה והודיעה כי סעודה כהלכה תהיה. יש מרק — ובשר. אור משונה ניצת בעינים... וכשהוגשו הצלחות היו ה„קלים" שבחבורה מעיפים עין אחד לשני לאמור: רזי לי, רזי

לי. הפל ידעו מה טיבו של בשר זה המוגש להם. סתם יהודים אדוקים אכלו בלי שאול שאלות. משראו כי אחדים מהצד מהססים, ניגש מישהו מבני הבית ולחש להם: במסירות נפש ממש השיגו הבשר, מ ש ם, מאוטבוצק הביאוהו. שם שחיטה בסתר נעשית...

ונשארו עוד שנים־שלושה שלא נתנו אימון בכל מה שסחו להם ולא נגעו במאכל.

אני הבטתי כל העת אל מרת אספירה. ראיתי שהיא מתענה ביסורי חרטה. רחמיה נכמרו על אביה התם, המאמין לכל מוצא פיה.

והיא קרבה אלי ואמרה:

— התדע כי זה ימים אחדים שאבא לא טעם טעם של מאכל ראוי לשמו. ומה עלי לעשות?

— ובאמת — עניתי אחריה — מה אפשר לעשות? מוטב שלא ידע מאומה ויהיה שוגג.

ור׳ ארקלי טעם שנית מצנצנת הי״ש מלוא הלוגמא וקינח בנתח בשר ופתח ואמר:

— ככה, ככה, רבותי. בכל דור ודור קמו עלינו עמלקים לכלותנו, אלא שהקדוש ברוך הוא מצילנו מידם. וכאשר יענו אותנו בעינויים קשים במקום אחד, ריוח והצלה יעמוד לנו ממקום אחר. הנה, למשל, אסרו את השחיטה בוארשה ויהודים מתחכמים להם ושוחטים באוטבוצק, וברוך המקום שהחג לא נתחלל לגמרי, ויהי רצון שבשנה הבאה תהיה לנו שמחת תורה בשלמות. אכלו, אכלו יהודים, ויערב לכם.

ואז כל המסובים, למן החפשים ועד החסידים חבושי כובעי הסמיט נטלו איש־איש את נתח הבשר שבצלחתו ואכלו ונהנו.

היטלר בוארשה ועניו הגאטו

פעם כשהיינו מסובים בביתו של ידידי אלחנן נתעוררו אחדים וסחו במאורע שהיו לפני חמשה עשר יום, דהיינו — מיד לאחר הכיבוש. ראיתי שהם מתפוונים לבקורו של היטלר בוארשה. לא הבנתי מה ראו על ככה להעלות עתה על ראש שיחתנו אותו יום בו ברך הפיראר על החורבן. נסיתי להסביר לעצמי טעמו של דבר. היו כאלה בעיר שאמרו: בקורו של היטלר לא היה ולא נברא, אלא משל היה. והואיל וכך צרפתי את עצמי אף אני לשיחה, ונתברר שלא רק אני, אלא עוד אחדים מהחבורה שלנו „זכו" לראות אפס קצהו של פרצופו של אותו איש.

ומעשה שהיה כך היה.

עוד בטרם שנפלה וארשה התהלכו שמועות כי היטלר נמצא בחזית, וכי הוא חונה במעונו של המטה הראשי אשר בפרושקוב. והיו שמסרו ממקורות נאמנים שבמישור הזאפסי הוא חונה. יהודים התוכחו והביאו ראיות לחיזוק ולסתירה. היו שהוכיחו בעליל כי לא יתכן שמושל עריץ יסתפן ויבוא לפני ולפנים של מדינה כבושה, וכנגדם טענו האחרים שאין להעלות על הדעת כי חילות הנאצים יסתערו על עם שקט ובוטח וישסעוהו „סתם" מבלי שפניו של הפיראר יהיו בקרב. ואכן אף אני סבור הייתי כי כל האש ששלחו עלינו ממרומים רק בכוחו של היטלר בא. הוא העומד במערכה ובחמת נקם הוא מצוה לעשות שפטים בתושבים ש„העזו" לעמוד על נפשם. והנה כעבור שנים, שלושה ימים שמענו כבר על מסדרים מיוחדים של גנראלים הנעשים על ככר פילסודסקי. וסמוך לזה נתפרסמה הודעה ברחובות לאמר: „מחר משעה 7 עד 3 אחרי הצהרים יהיו רחובות אלה ואלה סגורים ומסוגרים, אין יוצא ואין בא. וכל מי שייראה ליד פתח ביתו או ליד החלון ירה ייראה". אמרתי בלבי: הרי זה בא. עלי למצוא שעת כושר לראותו ויהי מה. השפמתי ויצאתי לתור לי בית. ומיד נזדמן לי אחד ממיודעי היושב בשדרות, ומעונו בעלית גג ואשנב קטן לו שמבעדו אפשר להיות רואה ואינו נראה. קשה היה

לראות את כל מחנה הצבא לאגפיו ויותר קשה היה לראות אותו בכל שעור קומתו. לפי צורתם ואופן פסיעתם של השלישים וכל הפמליא הכרנו שזה היושב בראש הרכב הוא היטלר. לבוש היה מדים כאחד הקצינים הרגילים. העינים היו כפוזלות ומרצדות לכל עבר. היד שלוחה לפנים והקול — הוי, הרי זה אותו קול משגע היוצא מתיבת הרדיו — קורא: „זיג"! ומסביב לו הומים כצאן קדשים: „הייל!". ואחר, כשנתפנו הרחובות וחזרתי לביתי ניחמתי על כיתות רגלי. מה ראיתי, מה שמעתי? את אשמדאי מלך השדים אני יכול למצוא בפרצופו ובקולו של כל אחד מאנשי הגאֶסטאפו...

אותו ספוּר שלי, בערך, נשמע גם מפיות אחרים מהמסובים.

ובכן מנוי וגמור שהיטלר ביקר את וארשה, ובכן?

והוסיפו ואמרו: לא היה זה בקוּר סתם. לפי שימים מספר לאחר זה הובאה הידיעה בעתונים הגרמנים בצרוף הערה כי חשיבות גדולה מאד נודעת לבקורו זה. וכדי להוציא מלבותיהם של חיילים קטני אמנה השמיע היטלר את דברו בבאֶלואֶדר שפולין נפלה ולא תוסיף קום. פסוק זה השמיע לא אחת עם פרוץ המלחמה, ועתה שטרח ובא לעיר נתן לדברו זה חזוק וקיום...

והואיל וכך — העיר אחד מאנשי שלומנו — מהן התוצאות המוחשיות של הבקוּר שתהיינה עוד בקרוב, מחוץ לאלה שמבשׂרנו נחזה אותן יום יום ושעה שעה?

ואז קפץ אחד ואמר: חמדה גנוזה לו להיטלר ואותה הוא יעניק לנו בקרוב ובמהרה, והיא — גאֶטו.

ומשצפה ועלתה שוב פרשת הגאֶטו קמתי ואמרתי בבטחה:

— ידידי ורעי, כל ענין זה של הגאֶטו אין לו רגלים. ומה שנוגע לשאר השערות על מזימות שמד ואֶבדן הרי דעתי היא שהיטלר לא יגזור עלינו כליה של ממש, לא בחרב ואש יבוא עלינו, ולא לויכסל ישליך אותנו, ואף לא חומות גאֶטו יקים לנו.

— מה הבטחון הזה אשר בטחת? — לטשו עלי הרעים עיני תמהון ולגלוג כאחד.

— בטחוני חזק בהיטלר שלא יאבד במו ידיו את הנשק הטוב שיש לו כנגדנו כל עוד אנו בחיים. מטרתו היא לקצץ בזכויותינו, להשפילנו ולדכאנו, להראות לעולם כולו שכל יכול הוא. זה לעומת זה — הוא החזק ואנו החלשים, ושנים רבות הננו בידיו כחומר ביד היוצר. לא כן אם כלה יעשה בנו. אין לו עוד עם בעולם שיהיה נתון בידיו למשיסה כמונו. את נחת זרועו בשלמות לא יוכל להראות לא כלפי הצ׳כים ולא כלפי הפולנים ואחרים. אנו כשאנו ח י י ם דרושים לו כאויר לנשימה. במותנו לא ירויח כלום.

אחר נוכחו כל מיודעי בצדקת דברי. בששים הימים שחייתי בוארשה רבות ראיתי, כיצד על פי שיטה יעשו הנאצים את מעשיהם. לא המיתו, לא איבדו. הידיעות על ירית המונים מוגזמות עד מאד, להפיל אימה, להביא מורך בלב — זוהי התכלית. אין רצונו של הנאציזם אלא לשבור את רוחנו, ורק לא למותתנו במיתת הגוף.

עוד אנו מסיחים בפרשת הגאטו והנה אחד בא ובידו צרור של ניירות, מין פתקים, ובהם היה כתוב — לא נדפס, אלא כתוב במכונת כתיבה — שענין הגאטו הוא אַקטואַלי מאוד ואלה ואלה הם הרחובות המוקצים ליהודים לתחום מושבם.

מיד פתחו המסובים בקנטורים: הרי עיניך הרואות כי הגאטו בוארשה הוא ע ו ב ד ה.

ואני לא נתפסתי לדבריהם, אלא מצאתי מניה וביה תשובה:

— והיכן היא הפקודה הרשמית מטעם השלטונות בדבר הגאטו?

— הטרם תדע כיצד פקודות נעשות בכאן? — עמדו ההם על דעתם. הרי לפנינו תכנית מפורטת של גאטו ואתה טוען להד״ם!

באין ברירה נטלתי אף אני פתק אחד לידי ולמדתי לדעת טיבו של הענין. מיד ראיתי כי רעה כפולה ומכופלת חרשו ממציאי הגאטו בוארשה. אין זה אלא משחק שדים. צאו וראו — אמרתי רחוב פאנסקה, למשל, רחוב שכולו יהודים, הוצא מהתחום, ולעומתו רחוב מארשאל־קובסקה, שרובו ככולו מאוכלס נוצרים „נמסר״ ליהודים. וכן „הועברו״ לנו חלקים חשובים מהשדרות ה„טהורות״ ועוד רחובות

שמאז ומעולם לא היו יהודים מצויים שם, ורבו כן רבו הקוריוזים: חלק מרחוב טוארדה ועוד רחובות צדדיים, ששום פולני „אציל" לא היה נאות מעולם לשבת בהם — עתה נקראים הם להיות „מחוץ ליהודים".

נמנינו וגמרנו ללכת אל ועד הקהילה ולחקור שם שורש דבר.

בצאתנו לרחוב ראינו לתמהוננו הרב מאות רבות של עגלות־יד מלאות מטלטלין מוסעות בחפזון בידי אלפי אנשים, ורעש ומהומה כב„דור הפלגה".

— הרי הגאטו הולך ומסתדר מאליו — העיר מישהו לאזני.

לא ידעתי נפשי. נגשתי אל יהודי אחד ושאלתיו:

— מה החפזון הזה? הרי שום הודעה רשמית לא היתה עדיין, ומי המריצכם לעזוב את מעונכם ולנוד על פני העיר?

והוא משיב בחכמה:

— הטרם תדע, כי אין מוקדם ומאוחר בהוראותיהם ופקודותיהם? ומה אעשה אם פתאום תוצא הפקודה לעבור לתחום המושב במשך דקות מספר? וארשה כבר טעמה טעמן של פקודות חפזון. ועל כן אמרתי: טובה שעה אחת קודם.

עברנו מהם והלאה והנה כנופיות אחרות של אנשים אשר מראיהם לא כעוברים מרחוב לרחוב היה, אלא כמי שיוצא את העיר לחלוטין. הכרתי זאת לפי הלבוש, הדיבור והצרורות.

— ואתם לאן?

ואנשים ונשים עונים לי קצרות:

— בטרם שיבוא היטלר וישליכנו אל מצולות הויכסל, הרי אנו מקדימים ויוצאים אל הבוג.

והרחובות הולכים ומשחירים מרוב אדם, אולם קודרים ביותר פני האנשים. ערב־רב של „גבירים" וקבצנים שהיו ושנעשו. אלה לאלה שואלים:

— ואתם לאן?

ומשיבים בטעם:

— פלוני קרוב לי ברחוב פלוני ויאספנו אל ביתו...

בבואנו עד לבית ועד הקהילה ראינו והנה המונים־המונים שם צובאים על פתחי הלשכות ומחכים לפתרונים. ובפנים אין איש מאנשי הועד. עוד מהבוקר הזדרזו והלכו אל השלטונות להסביר להם כי ענין הגאֶטו מוקשה מיסודו. ומשם הגיעו ידיעות, כי אין הלייטננטים רוצים לשנות את רוע הגזירה. והרי הפרנסים חוזרים. ומקיפים אותם מכל צד: נו, מה נשמע? וההם מזיעים ונושמים בכבדות. חזרו כלעומת שהלכו. הלייטננטים מקשיחים לבם. ועתה אין מענה בפיהם להמון העם. השם ירחם — זהו כל מה שהם יודעים. ומובן שאין לסמוך על נסים והלכך טוב יעשו. אם יהיו מוכנים על כל צרה שלא תבוא.

נחלצתי מההמון, נפרדתי מרעי בבושת פנים ושמתי פני אל חצרותי השתים. אם גאֶטו — הרי השכנים כולם שמשני הרחובות יאלצו „לערוך" גלות. ואכן, המבוכה שם רבה, והתכונה גדולה. מהחצר היהודית יצאו כבר כמחציתם של התושבים וכל מה שיכלו שאת לקחו אתם — מטות, שולחנות וכלי מטבח, איש־איש אל קרובו שבנגלה או שבנסתר ילך.

אחר היה המצב בחצרי המעורבת. כאן, בחורבה למחצה, התהלכו השכנים הנוצרים חפויי ראש וזועפים על תבל כולה. בראותם את הנעשה עתה בקרב היהודים, זכרו את כל התלאה שמצאה את אחיהם אשר בפומרן ובשלאֶזיה. אולם יש כאלה שלמראית עין ינודו להם, ליהודים, בראשם, ובקרב לבם ישמחו לאידם, ואדאם פיאסאֶצקי, למשל, לא יעצור ברוחו ויגלה שמחתו ברבים:

— בא יומכם, יהודונים, הגרמנים ילמדוכם חלק מדי יום ביומו. את אשר לא השיגה ידם של הפולנים לעשות לכם, ישלימו בכפל כפליים הכובשים השואבים.

בעיקר הוא מתכוון בדבריו אלה לעקוץ את זה הפולני בן דת משה, אשר לא הניח כל חג לאומי מלעשותו כחג ביתו, וכל ימיו הוא שקוד על טיהור ביתו מאבק כל דבר שיסודו במנהגי יהודים — עתה מצא בו התגר הפולני מטרה לחצי לעגו. יודע הוא,

כי אין כוחו של פיאסאָצקי אלא בפיו וכי לולא מעט לחם החסד שהוא אוכל אצל החיילים לא היה מעיז לפשק שפתיו דוקא עתה ולראות את „אחיו" הפולני ביום צרתו. ועוד ברור לו, כי אילו בעת גדולתה של פולין היה נטפל אליו מחרחר ריב זה להרעימו, כי אז את עלבונו היה תובע ובפלילים היה דורש להשתיקו, בשם ה„רזשצ'פוספוליטה" היה מגן על עצמו. ברם, מה יעשה כהיום — אם החייל הגרמני, שלמראהו יתפלץ כל בן אדם, היה יהיה למגינו של כל הדיוט אשר בכבוד יהודים יתקלס, ועל כן יבלע את נטפי הארס ויתכווץ מפני פיאסאָצקי כעכבר במלכדתו.

אכן, רע ומר גורלו של פאן זיידאָן. מנוחה לא ידע לא ביום ולא בלילה. ומחסה מעט הוא מבקש דוקא אצל שכניו היהודים שהיו תמיד שׂנואי נפשו. ויש אשר יפתח סגור לבו וישיח דאגתו:

— מילא, אתם, יהודים של ממש, אם יקרה מקרכם לעזוב משכנותיכם, הרי לכל אחד ואחד מכם ודאי שיש לו לאן לפנות. ברם, מה יעשה חלכה כמוני ביום שהגאָטו יקום ויהיה, לאן אטלטל את עצמותי, מה לי ומי לי ברחוב היהודים? אין אני אלא קרח מכאן ומכאן.

ומסתכל אני בפרצופו של „פולני בן דת משה" זה ורחמי, פשוט, נכמרו עליו. היכן מקלט לראשו ימצא? ואף אותו בן שלו, המשומד, ספק אם זכותו תגן עליו. לפי שמיום שאנשי הגאָסטאפו נעשו „בני בית" בחצר, לא ידע לשית עצות בנפשו. לבו אמר לו כי הצלב המפאר פתח ביתו עוד יהיה בעוכריו. כי בוא יבוא יום והיטלר יפקוד גם אותו ויתבקש לפתוח לעיני כל את מגילת היוחסין שלו. והוא מתלבט בספקותיו, מוריד את הצלב ותולאו, מוריד ותולה — ומה תועלת לו לאב מבן טפוחים שכזה ביום צרה?

שמונה ימים תמימים היתה המבוכה במוחותיהם של היהודים. היהיה גאָטו, אם לא? ברחוב ובבית, בחצר ובמרתפים היו מנחשים ומתנַחים. אנשים, נשים, זקנים וטף התרוצצו מרחוב לרחוב — וכולם

יחד אל לשכת הקהילה. והפרנסים משכימים ומעריבים ומטכסים עצה. משלחת הולכת ומשלחת באה. הלייטננטים עונים תמיד הן ולאו. ניכר היה שמתכוונים הם לענות את היהודים ביסורי הספק. והיו אלפים ורבבות שכבר השלימו עם הרעיון: גאָטו, יהי גאָטו, אולם יבוא־נא הדבר, והקץ להתלבטות. אולם משאלתם לא באה, כשם שלא באה משאלתם של אלפים שבקשו את המות שיבוא ויגאלם מצרותיהם...

ובינתים הסחתי את דעתי מכל ענין הגאָטו ואמרתי — יעשה הזמן את שלו. לפי שעה לא אזוז ממקומי. אהיה בין האחרונים שיבואו אל בין החומות. אולם לא הספקתי לישב בשלוה אף שעה קלה. כי שוב קפץ עלי רגזם של נדודים. הדבר נודע ברבים, כי מלבד מאסרו הידוע של עתונאי ידוע נתפבדו היום רבים מבין הסופרים בבקורים של הגאָסטאפו. ביד גסה עשו „סדרים" בספריה „יודאיקה" והציגוה ריקה. בבתי הרבנים של בית הכנסת שברחוב טלומַצקה חיפשו כסף וזהב ו„דרך אגב" החרימו שם ספרים וכתבי־יד. ומי ידע ידוע מה הם הכתבים הכשרים בעיניהם? צררתי מה שניתן לצרור, נשאתי רגלי ויצאתי לחפש גג לראשי. תרתי מקום במרתף המעופש וברחתי משם כל עוד רוחי בי ובאתי לעלית גג. עזבתי גם מעון זה שהיה פרוץ כמעט מכל עבריו וחזרתי לדירתי הקודמת שלא היתה אלא חורבה. החלונות שבורים, הקירות רעועים וכל רגע עלול אני למצוא שם קברי. ועושה אני לילות כימים ורובץ על משפבי כשאני עטוף סחבותי ושומר על כתבי יד כעל בבת עיני.

ופעם קפצתי וקראתי — אל אלהים, יבוא נא הגאָטו במהרה, במהרה! מי יתן ואוכל לטלטל עצמי אל תוך משרץ בני אדם, והיתה שם נפשי לפליטה.

יצאתי לרחוב וכל מי שפגשתי שאלתי במין צפיה: מה נשמע, הכבר הכריזו רשמית על הגאָטו? סתם יהודים פטרוני ב„עפר לפיך", ואילו מכירי שידעו בי כי אני כופר בכל הענין נדו עתה לי. חשבוני למטורף.

אולם עד כה וכה נתרחש לי נס. מלומד אני בנסים, ואף הפעם

עמד לי רוח והצלה מביתה של מרת לובצקה. אחרי מעשה של המאיור שהלך ונרשם כמי ששרת כקצין בצבא פולין הלכו גם האחים הקצינים שהיו בבית והם יחד עם שאר ה„שבויים" נשלחו למחנות ריכוז. מה עשתה האשה האצילה שלא תימק בבדידותה וביגונה? הלכה ואספה אל ביתה כמה אנשים שהיו צפויים אלי נגישות מצד הגאֶסטאפו, בתוכם הייתי גם אני. מצוה גדולה נזדמנה לידה להושיט עזרה לאנשים בצר להם והיא תחמיצנה?

ובאו לי ימים טובים. כאן היינו בטוחים מדפיקות קתי רובים. אל ביתה של האשה שנחשבה כאחת משלהם לא יבואו לחפש. סר מעלי פחד החטיפה.

ביום התשיעי או העשירי התחיל ענין הגאֶטו להתבהר יותר ויותר. במשך כל הזמן התנהל משא ומתן ארוך ומייגע בין פרנסי הקהלה ואנשי הגאֶסטפו. הדרישה העיקרית היתה להרחיב את התחום. השתדלו להוכיח שכל צפיפות יתרה סכנה רבה בה לכל האוכלוסים. מפנות שונות שבעיר כבר הגיעו ידיעות על סימני מחלת הטיפוס. גאֶטו ליהודים וביחוד בתחומו הצר, כפי שהורו המגלות העפות, אינו אלא כוח עזר להתפשטות תחלואים רעים, ואז הרי לא תוכל שום פלוגה סאניטארית לעצור את המגפה.

כהנה וכהנה הסבירו הפרנסים — ולשוא.

והנה בבוקר בהיר אחד קראנו לתמהוננו מעל לוח המודעות של הקהלה כי „לעת עתה נ ד ח ה ד ב ר ה ג א ֶ ט ו".

וארשה היהודית נשמה לרנחה.

ושוב מחזה הנדידה. מאות עגלות עם מטלטלין עברו את הרחובות. לאן? חזרה, „הביתה".

ראשית דרכי היתה, כמובן, אל ביתו של ידידי אלחנן. עלי לחוג שם את נצחוני. ובכן — צהלתי לקראתם — מי ומי ראה את הנולד? מראש ידעתי כי ענין הגאֶטו אינו אלא פיקציה. אותם שליטים שהפיצו בקהל את דבר הגזרה הזאת לא נתכוונו אלא להרגיז

את מנוחתנו. ראה ראו כי רבים מהיהודים מתחילים להסתגל למצב ולקבל באהבה את היסורים ואמרו — לא. ויצאו כנגדנו בבלבולים חדשים.

אחר נודע הדבר לאשורו.

אנשי הקהלה בראותם כי לשוא יצפו לחסדם של הלייטנַנטים שבגאָסטאפו עשו מעשה כ„לאחר יאוש" ופנו אל השלטון הצבאי העליון- בבקשה נמרצת להרחיב עד כמה שאפשר את תחום המושב המוצע. הגנראלים נדהמו לשמוע את דבר הגזרה ואחד התפרץ ושאל:

— מה אתם סחים, וכי מי זה גזר עליכם גאָטו? אין אָנו יודעים ולא כלום מפרשה כזו ששמה גאָטו!

הפרנסים השיבו שאכן ישנן הוראות כאלו, והרי הפתקים שהודבקו לפני ימים על קירות הבתים, בהם כתוב שחור על גבי לבן שליהודים יוקצה גאָטו, ואלה ואלה הם רחובותיו של הגאָטו.

ועד מהרה נתברר שכל ענין ביש זה היה רק פרי דמיונו השטני של איזה קצין ממדרגה לא גבוהה ביותר.

בימים אלה של פרשת הגאָטו נתעשרה וארשה בכמה וכמה קוריוזים. אמסור בזה אחד מאלה.

בשכנותנו גר זוג נאהבים שקבעו את מועד כלולותיהם לימים בהם פרצה המלחמה. מובן שתכנית הנשואים נתבטלה. והנה כשנתפשטה השמועה על מעבר חפשי לביאליסטוק אמר הבחור להמלט אף הוא, ובכדי שיוכל לקחת אתו את אהובתו בתורת אשה החליט לסדר חופה וקדושין. ונמצא אחד רב עני מרוד שקבל על עצמו את התפקיד הזה בשכר מועט, שיהא בו כדי מזון ימים מספר. ויצא הקול לאמר: בחצר פלונית תהיה ח ת ו נ ה. קל לשער את הרושם שעשתה ידיעה משונה כזו על הקהל — חתונה בעצם הימים הרעים, כשכל פנים אומרים אבל. ונתלקטו סקרנים מקרב הזקנים והנערים לראות במחזה. והגיעה השעה ובאו המחותנים עם הכלה, ובא הרב העלוב שמראהו עורר רחמים, זקנו גזוז וכל פניו מלאים צלקות מהמכות שספג בשעת „עבודה", אך החתן — איננו. ונודע אחר כך כי בלכתו

אל החופה נחטף, וכי הוא עובד עתה לא רחוק מכאן, ברחוב סוסנובה. יצא אביו לחפל תחבולות כיצד לחלץ את בנו — ונחטף אף הוא. וככה חכו חמש שעות עד שזכו לראות את המחותן עם החתן כשדם חוזרים רצוצים ומדוכאים. ופתאום כשכבר הכל היה ערוך לחופה פרץ אחד לבית ובשורה בפיו — גאַטו! ונתפרדה כל החבילה. איש־איש רץ לביתו לאסוף את מטלטליו ו„להמלט" אל הגאַטו. וסופו של דבר היה כי באו חיילים ותפשו שוב את הרב עם המחותנים השנים ועם החתן, והחופה „נדחתה" שוב לימים מספר...

ועניו הגאַטו נמוג כקצף על פני מים.

לאחר ימים סחו במאורע כדרך שמסיחים במאורע מימים קדומים. היה גאַטו — ואינגו. אך מי נביא וידע מה ילד יום, מהו ה„משחק" החדש שהכובש הגרמני חורש עלינו?

פרצופי הגאַסטאפו וסופם של משומדים

בכל מה שמדברים וכותבים על מטפחי השיטות ההיטלראיות עדיין לא הוארו פרצופי הכנופיות הללו באור הנכון. לימים יבואו יהיה זה חומר טוב לחוקרים המטפלים בבעיות הפשעים הפליליים הנובעים משקיעת הנפש לגילוייה השונים. כיצד א נ י משיג את התופעה הזאת ששמה גאַסטפו? מדוע יאחזנו רעד בשמענו קול צעדיהם בחצר ובבית? יודע אני שמרובים הם הכנויים בהם יכנו את „שומרי החוק" הללו: צבוע, צלמות, שטן וכדומה. אני אשתמש במלה פשוטה מאד — התנכרות. בני אדם נטפלים אליך ומענים אותך בלא כל מטרה. אין דבר אשר יאמרו עליו: בגללו נתחייבת. מין זדון שופע מהם על כל מדרך כף רגל. ואפילו בחדרי חדרים אין אתה נפטר מכוח מצודתם הפרושה עליך ביודעים ובלא יודעים. יש ובעברי לתומי ברחוב ידמה לי פתאום כי מישהו הולך בעקבותי ואורב לי. לא אחת אתעורר משנתי ואזדעזע — הנה, הנה — נדמה לי — עומד אחד מהם למראשותי. ומה משונה החיוך שיופיע לפרקים על שפתיהם בשעה שבעיניהם חמת פתנים! לילות וימים היינו צפויים אלי מות שנזרע

על ידי האוירונים באלפי פצצותיהם, אולם לא הרי פחד ההרעשות כהרי אימת הגאֶסטפו. הפצצה היה בה כדי לרסק את אברי בלא חשבונות עם נשמתי. הפצצה היתה שליח גולם להשמיד את גופי. ואילו איש הגאֶסטאפו רצון עיור לו לטשטש אט אט את מושגי ה„אני" שלי, למחות את צלם אלהים מעל פני, להשקיעני לעיניו קמעא קמעא.

לא עוד ישוב להיות מה שהיה. במשך הזמן אבד להם למעונים כוח התגובה. דברים שלפני חדשים מספר היה בהם כדי להרעיש את נבכי הנפש ולעורר לפעולה נגדית — כהיום אינם עושים כל רושם. חוש העלבון קהה כליל. כל הישות היא בשפל, החושים כולם קדרו ואין קו אור של תקוה לעלית נשמה כלשהי.

יש ואשאַל את נפשי: תורה זו של השפלת האדם האם יצירתו של יחיד היא או נחלת הכלל היא? ונדמה לי שיסוד הדברים מונח אי־שם במעמקים. רואה אני בכאן התפרצותו של האורנגאוטנג. האדם־הקוף הידוע הנחבא כרגיל אל הכלים והמשתמש בכל שעת־כושר להטיל את זוהמתו ו„דרך הטבע" שלו על כל מי שמינהו הגורל להיות במחיצתו.

ומחובתו של כל שוחר טוב בעולם להגיד קבל כל העמים, שיש להם זיקה לתרבות אנושית ראויה לשמה, שכל מה שראינו עתה — כיצד שמונים ממאה של עם מתעלל בכל היקר והקדוש לכל איש מן הישוב — יש בו כדי לחייב אֶבל כבד בעולם כולו. יש להקים מקונן חדש ולהחריש עולם ומלואו במגילת איכה חדשה על הרעה שמצאָה את המוסר והיופי שכל כך טיפחוה יקירי אותה אומה שעתה כה נתנוולה וירדה פלאים. היכן היא העין הרואה והאוזן השומעת של השרידים שבאומה זו שרבות שבעה והשביעה בצלילה של מוצארט ובאֶטהובן? האין יש עוד מתי מספר של טובים אשר שום מבול של נאצה ושטנה, זדון וכיעור לא שטף את נשמתם, אותם הטובים המעטים שבאומה אומללה זו היכן הם? האם די לנו בזה שאיש־איש מהם פרש לפינתו וכדיוגנס תחת חביתו ישב דומם בעצבונו וחרונו ויצפה לאור שיופיע סוף־סוף מן התוהו והבוהו, או שיש להאשים

יותר אותם יחידים על שלא התמרדו ולא השמיעו את זעקתם המרה עד שיזדעזעו מוסדי הארץ, ואולי, ואולי — תמו גם הטובים מן הארץ וצדיקים עוד אינם?

רעיונות כאלה היו מענים אותי תמיד בעת שמעי וראותי את אנשי הגאֶסטאפו באים לחצרי להחריד נער וזקן מרבצם.

בביתו של חברי אלחנן נטלה לעצמה עקרת הבית הזכות לבשרנו על דחית ענין הגאֶטו. היא היתה בקהילה ב„אותו מעמד", עת בא אחד הלייטננטים והואיל להודיע לפרנסים, כי מטעם המפקדה העליונה יש „לפי שעה" התנגדות לרעיון הגאֶטו. וגדולה מאוד היתה השמחה במעונו של חברי. כמוני יפחד וירעד אף הוא מכל מה שזוממים אנשי הגאֶסטאפו לעשות לנו. אולם בזה הוא נבדל ממני — שונא נדודים הוא בתכלית. כלומר, כבד תנועה הוא. אוהב הוא מאוד־מאוד את יצועו המבהיק מטוהר, את ארון הספרים שלו ואת מושב שולחנו. עתה היתה הרגחה. לא עוד גאֶטו ארור, והוא מביתו לא יטורד, ואנשים ידידים שוב יהיו מבקרים אותו ויספרו עמו על חיי שעה ואגב כך גם „יגנבו" אמרים על חיי עולם. והואיל וכך, הריהו שוב אוזר את מתניו ושב אל מנהגו לפזר צללים ולמצוא אחיזה בכל קרן אורה שבדמיון. וככה בשמעו שאנשי הגאֶסטאפו התפרצו לביבליותיקה „יודאיקה" והוציאו משם את כל הספרים והכתבים יקרי הערך, וחיטטו בכל כתבי העת וחקרו ודרשו על סופרים ועתונאים ורשמו להם שמות וכתובות וכדומה, השיב ידידי אלחנן בקולו המנחם והמשקיט: ושמא בכל זאת אין זו אלא שמועה שנקלטה מן האויר סתם? שהרי ידוע שבעתים רעות מדרכם של הבריות לגבב ידיעות ולהגזים בכל מה שהרוח נותנת? והרי, למשל — הוא מטעים — הודיעו שבאחד הלילות באו אל ביתם של פלוני סופר ואלמוני עסקן והוציאום ממטותיהם — ולסוף הרי הם חיים ושלמים אתנו. ועוד סיפרו שאֶמנים אלה ואלה אין להם מנוחה יום ולילה והם נטרדים תמיד מבתיהם מפחד גאֶסטאפו, ואחר נודע שהם יושבים בשלוה באין מחריד ומכלים.

ואני שומע את קולו כי ירעד לפרקים, ואני מסתכל בעיניו ורואה שהן הילכות וכהות מחוסר־שינה. נד אני לו, כאומר אמן אחרי טענותיו ופונה אל רעיתו רגינה:

— מדוע כה נפלו פניו של אלחנן?

והוא עצמו יענה לי:

— כסבור אתה שהשינה כתיקונה? שוכב אני שעות רבות בעינים עצומות ורואה זוועות באפילת הלילה. לפרקים אני בבחינת נים ולא נים. רעיונות רעים יבהילו. מי יודע, אם לא בפתע פתאום יבואו ויוציאו מהדירה, מהיצוע, מהשולחן אליו אתה צמוד בכל נפשך ומאודך.

ואז אני הופך את הסדר ומשחק תפקיד של מנחם ואומר: נו, נו, אלחנן, כרגע אין מטרידים, ונקוה שלא ישביתו את המנוחה המעטה.

נפרדתי מהם בברכה ואצתי אל ביתי.

החצר נראתה לי בשממונה, כאילו זה עתה נופצו זגוגיותיה, כאילו מחדש נבקעו כתליה ונפלו דלתותיה. ומבטי נפלו על הדירות המעטות שנשארו שלמות כשהיו.

והרי אני רואה את הנריק זיידאן כשהוא בדירתו של בנו המומר וחוסה בצל הצלב הזעיר התלוי על הדלת מבחוץ. ראיתי גם את הדאנטיסט כהן, שבא עם משפחתו אל מעונו של אחד שכן מקרוב בא.

אולם אני יחד עם כמה ממיודעי שוכנים כבוד בביתו של המאיור ונהנים מצל קורה של ממש ומרהיטים נאים ודיוקנאות משל „מי שהיו" מנהיגי המדינה. והיה עוד בבית אחד מאחיה של מרת לובאצקה, שהגיע לכאן אחרי גלגולים ותלאות, אולם בשמעו מה שעלתה להם לגיס ושאר אחיו, החליט אף הוא למסור עצמו לשלטונות הכיבוש.

מתהלך אני בחדרים הנאים ומסתכל ביצוע הטוב המוכן לי ובדלי המלא מים שבאו לבית בזכותו של האח האורח, ונהרה הופיעה על פני. אכן מה טוב ומה נעים לי בשעה זו. הגאטו — עורבא פרח.

וכטוב לבי בשקט ובנוי של דירתי החדשה הריני לפרקים מושך אחרי את שכני השותפים למשכן מבטחים ואנו נכנסים אל חדרה של בעלת הבית ידידתנו ומבקשים אותה לשיחת רעים. ומרת לובאַצקה, הדורת הגזרה ועטורת תלתל זהבהב על מצחה, תאות לנו, ובהשפילה את סודרה השחור על כתפיה, הריהי מסיבה ומגלגלת עמנו על האסון המשותף. ואז לא תעמוד לי כל תחבולה שבעולם להשיא את החבורה בדברים משמחים פחות או יותר. הרוח נעכרת והולכת. עד שבא ווידיסלאבסקי השאנן ובתנועת פניו, שיש בה הרבה מהמרירות, מהולה גם קורטוב של נחמה, יעודד את הרוחות. מהיום שהכרתיו לדעת מרחוק שגור בפיו המאמר: דז'יש זשליא, יוטרו לאַפיי באַנדזשי — כלומר: היום רע ומחר אך טוב. את מאמרו זה שמעתי מפיו עוד לפני עשרים שנה, בעת שהבולשאויקים פשטו בארץ כארבה, וגם בכל פעם שפולין היתה במיצר מפאת תזועות ותמוטות שבפנים, היה נוסך נטפי תקוה ללב דואג ודואב, וגם עתה בנפול האומה כולה לפני צר, לא פסק חיוכו המשעשע מעל שפתיו ובברכו את היהודים כפולנים במידה שווה, להראות כי אין בשום אופן מקום להפליה, הוא מתישב ביניגו ויהיה כאחד מאתנו.

ועל דברי העידוד של ווידיסלאבסקי ישר הלב, עונה אף בעלת הבית את חלקה:

— ותקותי חזקה כי ימים טובים נכונים לשני הלאומים גם יחד.

ופעם, בשבתנו בנחת עם השכנים היקרים הללו, שלא נתעו להגרר אחרי מעשי השיסוי שהחלו בהם רבים מההמון, והנה דפיקה בדלת, ושנים לבושי אזרחית נכנסו לבית כשהם מושכים אחריהם בשלשלאות שבידיהם שני כלבים עזי פנים. אנחנו היהודים קמנו מיד ממקומנו והסתלקנו לחדר הסמוך.

השנים נתישבו לידה של מרת לובאַצקה ופתחו בדיבורים רבי משמעות. ווידיסלאבסקי הסתלק אף הוא ונכנס לחדרנו, כאומר לאצול עלינו מ„כשרותו". הוא קרב אל הפינה, הצמיד ידו האחת אל האיקונין של ה„אֵם הקדושה" ובשניה הצטלב, מעשה אדוק שבאדוקים. ואותם

השנים יעשו בידיהם ובעיניהם תנועות של חקירה תוקפנית. דמותם של הללו תבעיתני מאוד. בימים האחרונים אני רואה אותם תדיר בחצר. הם מחפשים מכשירי ראדיו נסתרים. קצינים או חיילים ה„עושים במחשך מעשיהם". ואני מה אתי, מה? ומה לי בביתה של נוצריה?

מתוך השיחה שהתנהלה בלחש הבנתי שבאו לכאן לחפש יהודים עשירים ומשומדים. אולם מרת לובאַצקה השיבה בחן שפתה ובאשכנזית צחה, שבמעונה אין בכלל זכר ליהודים ולא כל־שכן למשומדים.

האורחים יצאו את הבית. ומיד שמענו שהם עושים את דרכם על גבי המעלות שבביתה. וכעבור רגעים מעטים יצא הקול לאמור: פאן זיידאַן ובנו נפלו בפח.

תפישת האב ובנו עשתה רושם עז על כל גרי החצר. לחטיפה סתם ואפילו למאסר היו האנשים רגילים, חוטפים, אוסרים — ומחזירים. אולם משומדים אלה שנתפשו מי יודע מה יהיה בסופם. הכל היו בטוחים, כי מרה תהיה אחריתם.

הגרמנים מסיתים בנו את ההמון

התקרבות הלבבות שהיתה במידת־מה בין היהודים והפולנים לא נתנה מנוח לכובשים והם גמרו אומר להשבית את ה„אידיליה" בכל מחיר. אולם, עלי לציין בסיפוק רב, כי אשר לאינטליגנציה הפולנית לא נשאו מאמצי הגרמנים כל פרי. אפשר לומר בבטחה, כי בשום תקופה מתולדות אומה זו לא פנו כל כך המשכילים עורף להסתה גרמנית כדרך שעשו כעת, והרושם היה שלא נדברו ביניהם להתיחס ככה, אלא כל אחד בפני עצמו כיד הבנתו וגאותו העצמית היטיב לדחות מעליו בשאט נפש כל נסיון של הבאשת ריח היהודים בעיניו.

שתי מודעות הרגיזו והרתיחו את דמו של כל משכיל פולני. האחת, זו שפירסמה את מינויו של ד"ר פראנק למושל על שטח

הכיבוש שעיר בירתו דוקא קראקא, והשניה, זו שהוקיעה לעיני התושבים את „מקור הרעה", דהיינו — אנגליה. היתה זו תמונה „חיה". ליד עיי מפלה של וארשה שוכב חייל פולני פצוע, וכל עוד נפשו בו הוא מצביע על ראש הממשלה האנגלית, צ׳מברלין, העומד מן הצד שלוב זרוע, שליו, גא ומתנכר, לאמור: כל החורבן הזה מידיו בא לנו...

וביחוד גדלה חמתם של הפולנים למראה הפרובוקציה השפלה, ובלילה־בלילה היו מלכלכים או משמידים זהום זה מעל גבי הקירות.

ה„משטרה" נרעשה ממעשים אלה והתרתה בעוברי העבירה שידוגום במיתה, וללא הועיל. וגם לאחר שנתפשו, כביכול, שנים איש ואשה והומתו ביריה, עוד הוסיפו ללכלך ולהסיר את מודעות השיקוץ, עד שנאחזו בתורתו של שטרייכר, ועל קירות של בתים הרוסים הדביקו ציורי זוועה של יהודים מגודלי זקן השותים לרוויה דמם של נוצרים, או נחשים שבראשיהם תקועים פרצופי יהודים. וגם את הקאריקאטורות האלה הסירו לילה־לילה.

לא היתה להם, איפוא, לגרמנים הצלחה במעשה ידיהם לא רק אצל המשכילים מרמי המעלה כגון ראש העיר סטארז׳ינסקי, הנסיך לובומירסקי, ויטוס ואחרים, שנאותו להאסר ולא לחתום על „חוזה" של חסות, אלא אפילו אצל החוגים האינטליגנטיים שמקרב המעמד הבינוני לא מצאו דברי השטנה של הגרמנים כל חד. ולא הועילו גם ההענקות בצורת „סיוע חורף" וכדומה. גם הפרכוסים שהגרמנים והאנטישמיים המושבעים מקרב העסקנים הפולנים שמכבר הימים היו מפרכסים זה את זה, לא העבירו את הנבונים שבעם על דעתם.

עשרות הודעות והוראות נתפרסמו בלודז׳ ובוארשה, בהן נתכוונו להגביל או לחסל את המסחר היהודי — איש לא הטה אוזן לכל אלה, האיש האינטליגנטי לא רק שלא שם לב לגזירות אלו, אלא גם התיחס אליהן בבוז. ידוע הדבר, כי העתונאים הפולנים דחו בשתי ידים את ההצעה לפתוח במלחמה נגד היהודים ותמורת זאת הובטח להם „כמעט" חופש הדיבור והדפוס, כשם שסירבו בכל תוקף להדפיס כל דבר שיש בו כדי לרומם את השלטון הנאצי ולעשות לשמצה את

פולין ומנהיגיה. וסופם היה שהופעתה של העתונות הפולנית נאסרה בגלל זה לחלוטין.

כן. הטובים שבאומה הפולנית לא אמרו נואש לחיי מדינתם ולא מכרו בעד נזיד עדשים שום דבר שיש בו משום שמירת לאומיותם. ורבים העושים את עבודת עמם במחתרת. ואין הדבר בגדר סוד. והגרמנים מתנכלים להם. ולבסוף נאלצו השלטונות להכריז ולהודיע על רישום כללי של כל הקצינים. כידוע, הבטיחו הגרמנים בשעת כניעתה של וארשה לתת דרור לכל הקצינים שעבדו בצבא ובתנאי שישובו איש־איש לביתו ויהיו נאמנים למשטר החדש. וכעבור חודש ימים נתפרסמה פקודה בזו הלשון:

לקצינים ניתן דרור כפי דרישת ראשי העיר. אולם את החופש ניצלו להרע לשלטונות, ולפיכך מצטוים בזה כל הקצינים להימסר למחנה ריכוז.

והאמת היתה שנאסרו כמה וכמה קצינים ומושלי מחוזות והם הומתו בעוון הימצא בידם נשק. כך מסרו מפה לאוזן והכל האמינו בדבר, וגם התגאו בזה. אלא שתוך כדי שפטים אלה נתקפדו גם חיים של אנשים חפים, וככה הומתו גם שלושה יהודים באוטבוצק בגלל הנשק שנמצא בחורים ובסדקים שבבית בו גרו, וביניהם גם הסופר הנודע אורקה נאַחאַלניק.

העובדה הניתנת להלן תוכיח מהי תגובתה של האינטליגנציה הפולנית על מעשי ההסתה מצד הנאצים:

בעתון הפולני הגרמני „נובי קוריאר וארשאבסקי", שהוא שופרם של הנאצים בשטח הכיבוש, הופיעה שורת מאמרים נגד הספסרים היהודים. כל מאמר הסתיים בקריאה חמה אל האומה הפולנית לצאת חוצץ נגד „מוצצי הדם" ולעזור לשלטונות לגלות את מקום מחבואם של סחורותיהם של היהודים ולהחרים את עתודותיהם. מיד הופיעו מגילות עפות בהן נדרשים ההמונים לא להיתפש להסתה זו שאינה אלא לטובתם ולהנאתם של הכובשים בלבד, והוסבר לקורא, כי אילו את טובת הפולנים היו דורשים, הרי שורת הדין והיושר

מחייבת לתת גם לפולנים חלק מכל הרכוש הרב של היהודים שהוחרם עד כה. ומשלא עשו זאת, סימן כי רק כדור משחק הם רוצים למצוא בנו, ועל כן אסור ואסור לפולנים לתת יד לפושעים אלה... על השכבות הידועות בזיקתן לתרבות, השפיעו הדברים, ואולם תמיד יש גם המון עם שאינו חרד לדברים שבטעם והוא נתעה להאמין בכל קלוקלת שבהסתה. ואותם היסודות שבעם הם שמקרבם יצאו גם הפעם מחריבים ומהרסים לא מעטים...

את מיטב שנות נעורי ביליתי בקרב ההמון הפולני. רבות עבדתי אתם ובתוכם. מעודי הייתי רגיל להבדיל בין שני סוגי ההמון. האחד, הוא זה שעל עבודתו יחיה, אלה הם הפועלים שחיבה יתירה נודעת להם על ישרם ותומתם, והסוג השני, הוא ההמון הפשוט, איש הרחוב, זה הרודף סנסאציות והאוהב תעתועי מוקיונים. ההמון הפולני נבדל מהמוני שאר העמים בזה, שהוא נושא בחובו גם מהטוב והיפה של ראית הדברים, אלא שתכונה זו היא גם בעוכריו. אותה התפעלות שבה הוא מקבל כל מאורע שלא מהרגיל, היא המלוה אותו גם לקראת דברי בלע, ודי לו לאחד מסכסך ומחרחר להוציא מפיו הגה שיש בה משום פתיעה ולעיני ההמון יהיה זה לאש להבה אשר תלך ותתלקח יותר ויותר. וכאן, עם ההמון, הצליח הגרמני במעשיו.

ורואה אני תוצאות פעולות השיסוי בחצרי המעורבת. אחרי שלוש עשרה שנות חיים של שלום ושלוה בין הדיירים, מה עלתה לה לחצר כהיום? השכנים היו לשני מחנות. כיריבים אלמים יתהלכו זה בצד זה, מין חַיִץ משונה הוקם ביניהם, כאילו מעולם לא הכירו איש את רעהו. ולפרקים, כשיהודי מקדים בשלום שכנו הנוצרי והלה ישיב בשפה רפה, או יפטור עצמו במנוד ראש, כאילו כפאו שד, אז יראו את התהום ההולכת ונכרית בין אנשים שבשעת פורענות גדולה נרקמו יחסים הוגנים יותר ביניהם.

ויהודי ישאל את רעהו:

— מה אירע כאן? מה הרוגז הזה השפוך עתה על פני השכנים משלהם?

וישיבו בפשיטא:

— וכי מה צורך לו עתה בנו? האקח עתה חלק בהלואה לצרכי מלחמה? החסר אני לו ליסוד אגודת „ליאפ" חדשה?...

ויש אשר יחפצו להשיח אותם, את השכנים הפולנים, אדרבה, יגידו בפה מלא, מה חטאנו ומה פשענו להם, שהם בפתע פתאום מראים התנכרות? אך הללו יתחמקו, הדיבור אין בפיהם. ירמזו כה וכה, שאמנם, דברים בגו, ודאי שמן השמים רצו שפניהם לא יהין אלינו כתמול שלשום, ואולם פיאסאָצקי אינו אוהב להכחיד תחת לשונו את רחשי לבו, ובכן יעמוד באמצע החצר ויטיף אמריו באזני הקהל:

— פורענות זו שבאה למדינה, אך בשביל היהודים היא באה. כי מי הוא זה שהביא בכלל את המלחמה לעולם? — היהודים. ומי הוא החומס את יבול אכרינו, אם לא היהודים, ומי, אם לא היהודים יעשו עסקיהם במחשך כדי לדלדל אותנו ולמלא ביתם כסף וזהב?

ורבים מהקהל יענו אחריו אבטומטית:

— היהודים, היהודים, ידם בכל, על כן יד כל תהא נא בהם.

ובראות פיאסאָצקי שכבש את ההמון, הריהו מתגבר ומוסיף:

— ועתה, הגרמנים עליהם!

ואם כי ההמון אינו נוטה מעולם לגמור את ההלל על הגרמנים, אך הפעם יאנוס עצמו להאמין, כי כל הצרה הזו ששמה גרמניה בעיקר למען היהודים היא באה, ועל כן מצנה לסייע לכובשים בכל הנוגע לדיכוי היהודים. ומיד קריאות איבה תישמענה כלפי חלונות מעונותיהם של היהודים. אחד יצנח: ב„תוֹר" הלחם — היהודים הם שבתחבולות יקדימו את הפולנים. שני יכריז — ליהודים קמח סולת לרוב ולנו אין אף לחם צר משל פת קיבר. ושלישי יריע: מים במשורה נשתה, היהודים, הם המבזבזים מים לנטילת ידים יתירה, מן ה„תוֹר" יש להרחיקם. מדוי מצרים להם ולא מים!

ואז מופיעה בעלת הבית, מרת יאדויגה, אשה זו, היודעת תמיד ברוב בינתה, למצוא את „שביל הזהב" למען שכניה, והיא משדלת ואומרת:

— שוא והבל אתם טופלים על שכנינו היהודים. כל הימים לא מצאנו בהם דופי וגם להבא אך טובים וישרים יהיו אתנו.

אולם פיאסאָצקי אינו טומן ידו בצלחתו ויעיז פנים גם כנגד בעלת הבית, באמרו:

— אין זאת, כי אם שכר הדירה הנאה שהם מעניקים לך מדבר מתוך גרונך. וידוע תדע אצילה שכמוך, שיבוא הקץ גם לזאת. מה להם פה? ירדו שאולה, או אל בין חומות גאָטו יוטלו ושלום עלינו ועל אומתנו.

בעלת הבית עשתה בידה תנועה של ביטול והסתלקה.

וכשנתפזרו השכנים נטפל פיאסאָצקי אל פאן זיידאָן, שנס נתרחש לו ונחלץ לפי שעה מזרועות הגאָסטאפו, ופניו מכחילים ונפוחים מעוצם המכות שספג:

— ובכן, „אצילי", ענין הגאָטו נדחה. אני אומר לך, שרק נדחה הוא, אולם לא יארכו הימים וכולכם יחד תושלכו אל הגאָטו כהשליך אל בור פגר מובס, והאמינה לי ששום צלב לא יועיל לך עוד, אדון הנריק זיידאָן עמד מרעיד ושותת דם. מהו רוצה הימנו?

ואז פיאסאָצקי יוסיף שמן על המדורה:

— ועד כה וכה, פאן יהודי — לעבודה. הדברים שבינינו ובינך כלו ואינם. מעתה אל הגרמנים לך ועבוד למענם בפינוי ההריסות, בחיזוק החומות, בתיקון הכבישים, לעבוד, לעבוד, ז'שידון!

רגע יתעורר בלבו של זיידאָן זיק של הכרה עצמית והוא יפתח פיו כאומר למחות ולהשיב לחורפו כיאות. אך פיאסאָצקי יקדים ויחייך כנגדו חיוך של לעג וארס:

— וכי מה, נפגעת, פאן זיידאָן? מי אתה ומה אתה פה?

המתבולל הותיק מתרתח כולו. הן רק לפני שני ירחים היתה המשרתת הפולניה שלו הולכת יום־יום אל חנותו של פיאסאָצקי וקונה

שם מיני סדקית ושאר „סחורות" בפרוטות. הוא, זיידאן היה מהלקוחות הכי נכבדים של חנווני זעיר זה. וכבוד גדול מאוד היה עושה לו תמיד פיאסאצקי, בעברו לפניו בחצר לא ידע גבול לקידותיו ולברכותיו, ועתה — כחגב הוא בעיניו! שומו שמים, ההוא ישמע חרפתו וישתוק? לא. והוא מתנער פתאום כאילו כוח נעלם נתגלה בו והוא עושה כה וכה כאומר לשטוף את יריבו במבול של געות ונזיפות, למען ידע דרך־ארץ מהי, אולם פיאסאצקי לא יניח לו להרבות דברים, ובלי שהיות יניף כנגדו את אגרופו, ואו אז יראה פאן זיידאן את עצמו בשפל המדרגה. אכן נודע הדבר. החיים והמות בידי הגרמנים ובידי אנשים כפיאסאצקי ניתנו. הפקרות ירדה לעולם. לאיש כמוהו אין למצוא כל מחסה ומגן לא אצל שומרי חוק ולא אצל שכנים. הפקר הוא, ואיש־איש הישר בעיניו יעשה בו.

אך הנה כמלאך מושיע הופיעה מרת לובאצקה. היא עמדה בין שניהם ופנתה אל איש ההמון:

— למה נטפלת אליו? וכי מה רעה עשה לך מר זיידאן? בוש והכלם, פאן פיאסאצקי. צרות כה רבות התרגשו ובאו עלינו ואתה בקטנות ובשגגות הולך. העת רוגז וריב היא בין אזרחים?

רגע נדמה פיאסאצקי ככובש את יצרו, אך מיד יתאושש ויתקפץ בחוצפה:

— ואת, אשה חסודה ונאה, מה אתך מה? ושמא אף את מזרע היהודים, הא? שמא תאמרי — פולניה, הרי אשכנזית צחה בפיך. תאמרי — גרמניה, ומה ליהודים בביתך, הא? השד יודע מה את, פולניה, יהודיה, גרמניה? ושמא כדאי לבקש את הגאסטאפו שיחקור שורש דבר?

מרת לובאצקה שומעת ואינה שומעת את גידופיו של איש ההמון. היא הסתכלה בפרצופו ותוגה השתפכה על פניה העדינים. לסוף נדה לו בראשה בלעג וברחמים כאחד.

אולם זה הרתיח את דמו של המחרחר עוד יותר והוא מזדעף וצורח:

— ככה, גברת אצילה, הענין לא ילך. אשת מאיור פולני שעבדה זמן רב במַטה הצבאי הפולני ומתראה בפנינו כאויבת לגרמנים ובביתה מסתופפים יהודים, כל הענין הזה אומר דרשני. והכיצד ננוח ונשקוט? אנחנו דברים כהויתם רוצים לדעת ויהי מה.

ואז פרצה מרת לוּבאָצקה בצחוק אדיר ובגאוה נשית שאלתהו:

— ועתה, הואילה נא, אציל, ואמור לי — כמה קערות נזיד אכלת היום אצל הגרמנים בהעלם אחד, או כמה פעמים את ספרו של היטלר „מלחמתי" קראת, ואדע?

את דבריה אלה השמיעה פעם וחזרה והשמיעה כשקולה הולך הלוך וזעוף. עד שנזדעקו יהודים וקרבו אל האשה מאחוריה ומשכו לה בשרוולה: הוי, גברת נעלה, הרגעי נא, הטרם תדעי, כי לשוא תשחתי דבריך וכי לא נאה ויאה להאריך בדברים עם שכזה?

פּיאסאָצקי התפרצף ונפנף כנגדה וכנגדנו אגרופו הקמוץ:

— יבוא יומכם, אנו נראה לכם!

היחסים בין היהודים והפולנים הורעו מיום ליום. החיים בחצרות המעורבות נעשו קשים מאוד. האדם המשפיל הבינוני נמנע מבוא בדברים עם היהודים, מה לו דאגותיהם? יש לו משלו. האינטליגנציה מהשכבה העליונה אף היא אין אונים היתה, וההמון נעזב להסתה באין מפריע.

ורבו ההוראות והפקודות מצד השלטונות שכל עיקרם הגבלות ליהודים, והולכים בעקבות השלטונות הצבאיים מוסדות העיר האזרחיים. העיריה כחומר ביד המושל. הקציבה תמיכה לתושבים והיהודים הוצאו מהכלל. אי־שם נפתח, למזל, איזה ראינוע, אות וסימן לחידוש כלשהו של החיים — ליהודים אסורה דריסת הרגל לשם. מתארגנת מחדש לשכת עבודה, נרשמים פועלים לעבודות קבועות וארעיות — יהודים אינם מתקבלים.

וכשבאו יהודים והרצו טענותיהם לפני הטובים שבפולנים נענו ואמרו דרך ניחומים:

— אתם מוצאים בזה הפליה לרעה, ואנו אומרים לכם שכל הטובה, כביכול, שהם מעניקים פה ושם לנו הפולנים, רק שורש רע צפון בה, כי כמונו כמוכם הננו מאכל תאוה להם וסופם שיבלעו את כולנו יחד, אולם בעוד בלעם בפיהם ייחנקו יחד אתנו וזכר לא יהיה גם להם...

והגיעו ימים רעים גם לאלה שמצאו מחסה בביתה של אשת המאיור הנעלה. לבנו אמר לנו, כי לא יארך שבתנו בבית זה. מישהו ודאי שיסבול הרבה בעד הנדיבות היתירה הזו, ולא חפצנו להכביד יותר על בעלת הבית ולסכן על ידי כך את הבית כולו.

ופעם בבין ערבים, כשהחצר שקעה בדממה מעיקה ומחלק הבית החרב עלו צלילים מבעיתים, נתישבתי בסמוך למרת לובאַצקה וביקשתי להיכנס אתה בדברים ולברר את המצב. היא היתה שקועה אז בהרהורים נוגים ולא יכולתי להפריע לה. הדממה שבבית העיקה עוד יותר, רק קול צעדיו של שומר החצר הוא שעורר והזכיר שיש עוד נשמת חיים בסביבה. ההוא התהלך בינות לעיים ועשה, כדרכו, במגרפות ויעים, שמט וטלטל לבנים וקורות, סידר וערך כלים ורהיטים שבורים וחרוכים, ליפף הגרוטאות כלפוף אדם דבר שבקדושה. והדי צעדיו וטלטוליו באו ונסכו בי עוז לפתוח פי.

והריני מתחיל במה שהיה. חצי יובל שנים היתה בחצר כעין אידיליה. לא סכסוכים ולא מדנים. מקרי שמחה ואבל שקרו בין חומות הבית־הארגז הזה, הם שליכדו ואימצו את השכנים להיותם גוש אחד, ועתה גער בנו השטן והפריד בין הדבקים. וכל רגע אנו צפויים אלי בלבולים וזוועות חדשים מבפנים. או יש וקללת גלות תחול על ראשנו ויצוא נצא חצר יקרה ונאהבת זו, לאן נלך, לאָן?

ובדברי ככה, אני מרגיש רטט בפניה של השכנה הנערצת. ראיתי והנה דמעה אחר דמעה מתגלגלת מעיניה התכלכלות.

וכשניגבה את הדמעות בקצה מטפחתה, פתחה ואמרה לתמהוני, כי היא רואה את עצמה כאן שכולה וגלמודה ויש בדעתה לצאת את הבית ולהשאיר את דירתה לנו לעשות בה כטוב בעינינו. היא תלך

אל אחותה אשר בכפר ושם תחיה את חייה בצפיה לימים טובים יותר.

הבנתי מתוך דבריה, כי בעיקר היא אומרת לעשות את הצעד הזה למעננו. אולם אני מחיתי בכל תוקף ואמרתי כי ע ל י נ ו מוטלת החובה להסתלק למענה, לפי שאנו למודים בנדודים, ובין שיש מטרה לפנינו ובין שאיננה — אך קלות הן רגלינו מאז ומקדם והן המוליכות אותנו תמיד למחוז חפצנו לנסות שם את מזלנו מחדש...

והיא הבינה לרוחי והשיבה כי כמונו כעמה כגולים ניחשב. המדינה שסועה ופרועה, האומה דויה, כוס יגונים אחת לשנינו.

והיא חוזרת ומזכירה יחסי ידידות שהיו שוררים בין שתי העדות שבחצרה ובשאר חצרות של אנשים טובים, אלא שתמיד מגיח ממחשכים איזה שטן בדמות פיאסאצקי ועוכר את החיים. ואולם פיאסאצקי אינו אלא דמות נפסדת, צל עובר. וכאן היא שופכת לפני את כל מרי שיחה.

ראיתי שהיא אונסת עצמה להומור. קמתי ממושבי ואמרתי לצאת. והנה הלגיונר ווידיסלאבסקי בא. כמה נעימה לי תמיד חברתו של אדם ישר זה. בכל עת שיראה אותנו שוקעים בים של יגון, הריהו מושיט לנו בדבריו החזקים יד של ניחומים ותקוה. תמיד יצהל פניו. ועתה, אהה, ווידיסלאבסקי נשתנה, רוחו נכאה. לא הספקתי לתהות על סיבת הדבר והוא הקדימני ושאלני:

— ומה בענין הגאטו?

וכשהשבתי לו שהענין הזה הוסר מעל הפרק, צהל:

— אך, מה טוב!

קרן אור באה מקריאתו זו אל נפשי. אכן, מה מאושר הייתי לו ידעתי כי לובאצקה ווידיסלאבסקי אינם יחידי סגולה בוארשה!...

הריצה אל הבוץ והקונסוליה האיטלקית

מה היה להם, לשכני היקרים אשר בחצרי השניה, במשך ארבעים ימי שלטונו של היטלר? אי העתון היומי שהיה נופח תמיד רוח חיים בחצר כולה? היכן קולו העליז של הנער מוכר־

העתונים? ונערי החדר ותלמידי בית הספר שהיו שופעים עליצות יום כולו, והמלמד, והשוחט והדיין, ובעל העגלה עם סוסו היכן הם כולם? נתעקמה צורתה של החצר, פנה זינה, נשתבשו והשבתו כל מסילות החיים שבה... יהודים מתהלכים כצללים, גזוזי זקן ופאות, ממש כגויים נדמו. יסתכלו אחד בפרצופו של השני — ולא עוד ייאנחו. בת־צחוק אֲוילית ישמיעו. האם תראה כבר ראשית התנוונות?

ורב ארקלי מהו? — „עובר בטל". נדמה שאותו פטרון החצר אין זכר לו. הוא אינו מרגיש עוד בשפלותו — וזה המכאיב ביותר. הוא אוכל ושותה מכל הבא לידו. אי הברנות של ה„גביר"? הוא אינו אלא בעל חי הכבוש בכלוב ולא עוד יזעף ויבעט. מסתובב הוא בחצר גזוז זקן וחבוש מין כובע של אכרים ומספר עם השכנים בקור רוח משונה על השחיטה שנאסרה ועל שאר גזרות הניתכות עלינו ומסיים במיני הברות שאינן מביעות לא צער ולא תלונה. לפרקים עוד יתקפהו פחד לשמע איזו הודעה חדשה, למשל — במקום פלוני אלמוני בל ייראה ובל יימצא שום יהודי, העובר יושם בצינוק. או — עונש מית ליהודי שיעסוק במסחר זה וזה. ואחרון אחרון — ליד החצר נתקלקל קו הטלפון ובעל הבית ערב לכל פושע ממין זה. רגע יקפא מאיומים והתראות אלו, אחר יבטל הכל בתנועת יד. בין כך וכך הונמך שעור קומתו וכל חיותו נעכרה ודלה. יעשו בו כרצונם, לא איכפת לו. מאסר, עינויים, מות — הבלים. וכמוהו כן בניו. בתו היפה שהיתה תמיד צופיה הליכות עסקיו ובפרוץ המלחמה היתה יד ימינו בכל הנוגע לפעולות למען המולדת, וכן האברך הנאה, יואנאס, שכולו היה אומר כבוד ואצילות — עתה שניהם יעמדו ליד שער חצרם ומתוך חיבת רוכלים ימכרו סיגריות, גפרורים ו—מלפפונים כבושים. מנסה אני לעשות דרכי בעקיפים. לבל אראם בקלקלתם. אך הם יעצרוני בברכה. אין שמץ בושה בפניהם. ונדמו בעיני כאנשים לא מהעולם הזה.

אך יש אשר תנוח עליהם הרוח ויביעו משאלה להחלץ מהמלכודת. ענין הבוג מעסיק גם אותם. רבים רצים עתה אל הגבול שליד הנהר ההיא. אולי יהיה שם מחסה כלשהו, אולי יחזור אליהם ה„אני" ויהיו כשהיו?

ואף אני חשתי את עצמי כנטול רצון ומרץ. עוד מעט ותבוא הירידה האיומה ושום תקוה לא תהיה להתעלות. אך ענין הבוג עורר ועודד גם אותי. רעיון חדש התחיל דוקר במוח שהיה לעופרת והביא קו אור לחלל הלב הריק והשמם...

בימים הראשונים לבוא הגרמנים היתה תנועה גדולה בגבול שבין שני שטחי הכיבוש. ועם המבוכה הרבה בענין הגאֶטו גדלה ביותר הריצה אל הבוג. עתה נתגלה פתח ישועה חדש — נתגלתה אפשרות לצאת בכלל מהארץ, כלומר — כל אלה הנמצאים בפולין בתורת תיירים, אורחים, יוכלו לשוב לארצות מגוריהם. והיתה שאלה של קונסוליות למתן ויזות מעבר. ונמצאו רבים שהיו להם פספורטים, אך ויזה לחזרה לא היתה להם. והיו בעלי ויזות — אך הפספורטים — תם זמנם. והנה נתבשרנו ש׳׳ש קונסוליה, דהיינו הקונסוליה האיטלקית, המחדשת את פעולותיה.

את הידיעות האלה קבלתי בלשכת ה„ג׳וינט", הנמצא ברחוב לאֶשנה 13. שם עתה התל שהכל פונים אליו. זה ה„ג׳וינט". שתפקידים נעלים לו תמיד להגיש עזרה חמרית וגם רוחנית למרכז היהדים הגדול ביותר באירופה, כהיום נצטמצמו פעולותיו בעיקר למתן צלחת מרק לתושבי וארשה. כשלושים אלף „ארוחות" בשעת דחק ניתנות יום יום בנקודות שונות שבעיר. ובאים לשם „גבירים אדירים", עסקני צבור, סופרים, מורים, מוסיקאים יחד עם „עמך" ומחכים ב„תור" לנזיד. זמן ה„ארוחה" משעה אחת. אך מה יעשו יהודים בשעות הבוקר? ההליכה ברחובות העיר סתם היא בחזקת סכנה — יחטפו. ולפיכך מתכנסים במעונו של המוסד הזה וניזונים בשפע של „ידיעות". וכאן שמענו שם שבלודז הנהיגו כבר, למזל, את הטלאי הצהוב. ואחד טרח והביא

אתו את חתיכת המטלית לעד. המטלית עוברת מיד ליד ויהודים „מודדים" ומצמידים לזרוע ומוצאים שהטלאי „מתאים" להם. אחד שבא מקראקא מספר ששם צמוד לו לכל יהודי „מגן דוד" במצנפתו. אומר ועושה, מוציא מצלחתו את הסימן ומצמידו למצחו ולמצחם של אחרים — ויהודים „נהנים". ואחד מוולוצלאווק ושנים מקאליש מספרים שעל גלילותיהם מושל הצירר הידוע שהיה שר מחנה הריכוז בדאכאו, ומה הן המצאותיו של מושל זה ליהודים — תסמרנה השערות לשמען. ועל גזיזת זקן ופיאות ירבו לספר בגירסאות שונות ומשונות. ואחד מספר שבעיירתו קצץ הלייטננט את פאת זקנו האחת של אדמו"ר אחד ואסר עליו על הצדיק לנגוע במו ידיו בפאת הזקן השניה עד שיבוא הוא, הלייטננט ו„יתקן". והרבי יושב כל הימים וממתין... ומענין לענין עד שהגיעו לפרשה החדשה של הריצה אל הבוג. על פלוני הסופר סיפרו שהצליח לעבור את הנהר אחרי שהריקו את כליו ועשאוהו עירום מכל, ופלוני אמן יושב ליד הגבול ומצפה לישועה, ואלה ואלה העסקנים נעים ונדים לאורך הגבול ותרים אחרי רצועה של אדמה חפשיה. והמהומה גדולה מאד, כי אין יודע איזו הדרך הטובה לעבור בה את הגבול. מתחילה סברו, כי אין טוב מגליל ביאליסטוק. אך בשמענו מה שקרה לרבים שנמלטו, כיצד הציגום ריקים ודלים — נחלש התיאבון לביאליסטוק, ודרשו לגלילות אחרים שבמזרח ובדרום.

ואף אני הגיתי ימים רבים בגבול ביאליסטוק. אך לבסוף אמרתי: הרי פספורט לי לארץ ישראל ולמה אחשה, שמעו זאת ידידים והתרעשו:

— אי, המאושר, מי ידמה ומי ישוה לך!

אותה שעה ידעתי כי באמת מאושר אני. אולם מה אעשה וכאן ב„ג'וינט" יספרו בודאות, כי כל ימי התבל סגורים ומסוגרים, וכי הים התיכון — כולו אש להבה. אך פתאום הופיע ידידי אלחנן ולוחש לי:

— אשנב נפתח לחלל העולם. הקונסוליה האיטלקית מחדשת את פעולותיה.

ומסביר אני לו כי כבר שמעתי מעין זאת, אלא מי יודע אם אין ערכה של ידיעה זו כערכן של שאר הידיעות המתגבבות כאן חדשים לבקרים. ברם הוא עומד על דעתו, כי מה שסיפר אמת ויציב. והוסיף:

— לך והצלח...

והיכן היא עתה הקונסוליה האיטלקית? — ב„אדריה", זה בית הקפה המפורסם, ששם היו נשים רכות מבלות את מיטב שעות היום והערב על גבי ספרים וז'ורנלים מיצירותיהם של משוררי פולין. עתה אין זכר לחיים שהיו גועשים ותוססים שם תמיד. החלונות שבורים וקדרות אימה שם בכל אולמיו. ולמעלה, מעל לעיי הקפה, שוכן עתה כבוד הקונסול האיטלקי. שנים־שלשה אברכים המדברים וכותבים איטלקית ופולנית הם אנשי הקונסוליה והם המקבלים את פני הבאים ומבטיחים לסדר את ענין הויזה על הצד היותר טוב. פני האנשים נהרו — הרי תיקון לנשמה שהיתה מתלבטת חודש תמים על פתחי בתים שהיו פעם מעונות קונסולים. מסתכל אני בפני ה„לקוחות" — אותם יהודים שראיתים כל הימים בלשכת הקהלה ובמשרדי ה„ג'וינט", בני אדם קודרים ושחוחים, עטופי מעילים ואדרות שבלו מרוב שימוש.

אחרי חליפת דברים נודע לי, כי יש תקוה, דהיינו — ב„גאַסטאפו" אפשר להסתדר, ובקונסוליה ודאי שאפשר לעשות למענך — חלף טרחת הדרך...

מאושר אני!

לא התמהמהתי הרבה ורצתי אל שתי חצרותי לבשר לידידי, כי מתעתד אני לצאת את פולין.

כשנודע הדבר לאדאם פיאסצקי לא היה קץ לשמחתו, הוא רק הוסיף: את, לוּ הצלחת לקחת אתך מעט מיהודי החצר, ואפילו אותו ז'ידון פאן זיידאן, כי אז היתה באמת השמחה גדולה במחננו.

עזבתי פושק שפתים זה ועליתי למעונה של מרת לובצקה, שם מצאתי גם את הלגיונר החביב, ווידיסלבסקי. שניהם קבלוני בזרועות פתוחות ושמחו אתי בשמחתי, והוסיפו: את נפשך תציל, אולם תקותנו חזקה כי בבוא יום הפקודה ושבת והיית אתנו כאן, יחד נזכה לראות בתקומת הריפובליקה שלנו...

בחצרי השניה היתה התעוררות גדולה. יהודים השתוקקו לראות בידי את הויזות מניה וביה. ואפילו ר' ארקלי נתעורר מקפאונו. הצלת נפש אחת מישראל — אמר — דבר גדול הוא. ומכאן התקוה שבקרב הימים ניגשע כולנו.

האחד עשר בנובמבר

...מחרתים האחד עשר בנובמבר, יום יסוד הריפובליקה הפולנית, מישהו מדרי החצר תקע לאוזן רעהו פסוק זה בשמץ לעג. כיצד יוחג הפעם יום היסטורי זה? —

אני רבוץ על מטתי הרעועה ומהרהר במה שראו עיני בלודז שמשם זה עתה שבתי. גליל לודז הריהו מדינתו החדשה של היטלר. שם אסור ליהודים להתהלך ברחובות הראשיים. החרמת רכושם של היהודים שם — אין דומה לה באכזריותה. וכיצד נעשים שם „חילופי" תושבים — יהודים מגורשים מבתיהם ומפנים מקום לגרמנים זה מקרוב באו. הגרמנים באים ברכבות מהירות ויהודים מובלים בקרונות לבהמות. כמחציתה של האינטליגנציה היהודית חבושים בסוהר. סתם יהודים מופים ומעונים בכל מיני עינויים... ובוארשה „מתכוננים" ליום האחד עשר בנובמבר. חפושים, מאסרים, מכות. ברחובות של דלת־העם שם הטיפוס קן לו. מקרי טיפוס לא מעטים גם בלודז'. לודז' עשירה בטלאי הצהוב. ולא רק ראיתי — גם היה לי הכבוד לשאת את הטלאי שעות מספר... חש אני הלמות רקותי. לקום מרבצי אין בי כוח ומרץ... בלודז השמיע גרייזר את מדברותיו. קודם כל — אמר — אין בעית יהודים. ישנם יהודים שאת ענייניהם יש לסדר באופן אינדיבידואלי. ככה יעשו גם בוארשה וגם בלודז. הוא עשה מטעמים

מההתנקשות במינכן. ודאי שיהודים אירגנו התנקשות זו בעזרת האנגלים שהם כלי שרת בידיהם. והגיע גם תורם של הפולנים. אתם לא יעשו הרבה „שהיות", הללו „המנקרים עיניהם של גרמנים", יבואו על שכרם. תקומה לא תהיה להם. במגפים יירמסו.

ויודע אני כוחם של מגפי גרייזר מהו. ראיתי כוח זה בוארשה ובלודז.

וה„הכנות" לקראת יום הריפובליקה גדולות אף כאן. וארשה „זכתה" שוב לראות עמדות תותחים ומתרסים בפינות שונות שבעיר. ליד המוסדות הציבוריים נעשים הדברים — גודרים וחוסמים רחובות. רבה התכונה.

ויהודים ונוצרים מובלים בחוצות העיר. מגורשי פוזן, פומרן הם — אמרו. אנשים חשודים, מסוכנים. ביניהם בעלי בתים, סוחרים ואנשי צבא בעלי דרגה גבוהה — כולם נדכאים, כולם רצוצים. והם מוקפים חיילים בעלי בשר עם רובים מכודנים. לרגעים תישמע צריחה איומה, מכת קת תנחת על ראש אסיר ש„העיז" ללחוש לחברו או להסתכל לצדדים. האסיר יעוה פנים, כאומר לפרוץ בבכי — אך יבליג ויחרוק שן.

הוגה אני באנשי שתי חצרותי, מה יהא בסופם של הישרים והתמימים עת יימצא „עוול" בכפם, לקראת יום השחרור? היפקדו „עוון" מרת לובצקי, היזכרו לו לווידיסלבסקי חטאות נעורים, ור׳ ארקלי — הישכחוהו סוף סוף, אותו ואת ניירות ההלואה הפולנית

אחרי חצות הלילה ראיתי את הישיש. יחד עם שאר השכנים ירדו במעלות עם הכלים לתור מקום מים. כתהלוכה של מתים נדמו האנשים בעיני בחשכת הלילה... בכלל אין ר׳ ארקלי יודע את המעשה אשר עליו לעשות. את מנת המים יביא לבית אוטומטית. אחר יקח ספר ליד לעיין בו, אך מיד יסלק את הספר — פן יבואו מהגאסטפו ויגזלו את הספר ויטמאוהו. נוטל הוא לפרקים קולמוס ביד — שמא יעבור על אי־אלו חשבונות. אך היד אינה כותבת. יש וישאל פתאום מה השעה — ולא ימתין לתשובה. מה איכפת לו הזמן? כהיום ענין

אחד לפניו. שוב — ההלואה. שוב נאספו רבים שנמצאו בביתם אותן תעודות ארורות. אמנם הוא נשא כבר עוון ההלואה די והותר. הפוהו, פצעוהו, את זקנו מרטו. גם עשו אותו דבר לכל „הספסרים" שבחצרו. אך הוא יודע יפה הליכותיהם של הללו. שמאל משחררת וימין שוב אוספת. ר' ארקלי אינו ישן בלילות. ואף אני השינה נגזלה מעיני. הכתבים שלי אינם נותנים לי מנוח. אמנם תוכן הכתובים דבר אין לו עם „פוליטיק", קב ונקי — אך הגאַסטפו אפשר שימצאו בהם „תלמוד". ועל כן אני ממשמש בניירות, מוציאם מכאן ומניחם לשם, ואני מתבלבל, ידי רפו, רגלי אינן מוליכות אותו עוד. יודע אני שלא מלאתי את חובתי. מים לבית לא הבאתי. על שכם אחרים אטיל את עצמי. וגדולה התרעומת — צרורות אלו של כתבים למה אני סוחב ומביא לבית? המעט להם משלהם? — צרורות של תה, סוכר ושאר „מעדנים" אסורים. והם צודקים, ואני כובש פני מכלימה...

בחצר תנועה רבה. עם אור היום חזרו שכנים עם כלים ריקים. באו גרמנים והשליכו אותם מה„תור". אם אין מים — אין מלאכה שיעשו בה, ומתכנסים חזרה למשכבותם, אולי ינומו וישכיחו רעב וצמא. הללו שוכבים והללו קמים. יש רוכל, יש חנוני — מעט מזון יש לטמון. תיבת מיני סדקית יש „לסדר" — הגרמני יבוא ויבדוק ויפה. יש בחצר כלות שתים. מעט נדוניה להן. יש בתולות שאצרו „הון" משירות בית. את ה„צרורות" ל„קבר" יפה־יפה. אשרי מפחד תמיד.

הכל קמים, ואני סובב עוד על מטתי. ראשי חבוש מטלית גדולה. „חולה" אני. המטלית יחד עם פרצופי החיור יעידו ויצילוני מ„עבודה".

ושוב אותו מחזה רגיל. באו. בצעקות אימים באו: יודע, יודע — דיוטה ראשונה, שניה, שלישית, היפ, הופ, היפ!

ויהודים מזדרזים למצוה. ואין מספיקים להתלבש כראוי. ונראים בני אדם חצאי ערומים וחצאי יחפים, ובלבול שרוולים וסנדלים ושמלת אשה — והגרמנים נהנים.

זקנים ונערים צפודי עור וכושלים יעמדו „עם כל הקהל" ויצפו למוצא פיו של הלייטננט. כך ציוו החיילים — לעמוד ולחכות, והלייטננט איננו. וכשבא לא בגפו בא — מספריים גדולים בידו. ברצונו „לתקן" זקנו של פלוני, אלמוני. עוד פאה ועוד קצה. אתמול, שלשום התחיל אחד לייטננט ועתה ע ל י ו המצוה לגמור.

ואחר הוא מוציא ופותח פנקס. בו רשומים שמותיהם של „פושעים" שונים. היהודים מצטוים להראות תעודותיהם. פחד גדול נופל על כולם. מי יודע מה אירע בן לילה. אתמול סיפרו על חוטי טלפונים שנותקו בסביבתנו. גם הודיעו ברבים כי אנשי הבית בסמוך למקום המעשה אחראים לעושי העבירה. כל שלישי, רביעי — אמרו — ייאסר או יומת. אולם מיד התברר כי לא לאסור או להמית נתכוונו. ואף לא לעבודה יוקחו היום היהודים. אלא מה? יום האחד עשר בנובמבר — יום הרה סכנות הוא לשלטונות. ולפיכך יעברו בחצרות ויבדקו את התושבים אם אין ביניהם האומרים לתת יד לקושרים. וממקומות רבים הוצאו אנשי שם שיהיו ערבים לשכניהם ולמכריהם. ואכן אנו רואים ליד שער הבית עומדת קבוצת בני אדם והם כאסורים. שומרי ראשם מחכים ללייטננט שנכנס אלינו — אולי יוציא גם מחצרנו בני תערובת ויהיו לכנופיה אחת גדולה. מציצים אל הללו ומכירים בהם עורכי דין, רופאים, בעלי בתים ידועים, והם נפחדים וחיורים ודומים לכבשים המובלים לשחיטה.

פתאום קרא הלייטננט: מיהו בעל הבית בכאן?

אין עונה.

ואז שלף אחד החיילים את אקדוחו. והקול חוזר וקורא: מי כאן בעל הבית?

ר' ארקלי גזוז הזקן מגיח מתוך החבורה ומתיצב לפני הלייטננט. הלה מסתכל בפרצופו ומוצא שיש לעשות קודם כל „תקון" בזקן. אחר הוא פונה אליו בלשון השטן:

— יהודי, עשרים שנה חפינו למפלתכם. ואתה בכלל לא היה מקומך בחיים צבוריים־פוליטיים. והנה בא היום. לא עוד יעלה בידך

לחתום על הלואות למטרות מלחמה. פולין זו שלך לא תקום עוד לעולם. בואה!

שני חיילים נטלוהו בזרועותיו — קדימה!

בתו אספירה חרגה מקבוצת הנשים שעמדו בביאה ועשתה בידיה תנועה כאומרת לחסום את הדרך בפני החיילים, אך מפת קת־רובה דחפתה.

ידוע הדבר שבדרך כלל לא נגעו חיילי היטלר בנשים, לעבודה לא יחטפו אותן, אך אל מתנת קת רובה צפויה לפרקים מזומנים כל אשה בוארשה...

בחצר כולה קמה מהומה. רבים עשו מעשה נועז. קפצו והקיפו את החיילים. לא יתנו עוד לסחוב את הזקן ל„תפיסה". פלוגת החיילים כולה נבעתו רגע. מיד שלפו את אקדחיהם וכוונום למול היהודים. השכנים מתפזרים ודממת מות משתלטת בחצר. בעינים קמות מביטים אנו אחרי הזקן המובל בידי החיילים. יותר מתמיד חרד עתה הלב. הנשוב עוד לראות את פטרון החצר חי ושלם אתנו?...

יצאתי לרחוב וליויתי במבטי את הקרון עם „בני התערובת". עת רבה עמדתי תחתי נדהם וקופא. והשמים ממעל אפורים־קודרים, ובתי חומה גבוהים עומדים בשממונם, כחורבות גאות, ודמיונם כמצבות ענקיות באיזה אי מות. ובני אדם כצללים נגררים עם דלייהם, קנקניהם. אמנם, במקומות רבים כבר הותקנו צנורות המים, אך בדיוטות העליונות אינם נהנים עדיין מחידוש זה. מרחוק אראה מחנות של „חטופים". לא לעבודה רגילה נחטפו הפעם. לקראת יום האחד עשר בנובמבר יש להכין עמדות הגנה כנגד קושרים. ומי יעשה במלאכה זו, אם לא יהודים?

עזבתי את מקומי ויצאתי לשוטט קצת בחוצות העיר.

והרי אני ליד החצר הידועה — נאלֶבקי 9 — חצר גדולה ומלאה דיירים. כאן אירע דבר לא טהור. לפני ימים מספר נהרג שוטר פולני (לא שוטר נאצי, כפי שכתבו בעתונים), אחד השוטרים שנתמנו מטעם המפקדה להיות שומרי הסדר בעיר, וכמובן, שהם כפופים בכל דבר

למשמעתה של הגאֶסטאפו. השוטר בא לחצר לחפש שם אדם חשוד מה„עולם התחתון" ונפל בידי מעוול. המקרה הזה שימש חומר בידי הגאֶסטאפו לענות את דרי החצר בכל מיני עינויים. החרימו כסף, סחורות, מטלטלין, ומהבוקר ועד הערב — חיפושים וחקירות ומכות אכזריות עד אין קץ. בפינה אחת שבחצר ראיתי בחור אחד שהיה רבוץ ליד סוסו הפצוע. סיפרו לי שנתפש בקלקלה — העלה את שער התפוחים, משלח ידו, וכיבדוהו בבעיטות, אותו ואת סוסו. וכמה פעמים עשו בו שפטים. בעלי ה„ישר" לא יכלו להבליג על מעשה הפשע הזה — העלאת מחיר תפוחים! — ויום תמים באו ויצאו, יצאו ובאו לפקוד את עושה העבירה, וכל אחד הוסיף לבחור ולסוסו מכות נאמנות. האיש וסוסו היו מוטלים כמתעלפים, שניהם נאנקו בקול דממה דקה, ולא ידעתי מי יוציא תחילה את נשמתו, האיש או הסוס —

לא ידעתי מה היה בסופם של אנשי החצר. לאחר שיצאתי את פולין שמעתי שמועות שונות. כאן, בארץ, הגיעו ידיעות שחמשים ושלושה איש הוצאו להורג.

הלכתי אל לשכת הקונסוליה לידע מתי תבוא הישועה לאמתה. מצאתי שם אנשים אחים, יהודים שמצאו בכאן מקלט לזקנם, נשים שקיוו למלט פה את שארית תכשיטיהן. ואיש־איש ועניניו. זה — הפאספורט שלו טעון הארכה, זה חידוש ויזה רוצה. אחד אין לו כלום, אך שמועה שמע, כי בקונסוליה אפשר לעשות דבר מה...

ומתישבים יהודים בקונסוליה ומרגישים את עצמם כבנאות מדבר. כאן „טריטוריה" חפשית. כאן לא יחטפו ולא יגזזו זקן, ואף התכונה הרבה לקראת האחד עשר בנובמבר לא יכירנה כאן מקומה.

והנה יאקוצי, שומר הסף, בא ובודק בעיניו את האורחים. אותי הוא מכיר היטב. יברכני בטעם ובכוונה. יציץ אל הפאספורט שלי — בסדר. וקורץ הוא עין. אל דאגה — יהיה טוב. ואף אני משיב לו בקריצה לאמור: יהיה טוב, יאקוצי. ומבינים אנו איש את רעהו, ואחרים רואים את קריצותינו ומבינים דבר מתוך דבר ונהנים...

ברם, האחד עשר בנובמבר הוא כעצם בגרון. הוי, רבונו של עולם, יעבור נא אותו יום במהרה!

שלום לך, וארשה

מנגני־הרחוב הגיחו ממאורותיהם. משפחת בעלי החליל, המפוחית, התוף והמצלתים נתעשרה. מנגנים ידועי שם, סוליסטים, חברי תזמורות נתלקטו והיו לכנופיות מנעימי זמר בחצרות. לבושים הם כוכבים נופלים אלה „מכלול ופאר", שריד מלבושיהם בהם היו מופיעים בקונצרטים. רעבים וקופאים הם מסתובבים ליד בתי מסחר מוגפים או בפתחי בתים מיושבים למחצה ומשמיעים את צלילי ההימנון „מי פּיאַרבשאַ בּריגאַדאַ" —

היום יום האחד עשר בנובמבר. מגפו של היטלר כבר עשה הכל למען דכא וחנק כל נסיון של התעוררות לזכר היוסד הריפוב־ליקה. את מיטב בניה של העיר כלא או שילח למחנות ריכוז. והללו ששום חשד של חשק לתקומה לא נפל עוד עליהם כלואים בבתיהם, כובשים זעמם ומרניגים לבותיהם במחשך בקינים והגה והי.

בחצרי המעורבת נתלקטו השכנים על ערימות עץ ואבן, עיי־המפולת, וסחו בתפארתה של המדינה עד בואו של הצר. ביום זה, יום חגה של הריפובליקה, מצוה לספר בנצחונותיו ותפארת גדולתו של הצבא הפולני שלעבר. השיחה מלווה אנחות, הברות של זעף ומארה. ופתאום כנופית מנגנים התפרצה מפתח השער והחצר המתה — —

מי פּיאַרבשאַ בּריגאַדאַ, סטשאַלאַצקאַ גרומאַדאַ...

הרוקח הקנאי ענה אחרי המנגנים בטפיחות על ראשו וביבבות: אויה, אויה, אויה — —

שאר השכנים האזינו רגע נדהמים ומאובנים. אחר כרעו על ברכיהם ובכו תמרורים. ואף ווידיסלבסקי המתון מטבעו והדומה תמיד כמי שאינו מסוגל להזיל דמעה מעיניו, אף הוא לא עצר כוח, פרש לפינה, הסתיר פניו בכפיו ונהם כחיה פצועה: מי פּיאַרבשאַ בּריגאַדאַ — — — כזהו הגמול לעמי על קלות דעתה של החבורה

הפוליטית שסטתה מהשביל סלל אבינו פילסודסקי. בדברים קלוקלים שגו ואת היצירה של הלגיונר הגדול זנחו. וככה, עמי, לרגלי כובש לא ידע רחם וכלימה נפלת שדוד. —

אולם המנגנים לא ישעו אל קריאות הזעם ואל היבבות, והתופים והמצלתים עם החלילים יריעו ויריעו.

ואני עומד מהצד חפוי ראש. לבי היה לאבן. משלא באה לי כל דמעה מסרתי את עצמי לזכרונות שצפו ורחפו לנגד עיני הבוערות. —

לפני שלושים וחמש שנה ואני עם אחי ואחיותי, אבי ואמי נתונים, נתונים היינו לרעיון שחרורה של האומה הפולנית מידי הצאר הצר, לימינו של הלוחם הגדול, החבר זשוק (יוסף פילסודסקי) נצבנו, בערים סוקולוב, רוגוף, מזריטש, שאדליץ, יום ולילה עבדנו בגלוי ובסתר. בנשק ביד לא אחת את פני אויבי המולדת קדמנו, ושכר פעולתנו — אחד האחים היקרים שלי טמון עתה בקברו אשר בכפר הסיבירי קראסנו־סאלו ועל מצבת זכרו חרות: „האיש שנפל על מזבח שחרורה של הריפובליקה הפולנית". אבי ואמי שגלו ללונדון מתו קודם זמנם. ושאר בני המשפחה נפזרו לרוח בארבע כנפות הארץ... ומה עשו שליטים בשעת גיאות? הגמול שלמו ליהודים לוחמי חרות האומה, עת בכובד ראש דנו כיצד „להנעים" לנו עתידנו בעיניי שחיטה וכדומה? איככה קצרה ראיתם שלא לראות ולא להרגיש את הנעשה מאחורי הגב במחנה השכנים הזוממים מאז ומעולם לכלות מדינה זו שקמה לתחיה! אכן אנשי מדינה זערורים היו הללו שבזו לקטנות. ועתה בא האויב ויום יום הוא ממלא תאותו. מכלה את הרכוש והדרור. שליחיו של הפיראר רובצים סרוחים בכל מקומות נוי וגאוות לוחמיה־שליטיה של פולין. על ככר פילסודסקי, שם לפני ששה, שבעה חדשים חגגו ברוב פאר את הישגיו הנצלים של הצבא הפולני, מפקדים אכזרים רומסים ברגל גאוה כל יקר וקדוש למדינה. אנשי הגאסטפו משתרעים לארכה ולרחבה של העיר ומעשי התופת שלהם אין על עפר משלם. את שכיות החמדה של וארשה שללו, חמסו. מרובעי היהודים נטל הכובש לא רק את מעט הרכוש

כי אם גם את היכולת והרצון לקיים מעמדו של קבוץ יהודי, ואת האכר הפולני שדד ורמס. ועוד ידו נטויה להכרית יבול שדות ומקנה, ולדכא ולהמית כל חשק לחיים.

אוי לך, עם פולין שפכה לך.

ואוי לאזנים ששומעות שירתך קינתך:

מי פיאַרבשאַ בריגאַדאַ, סטשאַלאַצקאַ גרוֹמאַדאַ...

בחצרות שונות הופיעו אנשי הגאַסטפו כדרכם לחקור ולראות אם נתמעטו העיים ואגב כך שאלו האין קציניים ומפקדי משטרה נחבאים בבית פלוני, אלמוני. ובחצרנו רקע פתאום אחד ברגליו:

— מה פשר הבכי הזה בכאן?

הרוקח הרים ראשו, פער פה, אך לא ידע מה להשיב.

רק ווידיסלבסקי העיז וענה:

— מת לנו מת בחצרנו...

— מי הוא זה ואיזה הוא מת זה שלכם! — שאל הלייטננט בקול ברוטאלי עד מאד.

— ידיד אחד ישן נושן — משיב לסוף הרוקח, וקולו רועד יותר מבראשונה.

— מה שמו של זה שהלך לעולמו, היכן משכנו?

— הא־הא־הא — אויה, אויה, אויה — פרץ הרוקח ואתו יחד שאר שכניו. היתה יללה איומה בחצר.

אנשי הגאַסטפו נבהלו רגע. אחר התאוששו כמבינים את הרמז שבבכי הזה. ונפנו לצאת. אך אחד עמד על גל אבנים ופלט בזעם:

— ככה עלתה והגיעה לכם מידיו של הפיראַר. היתה לכם ריפובליקה ואיננה. מעוך נמעכה ושום תקומה לא תהיה לכם, ארורים!

ומיד נתעוררו חבריו, הפכו פניהם אל התושבים בנאצות ובקללות. ציוום להתפזר, אחר דרשו להתאסף, הניפו עליהם אַלות וקתות כאומרים להכותם ולדרסם. ושוב ציוו לפנות את החצר. המקום

היה לגיהינום. קורות ואבנים הוסעו וטולטלו ממקום למקום ואיש לא ידע אל נכון מה רצונם של אנשי המגפים — —

כעבור שעה קלה היתה דממת מוות בחצר.

כשנכנסתי לבית מצאתי את אשת המאיור כשהיא עטופה סודרה השחור וגחונה על גב דיוקנו של פילסודסקי. היא השהתה עלי את עיניה התכלכלות ולחשה: הקץ לג׳ונגל שבחצר? לא היו מלים בפי לתאר לה את אשר נתרחש שם למַטה לפני שעה קלה. וכדי להחלץ מהדממה המעיקה מסרתי לה כי האנשים שהסתופפו עד כה בצל קורתה חמקו־עברו מהחצר מפחד מאסר והם ביקשוני להודות לגברת האצילה על נדיבותה. ועוד מסרתי לה כי הויזה הדרושה הובטחה לי וכי מחר־מחרתיים הריני עוזב את פולין.

היא קיבלה את דברי במנוד ראש, כמביעה את הסכמתה לצעדי זה. בימים טרופים אלה — אמרה אחר כך — אין לבוא בטרוניה על מי שעוזב את הארץ. ואף היא תעשה מה שהחליטה פעם. אל הכפּר תלך. סוף־סוף לא תינקה מהגאֶסטאפו. ועליה — אם תפול לידם — יכבידו אכפם שבעתים.

בלי אומר ודברים אנחנו נפרדים. מבטי עינינו יביעו את הצער על ניתוק חיי שכנות במשך שנים כה רבות. מחינו איש־איש את דמעתו בצנעה.

הפרידה מעם ווידיסלאבסקי היתה ברגש גלוי יותר. לחצנו איש את ידי רעהו והתנשקנו ושנינו אמרנו קצרות: ולואי ויהיה טוב...

את חצרי השניה מצאתי כמעט ריקה משכנים. מאז מאסרו הטראגי של ר׳ ארקלי התחילו יהודים זורמים אל עבר הבּוג. ואף הנותרים שלא מצאו עדיין שעה כשרה לעזוב את וארשה, כבר עסקו בהכנות לנסיעה. שמוע שמעו, כי „שם״ יש מקום למסחר מעט. וכל הבא ליד יצלח — שעוני יד, כתפיות, אולרים, ארנקים, מיני סדקית וכיוצא באלה... והיציאה אינה כרוכה בקשיים. מהשלטונות ניתנת „תעודה״, בה כתוב שאין מתנגדים למוכ״ז לעבור אל שטח הכיבוש

הרוסי „על אחריותו הוא". תעודה כזו עם ההערה המשונה ראיתי בידו של השחקן זיגמונד טורקוב, הרשיון ניתן לו ולחמשה עשר חברי הלהקה שלו. ומובן מאליו, שהחיילים שומרי הגבול, מבינים את המרומז בין השיטין והם עושים באיש ה„מאושר" ככל העולה על רוחם. קודם כל הם מטילים עליו עבודה כדי יום־יומיים. אחר יחפשו אצלו, אם אינו מעביר אתו „כל דבר אסור" ודרך אגב ישדדו הימנו כסף ושוה כסף. וככה, שמעתי, עזב את העיר חתנו הטוב של ר' ארקלי, מר יואַנס, מחר ילכו בעקבותיו אחיו ובן אחיו. כך רצונן של הנשים — הגברים צריכים ללכת ראשונה, ואחר תדאגנה הן גם לעצמן, פרט לאספירה, היא לא תלך בלי אביה...

עזבתי את החצר בלב דוי והלכתי אל ה„ג'וינט". עלי להפרד מחברים לאט. שם אמצא את כולם. אולם בבואי ללשכת המוסד היתה שם מהפכה. רובם של באי הבית הזה הקבועים ניסו את מזלם ורצו אל הבוג, מהם עברו בשלום ומהם חזרו כואבים ונכלמים. שם מצאתי את ידידי אלחנן. מאז ראיתיו בפעם האחרונה נשתנה מאד מראהו. הוא החויר מאד. ואלה עיניו הירקרקות ששפעו תמיד נוחם ושלוה, עתה מבוכה וספק בהן. ברעיון הנסיעה הוא הופך והופך ואינו מגיע לידי החלטה. שאלתיו מדוע הוא פוסח ככה על הסעיפים והוא השיב:

— הכיצד אפשר לעזוב את המשפחה, את האב הזקן, ולרוץ סתם ככה ככלב מודח אל חיק הנהר?

הבנתי לרוחו. לחצתיו אל לבי באהבה ורחמים. ניחמתיו כי בקרוב ובמהרה נזכה להתראות בנעימים בארץ לשם מגמת פני וכי לא אנוח ולא אשקוט עד אשר לא אחלץ אותו יחד עם שאר הרעים והקרובים ואביאם לארץ הנכספת.

למחרת היום אני משביע את עיני במראות עירי וארשה. מי יודע, אם לא בפעם האחרונה בימי חיי אני דורך על אדמתה.

כמה דברים חזרו כבר אל מסלולם. בהרבה רחובות כבר תוקנו צנורות המים. גם אור חשמל כבר הותקן מחדש במקומות רבים. פה

ושם ייראו אבטובוסים, חשמליות. סימן של חידוש החיים מראות הנשים. רבות תצאנה לבושות שמלות וחבושות מגבעות כמקודם. ומודעות חדשות לבקרים בכל הרחובות. החשובה בהן — הרכבת טיפוס. רבים הם המקומות במדינה ששם הטיפוס משתולל כבר ימים ושבועות. אולם הכל יודעים דאגה זו מה מקורה. בפירוש אמרו כמה מהגאסטאפו, כי אשר לתושבים לא היו נוקפים אצבע, אלא שיש סכנה של התפשטות המחלה בקרב שוטריהם וחייליהם, אינם רוצים שאנשיהם יתדבקו מאיזה יהודי נגוע... עוד אתמול ראיתי בכמה רחובות אזהרות, כי אין לעבור את הרחוב ולא להיכנס לחצרות ידועות מחשש התדבקות. ומסיחים ב„המצאה" חדשה. במבואי הרחובות של היהודים יעמידו פנסים אדומים, לאות כי המקום נגוע בטיפוס, וזה — אמרו יודעי דבר — יהיה מעין פיצוי לגאסטאפו על ביטול הגאטו...

מחפש אני חנויות. אחדות פתוחות כבר, אחת ברחוב ושתים ברובע. רובן סגורות על מסגר. הרבה דברים נתחדשו כבר בעיר, ואולם חלונותיהם של כל הבתים עדיין „עיורים", אטומים. אין זגוגיות. במקום זגוגיות — פח, לוחות קרטון, סחבות.

קר, לח, ומרירות וכאב יפרישו את הנשמה. אביט מסביב — בני אדם כקפואים למחצה, כגלמי בעלי חי נרפשים, נגררים מרחוב לרחוב מבלי לדעת ולהבין את המטרה אשר לפניהם.

אל בית הנתיבות ליווני ידידים ומכרים, בשמחה ובקנאה. מבטי נח לאחרונה על בתי חומה רסוקים ועל האנשים המהלכים בין החרבות —

שלום לך, וארשה!

לא פעם מצאתי בך ששון רב ועתה ביגון גדול אפרד ממך. אולם עוד תקוה בלבי, כי לימים — יהיו למשיסה שוסיך, ואת תשובי לחיי דרור...